

**T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Para, Sermaye Piyasaları ve Finansal Kurumlar
Ana Bilim Dalı**

146882

Yüksek Lisans Tezi

146882

**PIYASA EKONOMİSİ AÇISINDAN
AZERBAIJAN CUMHURİYETİ
FİNANS SİSTEMİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Zair Gardaşov
2501020639

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Gülten Ülgen

İstanbul 2004

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

PARA, SERMAYE PİYALASALARI VE FİNANSAL KURUMLAR Bilim Dalında 2501020639 numaralı ZAIR GARDASHOV'UN hazırladığı "PİYASA EKONOMİSİ AÇISINDAN AZERBAYCAN CUMHURİYETİ FİNANSAL SİSTEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ" konulu YÜKSEK LİSANS / DOKTORA-TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 10.Maddesi uyarınca 14.11.2004, PERŞEMBE günü saat 11.00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin*Kabulu*.....'ne* ~~OYBİRLİĞİ~~/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.ABDÜLKADİR MERCÜL	<i>Kabul</i>	<i>[Signature]</i>
PROF.DR.TARGAN ÜNAL	<i>Kabul</i>	<i>[Signature]</i>
DOÇ.DR.KAYA ARDIÇ	<i>Kabul</i>	<i>[Signature]</i>
DOÇ.DR.HAVVA TUNÇ	<i>Red</i>	<i>[Signature]</i>
DOÇ.DR.GÜLDEN ÜLGEN	<i>Kabul</i>	<i>[Signature]</i>

ÖZ

Tez çalışmasında serbest piyasa ekonomisinin temel kavramlarına değinilerek Azerbaycan'ın kapalı ekonomik sistemden (devlet merkezi planlama sistemi) serbest piyasa ekonomisi sistemine geçiş süreci irdelenmiştir.

Bu geçiş sürecinde serbest piyasa ekonomisinin gerektirdiği şartları yerine getirmedeki zorluklar, ülke ekonomisinin kendine özgü işleyiş kuralları, finans sisteminin yeniden yapılandırılması ve altyapıdaki değişimlere yer verilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen konular çalışma sonunda özetlenmiş ve bir değerlendirme yapılarak yaşanan sorunlara çözüm önerileri sunulmuştur.

ABSTRACT

In this thesis, not only the main concepts of the free market economy, but also the transition processes from closed economical system (governmental central planning system) to free economical system in Azerbaijan have been examined.

In this thesis, the significant themes like; the difficulties of required conditions of the free market economy, the particular operative rules of country's economy, the restructuring of the financial system and the modernizing of the fundamental system during transition processes have been issued.

The issues mentioned above have been summarized and during evaluations, some solutions have been offered to current problems.

ÖNSÖZ

Tezin yazılmasının amacı piyasa ekonomisi açısından halen gelişmekte olan Azerbaycan Cumhuriyetinin finans sisteminin bağımsızlığını kazandığı günden bu güne kadar kat ettiği yolu incelemek ve günümüzde bu sektörün karşılaştığı birtakım problemlere dikkat yetirerek çözüm önerileri sunmaktır.

Özellikle son yıllarda tüm dünyada yaşanan küreselleşme ve değişim rüzgarları, piyasa ekonomisi kurallarıyla yeni tanışan Azerbaycan Cumhuriyetinde diğer konularda olduğu gibi finans sisteminde de birtakım problemlerin olduğu gözlemlenmektedir.

Tezin birinci bölümünde piyasa ekonomisinin teorik ve kurumsal çerçevesiyle ilgili bazı kavramlara değinilerek piyasa ekonomisi kavramı, piyasa ekonomisinin gerektirdiği şartlar ve piyasa mekanizmasının temel araçları (ekonomik politikalar) ele alınarak incelenmiş bulunmaktadır. Bu bölümde özellikle piyasa ekonomisiyle ilgili teorik bilgiler verilerek sözü geçen konu ayrıntılı olarak işlenmiştir.

Tezin ikinci bölümünde piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Azerbaycan ekonomisi hakkında bilgi verilmiş, Azerbaycan'ın sosyo-kültürel, ekonomik, sektörel ve ülkenin finans sisteminin öneminden ayrıntılı bahsedilerek, piyasa ekonomisine geçiş süreci üzerinde durulmuştur.

Son olarak tezin üçüncü bölümünde ise Azerbaycan Cumhuriyeti finans sistemi piyasa ekonomisi açısından değerlendirilerek, sistemin dün, bugün ve yarınıyla ilgili bilgi verilerek konu ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Sonuç olarak bu tez çalışmasında Azerbaycan Cumhuriyetinin finans sisteminin yapısı, sistemin çalışma mekanizması ve sistemin etkinliğinin artırılması yolundaki sorunlar incelenmeye çalışılmıştır. Finans sistemi, içinde bulunduğu ekonomide oluşan gelişmelerden etkilenmemesi kaçınılmazdır.

Azerbaycan henüz piyasa ekonomisine geçiş aşamasında olmakla birlikte ekonomik reformlar devam etmektedir. Ekonominin dışa açılması yönünde bazı adımlar atılmaktadır. Bunlar finans sistemini olumlu yönde etkilerken, eski ticari ekonomik ilişkilerin bozulması, Karabağ bölgesindeki savaş, 1.5 milyonluk göçkün, üretimdeki düşüş ve Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomisinin Bağımsız Devletler Topluluğı'na (BDT'ye) bağılı oluşu ekonomini olumsuz yönde etkilemektedir.

Tez çalışmamı planlayıp yürütülmesinde bilgi ve deneyimiyle bana yol gösteren, çalışmalarım esnasında katkılarını benden esirgemeyen ve her konuda bana destek olan değerli hocam sayın Doç. Dr. Gülden Ülgen'e en içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Çalışmalarımda bana yol gösteren değerli hocalarımdan İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü, Para, Sermaye Piyasaları ve Finansal Kurumlar Ana Bilim Dalı başkanı sayın Prof. Dr. N.Hülya Talu'ya, İstanbul Üniversitesi İktisat fakültesinden sayın Prof. Dr. Türkel Minibaş'a, araştırmalarımın her aşamasında ilgi, destek ve yardımlarını esirgemeyen sevgili arkadaşlarım Mezahir Abdullayev'e, Mahmud İmanov'a, Gahir Mikayılov'a, Cemil Sadullayev'e, Mayis Rahimov'a ve tüm diğer çalışanlara çok teşekkür ederim.

Ayrıca sevgi ve manevi destekleriyle hayatımın her aşamasında yanımda olan sevgili aileme ve değerli eşim Nebat'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

PİYASA EKONOMİSİNİN TEORİK VE KURUMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. PİYASA EKONOMİSİ KAVRAMI.....	4
1.1.1. PİYASA EKONOMİSİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	4
1.1.2. PİYASA EKONOMİSİNİN TANIMI.....	6
1.1.3. PİYASA EKONOMİSİNİN ÖZELLİKLERİ.....	8
1.1.3.1. Özgürlük.....	9
1.1.3.2. Kişisel Çıkar.....	10
1.1.3.3. Sorumluluk.....	10
1.1.3.4. Tam Rekabet.....	11
1.1.4. PİYASA EKONOMİSİNİN TEMEL UNSURLARI.....	12
1.1.4.1. Girişimci (Müteşebbis).....	12
1.1.4.2. Rekabet.....	14
1.1.4.3. İktisadi Düşünce ve Davranışlar.....	15
1.2. PİYASA EKONOMİSİNİN ŞARTLARI VE ARAÇLARI.....	16
1.2.1. PİYASA EKONOMİSİNİN ŞARTLARI.....	16
1.2.1.1. Mülkiyet Hakkı ve Teşebbüs Serbestliği.....	16
1.2.1.2. Üretim ve Faaliyet Sahalarında Tercih Serbestliği.....	16
1.2.1.3. Talep Yönünden Kısıtlamanın Olmaması.....	16
1.2.1.4. Kaynak Temini İmkanlarının Olması	16

1.2.1.5. Piyasa Ortamında Belirsizliğin Olmaması.....	17
1.2.1.6. Ekonomide İstikrar.....	17
1.2.1.7. Piyasada Rekabet Ortamının Sağlanması.....	17
1.2.1.8. Piyasa Ekonomisinde “Kuralların Geçerliliği”.....	18
1.2.1.9. Kurumsal ve Fiziki Alt Yapı.....	19
1.2.1.10. Örgütlenmiş Bir Piyasa Yapısı.....	19
1.2.2. PİYASA EKONOMİSİNİN TEMEL ARAÇLARI.....	20
1.2.2.1. Fiyatlara Müdahale Edilmemesi.....	21
1.2.2.2. Kamu Sektörünün Üretim Alanının, Alt Yapı ile Sınırlı Kalması.....	22
1.2.2.3. Ekonomik Sübvansiyonların Asgari Ölçüler İçinde Tutulması.....	23
1.2.2.4. Özel Sektöre Müdahale Edilmemesi.....	24
1.2.2.5. Para ve Sermaye Piyasasına Müdahale Edilmemesi.....	24
1.2.2.6. Dış Ticaret Rejiminde Esneklik Sağlanması.....	25
1.2.2.7. Yabancı Yatırımcıların serbest Bırakılması.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ SÜRECİNDE AZERBAYCAN EKONOMİSİ

2.1. AZERBAYCAN’IN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI.....	29
2.1.1. Tarihsel Gelişimi.....	29
2.1.2. Siyasi ve İdari Yapı.....	30
2.1.3. Nüfus Yapısı.....	31
2.1.4. Kültür ve Eğitim Yapısı.....	34
2.1.5. Hukuksal Yapı.....	35
2.2. EKONOMİK YAPI VE SEKTÖRLER.....	36
2.2.1. EKONOMİK YAPI.....	36
2.2.1.1. Coğrafi Konum.....	36
2.2.1.2. Doğal Kaynaklar.....	38
2.2.2. SEKTÖREL YAPI.....	40
2.2.2.1. Tarım Sektörü.....	41

2.2.2.1.1. Tarımın Azerbaycan Ekonomisindeki Yeri.....	41
2.2.2.1.2. Bitkisel ve Hayvansal Üretim.....	42
2.2.2.2. Sanayi Sektörü.....	45
2.2.2.2.1. Sanayinin Ülke Ekonomisindeki Yeri.....	47
2.2.2.2.2. Hafif Sanayi.....	48
2.2.2.2.3. Gıda Sanayi.....	49
2.2.2.2.4. Ağır Sanayi.....	49
2.2.2.3. Hizmetler Sektörü.....	51
2.2.2.3.1. Ulaştırma.....	51
2.2.2.3.2. Haberleşme.....	51
2.2.2.3.3. Turizm.....	52
2.2.2.3.4. İnşaat.....	52
2.2.2.4. Dış Ticaret.....	53
2.3. AZERBAIJAN CUMHURİYETİNİN FİNANS SİSTEMİ.....	56
2.3.1. AZERBAIJAN'DA BANKACILIK SİSTEMİ.....	56
2.3.1.1. Azerbaycan Merkez (Milli) Bankası.....	59
2.3.1.2. Devlet Bankaları.....	61
2.3.1.2.1. Uluslararası (Beynelhalk) Banka.....	61
2.3.1.2.2. Birleşik Universal (BUS) Banka.....	62
2.3.1.3. Özel Bankalar.....	62
2.3.1.4. Yabancı Bankalar.....	64
2.3.2. AZERBAIJAN'DA DİĞER MALİ KURUMLAR.....	66
2.3.2.1. Menkul Kıymetler Borsası.....	66
2.3.2.2. Sigorta Kuruluşları ve Yardım Fonları.....	67
2.3.3. BANKA FAALİYETLERİYLE İLGİLİ YASAL DÜZENLEMELER.....	69
2.3.3.1. Bankaların Denetimi.....	69
2.3.3.2. Bankaların Açacakları Kredilere İlişkin Sınırlamalar.....	70
2.3.3.3. Bankaların Öz Kaynaklarına İlişkin Sınırlamalar.....	71
2.3.3.4. Bankaların Likidite Durumlarına İlişkin Sınırlamalar.....	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
AZERBAYCAN CUMHURİYETİ FİNANS SİSTEMİNİN	
PİYASA EKONOMİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	
3.1. MERKEZİ PLANLAMA DÖNEMİ (Piyasa Ekonomisi Öncesi Süreç).....	74
3.1.1. SSCB Döneminde Azerbaycan'da Bankacılık ve Mali Kurumlar.....	78
3.1.1.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Bankacılık.....	78
3.1.1.2. Savaş ve Savaş Sonrası Dönemde Bankacılık.....	84
3.1.1.3. Perestroyka (Yeniden Yapılanma) Döneminde Bankacılık.....	87
3.1.1.3.1. Gosbank'ın Yeniden Yapılanması.....	87
3.1.1.3.2. İhtisas Bankaları.....	88
3.1.1.3.3. SSCB'de Döviz Piyasasının Oluşumu.....	89
3.1.1.3.4. Perestroyka Döneminde Azerbaycan'da Bankacılık.....	89
3.2. PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ SÜRECİ (Değişimler).....	91
3.2.1. Altyapıdaki Değişimler.....	94
3.2.1.1. Hukuki Altyapı.....	97
3.2.1.2. Sosyal Altyapı.....	98
3.2.1.3. Fiziki Altyapı.....	99
3.2.2. Üretim ve İstihdam.....	99
3.2.3. Fiyat ve Ücretler.....	100
3.2.4. Maliye Politikası ve Bütçe.....	101
3.2.5. Özel Sektör ve Özelleştirme.....	103
3.2.6. Yabancı Sermaye.....	106
3.3. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ FİNANS SİSTEMİNİN SORUNLARI..	108
3.3.1. Azerbaycan'da Merkez Bankacılığı'nın Sorunları.....	108
3.3.2. Azerbaycan'da Bankacılık Kesiminin Sorunları.....	110
3.3.3. Azerbaycan'da Sermaye Piyasasının Azgelişmişliğinden Kaynaklanan Sorunlar.....	117
SONUÇ.....	118
KAYNAKÇA.....	122

TABLÖLAR LİSTESİ

- Tablo 1.** Azərbaycan'da Nüfusun Yıllara Göre Miktarı ve Arazı Dağılımı
- Tablo 2.** Konsorsiyumda Yer Alan Dünya Petrol Şirkətlərinin Hissələri
- Tablo 3.** Azərbaycan'da Yıllara Göre Tarımsal Üretim
- Tablo 4.** Azərbaycan'da Yıllara Göre Bitkisel Üretim Miktarları
- Tablo 5.** Azərbaycan'da Yıllara Göre Hayvansal Ürünlerin Üretim Miktarı
- Tablo 6.** Bitkisel Üretimde Verimlilik
- Tablo 7.** Hayvansal Üretimde Verimlilik
- Tablo 8.** Ülke Ekonomisində Sənaye Sektorünün Yeri
- Tablo 9.** Azərbaycan Cumhuriyyətinin Dış Ticaretində Toplam İHRACAT
- Tablo 10.** Azərbaycan Cumhuriyyətinin Dış Ticaretində Toplam İTHALAT
- Tablo 11.** Azərbaycan'ın Dış Ticaretində BDT Ülkələrinin Payı
- Tablo 12.** Azərbaycan'ın Dış Ticaretində Digər Ülkələrin Payı
- Tablo 13.** Azərbaycan'da Faaliyyətdə Bulunan Bankalar

ŞEKİLLER LİSTESİ

ŞEKİL 1. AZERBAYCAN EKONOMİSİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI

ŞEKİL 2. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN MALİ YAPISI

ŞEKİL 3. BAKÜ MENKUL KIYMETLER BORSASI'NIN YAPISI

KISALTMALAR LİSTESİ

A.B.D.	– Amerika Birleşik Devleti.
AHB	– Azerbaycan Halk Bankası.
AIOC	– Azerbaijan International Operating Company.
B.D.T.	– Bağımsız Devletler Topluluğu.
BADP	– Bankalararası Döviz Piyasası.
BP	– British Petroleum.
BUS	– Birleşik Üniversal Bank.
CIFEO	– The Centre of Interbank Foreign Exchange Operations.
FOC	– Foreign Oil Consortium, (Yabancı Petrol Şirketleri Konsorsiyumu).
GOSSNAB	– Baş Devlet Planlama Teşkilatı.
GSM	– Global System for Mobile.
GSMH	– Gayri Safi Milli Hasıla.
IMF	– International Monetary Fund.
İMKB	– İstanbul Menkul Kıymetler Borsası.
ISIC	– International Standart Industry Classification.
KHB	– Karşılıklı Hesaplaşma Bürosu.
m.ö.	– milattan önce.
PSA	– Production Share Agreement, (Üretim Paylaşımı Anlaşması).
S.S.C.B.	– Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.
SOCAR	– State Oil Company of Azerbaijan Republic, (Azerbaycan Milli Petrol Şirketi).
vb.	– ve bu gibi.
WB	– World Bank.
y.y.	– yüzyıl.

GİRİŞ

Dünya hızlı bir değişim süreci içerisinde bulunmaktadır. Eski geleneksel değerler ve ilkeler yerini yeni global değerlere bırakmaktadır. Global değerler, insanlığın üzerinde mutabakata vardığı yeni toplumsal amaçları ifade etmektedir. Dünyadaki değişim trendi izlendiğinde başlıca temel global değerlerin yada ortak değerlerin giderek önem kazandığı gözlemlenmektedir. Bu değerler; özgürlük, refah, adalet, hoşgörü, uzlaşma, barış, düzen, bilgi, ahlâk ve kalitedir.

Özgürlük kavramına bakış açısı eskisinden tamamen farklıdır. Özgürlük günümüzde iki farklı şekilde anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi ekonomik özgürlük, ikincisi ise siyasal özgürlüktür. Ekonomik özgürlük, bireylerin teşebbüs, mübadele, mülkiyet, sözleşme ve tercih özgürlüklerine sahip olmalarını ifade etmektedir. Ekonomik özgürlük, bireylerin temel ekonomik hak ve özgürlüklerini, siyasal özgürlük ise bireylerin temel siyasi hak ve özgürlüklerini ifade etmektedir. Bireylerin siyasi hak ve özgürlüklerinin sağlandığı düzene demokrasi denilmektedir. Bu özgürlüklerin varolabileceği ekonomik düzen ise serbest piyasa ekonomisidir. Bu anlamda serbest piyasa ekonomisi global bir değer, toplumsal bir amaçtır.

Bu incelemede bir yandan piyasa ekonomisinin niteliği irdelenirken, aynı zamanda Azerbaycan'ın piyasa ekonomisine geçiş sürecinde karşısına çıkan engeller hususunda çözüm önerileri sunulmuştur. Bu şartlar altında hazırlanmış olan bu çalışmada Serbest Piyasa Ekonomisine geçiş sürecinde Azerbaycan'ın finansal sistemi değerlendirilmiştir.

Günümüzde piyasa ekonomisine önemlilik kazandıran temel referansın küreselleşme olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, Azerbaycan hem dünyadaki ekonomik gelişmeler, hem de istikrar programının öngördüğü yeniden yapılanma açısından piyasa ekonomisine geçiş sorunları ile karşı karşıya bulunmaktadır.

Tekrar bağımsızlığını kazanmış olan Azerbaycan Cumhuriyetinde, siyasi ve ekonomi alanlarında büyük gelişmeler yaşanmaktadır. “Glastnost” (Açıklık) ve “Perestroyka” (Yeniden Yapılanma) politikalarıyla başlayan yeni dönem bütün Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinde ideolojilerin değişmesine, duvarların yıkılmasına, demokratikleşme ve milliyetçilik anlayışının yoğunlaşmasına, iktisadi üretim tarzlarının, mülkiyet anlayışlarının, piyasa mekanizması kurallarına ve verimlilik ilkelerine doğru kaymasına yol açmıştır.

Tezin birinci bölümünde piyasa ekonomisinin teorik ve kurumsal çerçevesiyle ilgili bazı kavramlara değinilerek piyasa ekonomisi kavramı, tarihsel gelişimi, piyasa ekonomisinin gerektirdiği şartlar ve piyasa ekonomisinin temel unsurları ele alınarak incelenmiştir. Özellikle teorik bilgiler verilerek piyasa ekonomisi ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

İkinci bölümde Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomisi hakkında genel bilgi verilmiş, ülkenin sosyo-kültürel, ekonomik ve sektörel yapıları içinde tarım, sanayi ve hizmet sektörleri hakkında detaylı şekilde açıklama yapılmış, bununla birlikte Azerbaycan’ın finans sisteminde ağırlığı olan bankacılık sektörü ile diğer mali kurumları da ana hatlarıyla ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Son olarak üçüncü bölümde ise, Azerbaycan Cumhuriyeti’nde merkezi planlama dönemi (piyasa ekonomisi öncesi süreç), piyasa ekonomisine geçiş süreci, geçiş sürecinde ülkede hukuki, sosyal ve fiziki altyapılardaki yapılan değişimler ve ülkenin finans sistemi hakkında ayrıntılı değerlendirmelere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
PİYASA EKONOMİSİNİN
TEORİK VE KURUMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. PİYASA EKONOMİSİ KAVRAMI

Günümüzde küreselleşmenin toplumların gündemine getirdiği önemli kavramlardan biri de piyasa ekonomisi kavramıdır. Piyasa ekonomisi başta birey olmak üzere, bireylerden oluşan hane halkı ve şirketlerin kendi bilgi ve ilgi çerçeveleri içinde özgür biçimde hareket etmeleri sonucu ortaya çıkan iktisadi modeldir, yapıdır, süreçtir.

Batı dünyasında yaygın bulunan piyasa ekonomisinin teori ve uygulamaları 1980’den bu yana yeni gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve sosyal hayatına giderek artan bir biçimde etki yapmaya başlamıştır.

Piyasa ekonomisini mikro ekonomik teorilerden hareketle açıklamak gelenektir. Dolayısıyla, piyasa ekonomisinden söz açıldığı vakit, tüketici tercihleri, fiyat mekanizması, kâr durumu, üretim faktörleri, optimallik gibi kavramlar gündeme gelmekte ve analizler, açıklamalar bu kavramların başrolü oynadığı bir çerçevede yapılmaktadır.¹

1.1.1. PİYASA EKONOMİSİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Ekonomik liberalizm, piyasa ekonomisi, pazar ekonomisi, fiyat mekanizması ya da fiyat sistemi olarak da anılmaktadır.

Smith’in 1776’da “Ulusların Zenginliği” eseriyle ortaya koyduğu serbest piyasa ekonomi düşüncesi, İngiltere’nin uyguladığı ticari merkantilizme dayalı sermaye birikiminin bir sonucu olmaktadır.²

Büyük ticari ve finansal sermaye kesiminin yanı sıra, üretimdeki ticaret kesimi sınıfı (reel kesim) toplumun etkin bir kesimi haline gelmiştir. Söz konusu sınıf Kral’ın kurdurduğu imtiyazlı şirketlere, tekel haklarına ve merkantilist kısıtlamalara karşı gelişen bir hareketten doğmuştur. Bu hareketin düşünce sistemi ise, A. Smith’in geliştirdiği ekonomide liberal anlayıştır, bireyin ekonomik faaliyetlerde özgürlüğüdür.

¹ Yayla Atilla, Devletçi Zihniyet ve Piyasa Ekonomisi, Liberte Yayınları: 43, 2001, s. 29.

² Yıldırım Nesrin, Serbest Piyasa Ekonomisi Hakkında Genel Bilgiler, Gazi 2001, s.31-33.

Temel düşüncesi “Laisses Faire, Laisses Passer” (Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Gitsinler) ile ifade edilen serbest ticaret; devletin ekonomiye müdahale etmemesi, kaynak dağılımının, ücretlerin, mal ve hizmet fiyatlarının ekonomide arz ve talebin karşılıklı etkileşimini sağlayan piyasa mekanizmasıyla belirlenmesidir.³

En önemli nokta ise serbest ticaret fikrinin, A. Smith’in teorik gayretlerinden çok önce günlük yaşamda kendiliğinden belli talepler şeklinde mevcut bulunmasıdır. 18.yy.da İngiltere tek sanayi ülkesi olarak önemli bir güç konumundaydı. Şöyle ki, serbest piyasa ekonomisinin İngiltere’de ortaya çıkması bir tesadüf değil, aksine, sermaye birikiminin bir sonucudur.

Bu nedenle, ticari merkantilizm ile serbest piyasa ekonomisi arasında, sermaye birikiminin kaynağına yönelik tam bir organik bağ mevcuttur. Bu bağ, merkantilizmin yarattığı uluslararası iş bölümü ve ticarettir.

Serbest piyasa fikrinin neoklasik öğreti şeklini alarak bugün okullarda okutulması bu fikre karşı çıkanlara karşı düşüncelere dayanmaktadır. Serbest ticaret fikrinin ayakta kalmasını ise; K. Marx ve diğer pek çok iktisadi düşünce grupları tarafından eleştiriye uğradığı 1800’li yıllarda marjinalistler adı verilen Leon Walras, Stanley Jevons ve Karl Menger’in çalışmalarına borçludur. Daha sonra bir matematikçi olan A. Marshall’ın, Ricardo ve Mill’in düşüncelerini matematikle açıklaması ve matematiği ekonomik olayların analizinde kullanması pek çok ilkenin daha kolay gösterilmesini sağlayarak, serbest ticaret fikrine bilimsellik katmıştır.⁴

³ Watts Michal, Piyasa Ekonomisi Nedir?, Çeviren, Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı, Yetkin Basımevi Ankara 1992, s.11.

⁴ Yıldırım Nesrin, A. g. e., s. 29-45.

1.1.2. PİYASA EKONOMİSİNİN TANIMI

Küreselleşmenin toplumların gündemine getirdiği önemli kurumlardan biri de piyasa ekonomisidir. Ele alıp açıklamak istediğimiz konu Piyasa Ekonomisi konusudur. Piyasa ekonomisi dendiği zaman, “piyasanın otonom güçlerinin tamamen veya büyük ölçüde, hakim olup yönlendirdiği” bir sosyal – ekonomik – politik ortam anlaşılır.⁵

Piyasa ekonomisi başta birey olmak üzere, bireylerden müteşekkil hane halkı ve şirketlerin kendi bilgi ve ilgi çerçeveleri içinde özgür biçimde hareket etmeleri ortaya çıkan iktisadi modeldir, yapıdır, süreçtir. Bu tanımdan hemen çıkarılacağı üzere piyasa ekonomisi, durağan, sabit, mutlak biçimini almış bir model değildir; devamlı bir evrim ve oluşum içindedir.

Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkeler karışık, A.B.D., İsviçre gibi ülkeler bazı eksiklik ve yetersizliklerle piyasa ekonomisinin uygulandığı ülkeler olarak ortaya çıkmışlardır.⁶

Piyasa Ekonomisi değince akla gelmesi gereken husus;

Özel mülkiyet, fiyatlar, sözleşme ve girişim özgürlüğünün rekabet, bağımsız karar alma yetkisinin oluşturduğu bir mübadeleler yumağı olup, işleyiş sırlarının bilindiği söylenemez. Tıpkı beynin işleyiş mekanizmasının sırlarını bilemememize rağmen; sonuçlarına bakarak işlevlerini algılayabilmemiz gibi, piyasa ekonomisinin esrarı da çözülememiş olmakla birlikte, sonuçları ele alınarak işlevleri değerlendirilmektedir.⁷

Ancak her şeyden önce, piyasa mekanizmasının doğal bir düzen olduğunu yani mücidinin bulunmadığını, insanlık tarihinin ortak bir birikimi olarak ortaya çıktığını bilmekte yarar vardır. Bir başka deyişle, tarihsel olarak insanların ekonomik ihtiyaçlarının tatmini açısından; bireylerin ekonomik faaliyetlerinin bir koordinasyon aracı olarak piyasa ekonomisi tedricen ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla piyasa

⁵ Akalın Güneri, Türkiye’de Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Ekonomik Kriz, TİSK-Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Yayın No:215, Ocak 2002, s. 19.

⁶ Yayla Atilla, A. g. e., s. 29-30.

⁷ http://www.liberal-dt.org.tr/dergiler/ldsayil9/Güneri_Akalın

ekonomisi iktisadi faaliyetlerin organizasyonunun doğal fakat mükemmel olmayan bir modelidir.⁸

Piyasa Ekonomisi esas itibarı ile özel teşebbüs ve serbest rekabete dayanan, kaynakların dağılımında fiyat mekanizmasının ve dünya fiyatlarının hakim kılındığı, devlet müdahale ve yatırımlarının asgari düzeye indirildiği kamu sektörünün GSMH içindeki payının düşürüldüğü, kamu yatırımlarının daha ziyade alt yapı alanlarına yönlendirildiği bir ekonomik sistemdir.

Önemli olan, piyasa mekanizmasının mikro refah ile makro refah arasındaki paralelliği sağlayabilmesidir. Bu paralellik sağlandığı ölçüde, sağlıklı ve rasyonel bir piyasa mekanizmasından söz edilebilir. Konuyu daha açarsak, firmaların kâr çabaları ile, ekonomik büyüme ve gelir bölüşümü arasında uyum olması gerekir.

Başka bir açıdan, “ ekonomide kaynakların en verimli ve rasyonel bir biçimde dağılması, Piyasa ekonomisi aracılığı ile sağlanıyorsa” piyasa ekonomisi görevini yapıyor demektir.⁹

Piyasa mekanizması belli ekonomik modellerin, belli sistemlerin temel özelliğini ve özünü oluşturur. Piyasa ekonomisi modeli, teorisi ile ve uygulaması ile çok gerilere giden tarihi özelliklere sahiptir. Çağlar boyunca değişmiş, gelişmiş, zaman ve mekân içinde bazı farklılaşmalar göstermiş, fakat özü, temeli değişmemiştir.

Dar ve basitleştirilmiş anlamı ile piyasa; mal ve hizmetlerin alınıp satıldığı yerdir. Gerçek hüviyeti, bugünün ekonomilerindeki özelliği ile “piyasa”yı yukarıdakinden çok farklı çok daha geniş olarak tanımlamak gerekmektedir.¹⁰

⁸ <http://www.liberal-dt.org.tr/dergiler/ldsayil9/> Güneri Akalın

⁹ Altuğ Yılmaz, Piyasa Ekonomisi ve Türkiye Uygulaması, TÜSİAD 1995, s. 2.

¹⁰ Kılıçbay Ahmet, Türkiye’de Piyasa Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3303, Gür-Ay Matbaası, İktisat fakültesi 1987, s.197.

Teorik açıdan bakıldığında;

Dar anlamda Piyasa mekanizması, yani fiyat mekanizması bir kaynak tahsis mekanizmasıdır. Bir başka deyişle, insan ihtiyaçları ile kaynaklar arasında bir koordinasyon işlevi üstlenir. Kısacası, hangi malın, ne kadar, kimin için, nasıl üretileceği ve bu kararların nasıl alınacağı sorularına cevap verir. Bu anlamda piyasa mekanizması A. Smith'in “görünmez el”idir.

Geniş anlamda ise, Piyasa mekanizması ve mülkiyet hakları (hukuk) birlikte ele alındıklarında, iktisadi faaliyetlerin örgütlenmesine ilişkin bilinen üç modelden birisini oluşturur. Bu modeller günümüz açısından, merkezi planlama (sosyalizm), karma ekonomi / devletçilik ve piyasa ekonomisi (liberalizm / kapitalizm) olarak sayılabilir. Bir bakıma bu noktadan bakıldığında piyasa ekonomisinin liberalizm (kapitalizme) eşdeğer olduğu iddia edilebilir. Zira piyasa mekanizmasının işletilebilmesi için hukuk devletinin ve demokrasinin de desteğine ihtiyaç vardır.¹¹

1.1.3. PİYASA EKONOMİSİNİN ÖZELLİKLERİ

Piyasa ekonomisini tanımlamaya veya temel özelliklerini belirtmeye kalkışanlar ister iktisatçı olsunlar isterse iktisat dışı alanlardan gelsinler, genellikle rasyonel-iktisadî-insan (homo-economicus) varsayımından hareket ederler. Buna göre, insan, her halükârda, kişisel çıkar arayışı içinde olan kendi çıkarının ne olduğunu ve bu çıkarın en iyi nerede ve nasıl sağlanacağını bilen bir varlıktır.¹²

Piyasa ekonomisi, iktisadi liberalizmin gelişmesi ile birlikte somut uygulama alanlarına kavuşmuş ve doktrinin temelini oluşturmuştur. Ekonomik liberalizm, “sanayini *auto regulateur* bir piyasa kurumuna dayanarak çalıştığı bir toplumun temel ilkesi” tanımı da, bize bu doktrinle piyasa ekonomisi arasındaki çok yoğun ve girift bir ilişkinin varlığını gösterir.¹³ Ekonomik liberalizmin oluşum dönemindeki temel niteliklerine süratle göz gezdirmek, piyasanın anlamını kavramak ve günümüze değin evrimini incelemek açısından önemlidir.

¹¹ Akalın Güneri, A. g. e., s. 20.

¹² Yayla Atilla, A. g. e., s. 30.

¹³ Friedman Milton, Capitalism and Freedom, Chicago, Chikago University Press, 1963, s.7-8.

XVIII. yüzyılın sonuna doğru liberalizmin temel çizgileri belirmektedir. Bireyin merkezileştirildiği, özgürlükle individualizmin (bireyselliğin) birbirine sıkıca bağlandığı bu düşünce sisteminde, düşünme ve yargılama gücüne sahip olan bireyler kendi çıkarlarının bilincindedir. Onları ayırt edip, takip etme durumundadır. Özgürlük onlara kararlarını tatbik etme olanağını vermektedir. Rekabetin egemen olduğu bir dünyada birbirleriyle ilişki kurarlar. Bu ilişkilerinde eylemlerinden tümüyle kendileri sorumludurlar, sonuçlarına katlanmak durumundadırlar.

Özgürlük, kişisel çıkar, sorumluluk, rekabet olarak adlandırabilecek bu dört temel ilke, bir piyasa ekonomisinde arz ve talep mekanizması yolu ile sistemin temel işleyişini oluştururken; özel mülkiyet ve sözleşme yapma özgürlüğü de bu ekonomik sistemin iki temel kurumunu oluşturmaktadır.¹⁴

1.1.3.1. Özgürlük

Özgürlüğün içeriği çağlar boyunca filozoflarca tartışılmıştır. Liberal düşüncede de bu tartışmalara rastlanılmakla birlikte, özgürlüğün basitleştirilmiş tanımını da görmek mümkündür. Özgürlük bu tanımlamaya göre ferdin kendi bilinciyle karar alma yeteneğidir. Bu karar alma sürecinde tek kısıtlayıcı etken bir diğerinin özgürlüğüdür. Ekonomik liberalizm, özgürlüğün var olduğu gerçeğinden hareket eder ve insanın hiçbir otoriteye boyun eğmeme halini özgür olma hali olarak tanımlar.

Herkesin başkasına zarar vermemek koşulu ile dilediğince yaşamasını öngören liberalizm bireylere kendi amaçlarını saptamakta baskı yapılmamasını önermektedir. Amacını özgürce saptayan fert aracı da kendi seçecektir.

Bu kriterin bir doğal sonucu da şudur; insanların üzerinde anlaşılabilecekleri ortak bir mutluluk fikri yoktur. Öyle ise toplum ve ekonomik yapı kendini bir tek amacın etrafında örgütleyemez. Yapılacak tek şey, herkesin dilediğince yaşamasına izin verecek özgürlükleri temel alan bir yapı kurulmasıdır.¹⁵

¹⁴ Friedman Milton, A. g. e., s. 47.

¹⁵ <http://www.liberal-dt.org.tr/dergiler/say15>

Piyasa ekonomisi böylesine bir toplumsal-ekonomik amaca en iyi yanıt veren bir ekonomik-sosyal organizasyon biçimidir. Adem-i merkeziyetçi yapısı ve çoğulculuğa dayanan düzeni ile fertlere geniş bir özgürlük tanır. Kişisel ve siyasal geniş bir içeriğe sahip olan özgürlük, piyasa sayesinde yaşama geçirilebilir.

Somut planda ise iktisadi liberalizmin en çok gereksinim duyduğu özgürlüğün bir değiş-tokuş özgürlüğü olduğu görülmektedir. Bu dönemde piyasa ekonomisinin çoğunlukla *serbest piyasa*, *özgür piyasa* olarak adlandırıldığı düşünülürse öneri doğrulanmış olur. Bu mübadele özgürlüğünde, asıl amaçlanan ferdi siyasal iktidarın gücüne karşı korumak, devletin ekonomiye müdahalesini ferdin özgürlüğüne müdahale ile eşanlamlı göstermektir.

Değişim özgürlüğü istemi tarihsel olarak XVIII. yüzyıl sonundan itibaren gündeme gelmiştir. Mücadelesini de feodal düzenlemelerden başlayarak ticareti kısıtlayan devletçi düzenlemelere varıncaya kadar geniş bir yelpazede sürdürmüştür.¹⁶

1.1.3.2. Kişisel Çıkar

Bireyi toplumun temeli olarak varsayan liberalizm, ekonomik anlamda da bireyin öncelikle kendi çıkarını sağlama peşinde olduğunu savunmaktadır. Ekonomik gelişmenin motoru da kişisel çıkarı sağlama çabalarıdır. Ancak bu çaba salt kişisel çıkarların gerçekleştirilmesi düzeyinde kalmayıp toplumun çıkarının da sağlanmasına yol açacaktır. Yalnız, unutmamak gerekir ki, söz konusu amaç bireylerin bu doğrultuda bilinçli çabalarıyla değil, otomatik mekanizmalarla sağlanacaktır.¹⁷

1.1.3.3. Sorumluluk

Davranışlarında özgür olan bireyler, doğal olarak, girişimlerinin sonucuna katlanmak durumundadırlar. Sorumluluk ilkesi özgürlüğün sonucudur. Çıkarları doğrultusunda hareket eden ve tercihte bulunma özgürlüğüne sahip fertler, iktisadi kaynakların en etkin kullanımını sağlayacaklar, bu arada kimileri kârlı, kimileri

¹⁶ Friedman Milton, **A. g. e.**, s. 49.

¹⁷ Yayla Atilla, **A. g. e.**, s. 35.

zararlı çıkabilecektir. Bireyler sonuçlardan ilkin olumlu bulup diğerine katlanmama durumunda olamazlar.¹⁸

1.1.3.4. Tam Rekabet

Daha önce gördüğümüz gibi sözleşme yapma özgürlüğünün getirilmesi ile İngiltere’de serbest ve rekabetçi bir işgücü piyasası kurulmaktadır. Piyasa ekonomisinin gerçek anlamda işlevsellik kazanması da ancak bu tarihten sonra mümkün olmaktadır. Daha önceki dönemlerde işin düzenlenmesi tümüyle sosyal yapıya bağımlıydı. Patron çırak ilişkisi, ücretler, iş koşulları, kentin otoriteleri veya gelenekler görenekler tarafından düzenleniyordu. Merkantilizm de aslında toplumun ticarileşmesinde yaptığı bütün katkıya rağmen işgücünün piyasada serbestçe alınıp satılmasını sağlayacak bir girişimde bulunmamıştı. Aksine işgücünün özgürleştirilmesine karşı düşmanca bir tutum içindeydi. Bu durumda gerçek bir piyasa ekonomisinin oluşması da mümkün olmamıştı. İşçilerin emeklerini piyasaya özgürce arz etmeleri ve işverenle sözleşmelerini geleneklere göre değil, piyasa koşullarına göre yapabilmeleri liberalizmin ayakları üzerine dikilmesini sağlamıştır.¹⁹

Rekabet de; ekonomik liberalizmin kurucularına göre bu görünmez eli düzenleyen bir niteliğe sahiptir.

Rönesans döneminde üretim sistemi yavaş yavaş karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Feodal hiyerarşinin disiplini de aynı süreç içinde çözülmeye yüz tutmaktadır. Oluşan ekonomik ve siyasi boşluğu ekonomik liberalizm ile rekabetin kaçınılmaz toplumsal disiplini doldurmaktadır. Liberal felsefe, etkinliği otomatik işleyiş ile orantılı sosyal bir bağ kurma işlevini de gerçekleştirir. Rekabet bu durumda piyasa düzeninin yerleşip, işlerlik kazanmasında en etkin unsur olmaktadır. Özgür birey, kişisel çıkarını tatmin etmek için rast gele davranma alternatifine sahip değildir.²⁰

¹⁸ Yayla Atilla, A. g. e., s. 36.

¹⁹ Axundov Şemşeddin, Axundov Mecid, Bazar İqtisadiyyatının Esasları, Elm 1996, s.22.

²⁰ Watts Michal, A. g. e., s. 31-33.

Piyasa sisteminde serbest rekabet klasik ekonomik düşünceye göre bir uyarı sistemi oluşturmaktadır. Bireyin mutluluk ve refahını esas alan liberalizm bireylere karar özgürlüğü tanımaktadır. Birey kararlarını piyasada serbestçe oluşan fiyatlardan edindiği bilgiye göre almaktadır. Bu sistemde serbest rekabet etkin ve çekici bir uyarı sistemi oluşturmaktadır.²¹

Rekabeti piyasa ekonomisinin temel ilkelerinden biri olarak tespit etmek kuşkusuz doğrudur. Fakat bunun da ötesinde rekabet, piyasa ekonomisinin işlerliğini de sağlama fonksiyonuna sahiptir. Piyasa ekonomisinin yönlendirme mekanizması yalnızca rekabetin varlığı halinde çalışmaktadır. Rekabetin bulunmadığı bir piyasa ekonomisinde toplumsal ve bireysel ekonomik refahın optimal düzenlemesi mümkün değildir, çünkü piyasalarda ekonomik gücün kötüye kullanılması sonucu potansiyel ekonomik olanaklardan yararlanmak zorlaşmakta ve yeni işletmelerin piyasaya giriş çıkışı engellenmektedir.²²

1.1.4. PİYASA EKONOMİSİNİN TEMEL UNSURLARI

1.1.4.1. Girişimci (Müteşebbis)

Piyasa ekonomisinin gerçekten var olabilmesi ve işleyebilmesi için onun “temel unsurlarının” eksiksiz yerinde olması gereklidir. Bu temel unsurların başında teşebbüs gücü ve girişimci (müteşebbis) gelmektedir.²³

Serbest piyasa ekonomisinde girişimci, üretim araçlarını bir araya getiren, kendi sermaye ve bilgisini de işe katan, üretimi yürüten, işin risk’ini üstlenen bir kişidir. Bu çok basit ve kısa tanım, aslında çok tartışılmış ve girişimcinin bu sayılan vasıflardan hangilerine, ne nispetlerde sahip olması gereği üzerinde durulmuştur.

Girişimci geniş anlamda, serbest piyasa ekonomisinin vazgeçilmez bir unsuru, piyasanın, bir bakıma, motorudur. Girişimci üretimi yürüten, üretim faktörlerini bir araya getiren, yatırımlara yön veren, piyasadan gelen “sinyalleri” değerlendirerek harekete geçen, yenilikte, verimlilikte ve firma kârının belirlenmesinde ve büyümesinde payı olan kişidir. Ancak piyasa ekonomisi modelinin tarihine bakıldığında

²¹ Vural Savaş, Piyasa Ekonomisi ve Devlet, Beta Yayınları, İstanbul 1987, s. 19.

²² Hüsnü Erkan, Sosyal Piyasa Ekonomisi, İzmir 1987, s.11.

²³ Kılıçbay Ahmet, A. g. e., s. 200.

zaman girişimcide başka özelliklerinin de var olduğu görülmektedir. Bu vasıfların başlıcaları şunlardır;²⁴

- Öncülük,
- Yaratıcılık,
- İşe ve mesleğe bağlılık,
- Kâr isteği ile “başarma” hırslının bir arada bulunması.

Girişimcide var olan ve aranan öncülük vasfını sistemli ve düzenli olarak ele alan ve girişimcini bu özellikleri ile ilk defa tanıtan büyük iktisatçı Schumpeter öncülük vasfını şu özelliklerde aramaktadır. Yeni üretim ve iş alanları bulmak, yeni teknolojileri geliştirmek veya olanları uygulamak, yeni mamuller bulmak ve böylece öncülük yapmak. Yaratıcılık vasfı ise Schumpeter’in sözü edilen öncülük vasfı ile yakından ilgilidir.

İşe ve mesleğe bağlılık konusuna gelince, bu bir idealizm değil, girişimci için var olması gereken bir vasıftır.

Otomobil üretimini hızlandıran ve herkesi otomobil sahibi yapmayı hedef alan Henry Ford sadece yaratıcı ve öncü bir girişimci olmakla kalmamış, aynı zamanda meslek sevgisinin en güzel örneğini vermiştir.²⁵

Şehir elektrifikasyonunda “alternatif cereyanın” tek yol olduğunu ve bu yüzden “daimi cereyanı” savunan ünlü mucit ve iş adamı Thomas Edison’un karşısına çıkan sanayici Westinghouse, bu savaşa bütün servetini, adını ve prestijini koymuştur. Westinghouse’ın bu cüretkar davranışı, meslek sevgisi olmasa idi, ve yarışı Edison kazansa idi, bugün medeniyetin kaderi belki de başka olacaktı.²⁶

Ford ve Westinghouse misali, kâr yapma isteği ile başarma, mesleğe bağlılığın ilgi çekici bir örneğini oluşturmuştur. Girişimcinin sadece kâr’ı ve kazancı düşünen eğilimi piyasa ekonomisinin yerleşmesini ve piyasa modeli içinde gelişmeyi önleyen bir özelliktir.

²⁴ Kılıçbay Ahmet, A. g. e., s. 200.

²⁵ Axundov Şemşeddin, Axundov Mecid, A. g. e., s.25.

²⁶ <http://www.liberal-dt.org.tr/dergiler/ldsay119>

Kârlı olmayan yerde özel teşebbüs olmaz görüşü de bilinen bir görüştür. Ancak girişimcinin kâr etme isteğinin yanında “başarma” isteğinin bulunması piyasa ekonomisinin başarısı için şarttır.

Bir ekonomide serbest teşebbüs ve piyasa modelinin yerleşebilmesi için “girişimcilerin”, yukarıda sayılan özellikleri bir araya getiren bir mozaığe sahip olmaları gerekmektedir. Girişimci kâr’ı en yüksek düzey’e çıkaran bilgisayar değil, birçok özelliği bünyesinde toplayan kişi’dir.²⁷

1.1.4.2. Rekabet

Rekabet, piyasa ekonomisinin diğer bir temel unsurudur. Serbest piyasa ekonomisi, rekabet sayesinde ayakta durur, onun yardımı ile ileriye, en iyiye, en verimliye ulaşmaktadır. Rekabet, serbest piyasa ekonomisinin hem temel unsuru, hem yürütücüsü, adeta onun kalbidir. Rekabet hemen dünyanın hiçbir ülkesinde iktisat kitaplarında yazıldığı gibi işlemez. Buna rağmen serbest rekabete dayalı ekonomi modellerinde “rekabet” temel fonksiyonuna sahiptir ve görevini yerine getirmektedir.²⁸

Rekabet insan tabiatında var olan bir özellik olduğu kadar bir görgü, kültür ve davranış biçimidir. İnsan rekabete eğilimli olduğu kadar “güvence” arayan bir yaratıktır. Bir ekonomide rekabetin var olabilmesi, canlılığını koruyabilmesi için onun müesseselerinin, yapısının buna uygun olması, genel kültürün, hatta yasaların bunu yerleştiren ve koruyan özelliğe sahip bulunması şarttır. Serbest rekabetin canlı olduğu kabul edilen Batı ülkelerinde sık sözü edilen kartel ve tröstlere karşı savaş ve bu savaşı düzenleyen yasalar rekabet eğiliminin ondan sapma eğilimi ile gölgelendiğini göstermektedir.²⁹

Eğer piyasa ekonomisi bir model olarak uygun kabul ediliyorsa bunun için iki yol izlenebilir. Birincisi piyasa ekonomisi için gerekli ortamı, müesseseleri,

²⁷ Kılıçbay Ahmet, A. g. e., s. 202.

²⁸ Abbasov Abülhasan, Asgarov İlyas, Keçid Dövrü ve Yeni İqtisadi Tefekkür, Nafta-Press,2002,s.10.

²⁹ Kılıçbay Ahmet, A. g. e., s. 203-204.

mekanizması, hatta zihniyet ve davranışları ile yerleştirmekle, ikincisi de tekelleşme eğilimlerine, kartellerin gelişmesine engel olmakla gerçekleşebilir.

1.1.4.3. İktisadi Düşünce ve Davranışlar

Ekonomik faaliyetlerin aktörleri insan olduğu gibi, hedefi de insan ve insanın refahıdır. İnsan unsuru hem üretim faaliyetlerinde, hem tüketim faaliyetlerinde ve hem de tüketimden sağlanan faydanın yarattığı ekonomik refah alanlarında kendini göstermektedir.³⁰

Serbest piyasa ekonomisini tarif eden ve tanımlayan iktisatçılar piyasa ekonomisi modelini, müesseseleri, mekanizması ve insan düşüncesi ve davranışı ile bir bütün olarak tanıtır. Bu şüphesiz, doğrudur. Ancak davranışlar ve düşünce, piyasa modelinin müesseselerinden, onun mekanizmasından soyutlanmış olarak kabul edilmemelidir. Düşünce, davranışlar, psiko-sosyal ve sosyo-kültürel özellikler müesseselere ve mekanizmaya şekil verdiği düşünce ve davranışlar da mekanizma ve müesseseler içinde oluşmakta ve gelişmektedir.³¹

Piyasa ekonomisinin beşiği sayılan Batı Avrupa ülkelerinde, söz konusu ekonomi modeli sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Piyasa ekonomisinin müesseseleri, mekanizması, düşüncesi, davranışları ile gelişip yerine oturması yüz yılları almıştır. Azerbaycan ekonomisinin böyle bir ekonomi modeline bütün parçaları ile sahip olması, onun tam işlemesini sağlamak için sadece bazı engelleri kaldırıp, bazı düzenlemeler yapması yeterli olmayacaktır.³²

³⁰ Friederich August Hayek, *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, Routledge-Kegan Paul, London 1987, s. 163.

³¹ Altuğ Yılmaz, A. g. e., s. 5-7.

³² Abbasov Abülhasan, Asgarov İlyas, A. g. e., s.16.

1.2. PİYASA EKONOMİSİNİN ŞARTLARI VE ARAÇLARI

1.2.1. PİYASA EKONOMİSİNİN ŞARTLARI

Piyasa ekonomisinde esas olan fiyat mekanizmasının çalışabilmesi için ekonomide bazı şartların bulunması gerekmektedir. Kuşkusuz, mülkiyet hakkının bir sonucu olarak ekonomik kaynaklara (fiziki ve parasal) sahip olma özgürlüğü ve hakkı sistemin esasını meydana gelmektedir. Sahip olma hakkını ve özgürlüğünü, kaynakları kullanma ve yönlendirme özgürlüğü oluşturmaktadır. Bunlar sistemin alfabesidir. Ancak, bunların paralelinde ve bunları tamamlayan şartların ekonomide bulunması, sistemin sağlıklı işlemesi bakımından kaçınılmazdır.³³

1.2.1.1. Mülkiyet Hakkı ve Teşebbüs Serbestliği

Eğer kaynakların, girdilerin sağlanması bakımından müteşebbisler önemli kısıtlamalarla karşı karşıya bulunuyorlarsa, mülkiyet hakkı ve teşebbüs serbestliği, iktisadi anlamda aksiyona sokulmamış olmaktadır. Örneğin: gerekli girdilerin sağlanmadığı bir ortamda piyasa mekanizması işletilemez. Makine, teçhizat, hammadde uygun şartlarla bulunamıyorsa sistem aksamaktadır.³⁴

1.2.1.2. Üretim ve Faaliyet Sahalarında Tercih Serbestliği

Bazı teşvikler kanalı ile, hükümetlerin yönlendirmesi söz konusu olabilir. Yönlendirmeler, teşvik sınırlarını aşp müdahale haline dönüşürse, piyasa mekanizmasından söz edilemez.

1.2.1.3. Talep Yönünden Kısıtlamanın Olmaması

Müteşebbis, hizmet arzını iç piyasada olduğu kadar dış piyasada da rahatça değerlendirebilmelidir. Örneğin: çok sayıda mala ihracat yasağı konan ekonomide sistem çalışmaz.

1.2.1.4. Kaynak Temini İmkanlarının Olması

Öz kaynak dışında, kaynak bulunamıyorsa, piyasa mekanizmasından söz edilemez. Etkin bir sermaye piyasası, bankacılık sistemi, yurtdışı kaynak tedarik imkanları sistemin kaçınılmaz parçalarıdır.

³³ Altuğ Yılmaz, A. g. e., s. 9.

³⁴ Axundov Şemşeddin, Axundov Mecid, A.g.e., s.30.

1.2.1.5. Piyasa Ortamında (şartlarında) Belirsizliğin Olmaması

Müteşebbisin önündeki piyasada belirlilik bulunmalıdır. Talep projeksiyonunun yapılmadığı veya dış kaynak tedarikinin belirsiz olduğu bir ortamda sistem çalışmaz. Müteşebbis “hangi adımı attığı zaman, hangi şartlarla karşılaşacağını, belli risk marjları içinde görebilmelidir.” Yapılan fizibilite hesaplarının hiçbir şekilde sonuca ulaşmadığı bir ortamda, piyasa mekanizmasından söz edilemez. Bazı hesaplar sonuçta farklılık gösterebilir. Ancak, hiçbir hesabın yapılmadığı veya hiçbir hesabın doğru çıkmadığı bir ortamda piyasa mekanizmasından söz edilemez.³⁵

1.2.1.6. Ekonomide İstikrar

Ekonomide sürekli olarak dalgalanmalar ve değişimler cari ise piyasa mekanizmasında aksamalar olmaktadır. İstikrarsızlıklar, piyasadan kaynaklanabileceği gibi yönetimlerin sübjektif uygulamaları ve sık karar değişimlerinden de kaynaklanabilmektedir. Örnek; dış ticaret rejiminin sürekli değiştirilmesi, mevzuat ile ilgili olarak, istikrarı bozucu ve belirsizlikleri artırıcı kararlar.³⁶

1.2.1.7. Piyasada Rekabet Ortamının Sağlanması

Rekabet, piyasa mekanizmasının temel unsurlarındandır. Sistemin dinamizmini, rekabet hazırlar. Bu bakımdan, tekelci eğilimlerin yoğunlaştığı ekonomilerde piyasa mekanizması işlememekte; tekelci bir piyasa yapısı ortaya çıkmaktadır.³⁷

Serbest rekabetin, ekonomik politikalar, hukuki düzenlemeler ve mesleki kuruluşların sektör içi disiplini sağlaması yolları ile piyasaya hakim kılınması gerekir. Rekabet ortamının hazırlanmasında, dışa açılma en etkili unsurlardan birisidir. Bu nedenle ancak rekabetin bulunduğu bir piyasa ekonomisinde toplumsal ve bireysel ekonomik refahın sağlanması mümkün olmaktadır. Piyasa ekonomisinin yönlendirme mekanizması yalnızca rekabetle mümkündür. Piyasa ekonomisi ancak

³⁵ Abbasov Abülhasan, Asgarov İlyas, A. g. e., s.18.

³⁶ <http://ekutup.dpt.gov.tr/anlasma2000.html>

³⁷ Altuğ Yılmaz, A.g.e., s. 10.

rekabet ekonomisi olarak yorumlanabilir. Bu amaçla rekabet, piyasa ekonomisinin bir ekonomik sistem olmasını sağlayan temel ilkedir.³⁸

1.2.1.8. Piyasa Ekonomisinde “Kuralların Geçerliliği”

Bu husus, serbest piyasa ekonomisinin felsefesine ters düşmemektedir. Kuralların iyi konmadığı ve kurallara uymanın sağlanamadığı bir ortamda piyasa ekonomisi değil, “ekonomik anarşi” geçerli olur. Bu hususu “müdahalecilik” ile kesinlikle karıştırmamak gerekir. Kamu otoriteleri ve meslek kuruluşları, “kurallara uyulup uyulmadığını denetleyerek” piyasanın kuralları içinde işlemlerini sağlarlar.³⁹

Günümüzde piyasa ekonomisi, herşeyin serbest ve kurlsız olduğu bir yapıda değildir. Kurallarını iyi koyan ve kurallara uyulmasını sağlayan ekonomiler, piyasa mekanizmasının nimetlerinden yararlanan ülkelerdir. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa, kuralların en yaygın bir biçimde bulunduğu ve denetimin en iyi sağlandığı ekonomilerdir. Örneğin: tekelci eğilimlere karşı en katı önlemler A.B.D. ve Avrupa Birliği'ndedir (AB). Vergi kaçırılmalarına karşı yine bu ülkeler başarı göstermektedir.

Kanun ve yönetmelikleri ile kuralları iyi konmamış, iyi konmuş olsa bile, kurallara uyumu iyi denetlenemediği ülkelerde piyasa mekanizmasında aksamalar olmakla beklenen sonuçlar alınamamaktadır.

Ancak, aşırı kuralcı ve müdahaleci bir yapı nasıl devletçiliğe götürüyorsa, kurlsız veya denetimsiz bir yapı da ekonomik anarşiye götürür. Her ikisi de, piyasa mekanizmasından sapma anlamına gelir. İki uç arasındaki dengeyi kurabilen ülkeler, piyasa mekanizmasını, ekonomik refah doğrultusunda işletmiş olmaktadır. Şüphesiz, sosyal yapı, yönetim ve eğitim seviyesi de kuralların konması ve denetlenmesinde etkili olmaktadır.⁴⁰

³⁸ Ülgen Gülden, Piyasa Ekonomisi ve Türkiye Açısından Analizi, Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması, İstanbul 1998, s. 17.

³⁹ Altuğ Yılmaz, A.g.e., s. 11.

⁴⁰ Axundov Şemşeddin, Axundov Mecid, A. g. e., s. 33.

1.2.1.9. Kurumsal ve Fiziki Alt Yapı

Piyasa mekanizmasının işlemesi için, belirli bir seviyeye ulaşmış fiziki ve kurumsal altyapı gerekmektedir. Ekonomik altyapı bir kamu hizmeti değil, bir ekonomik teşvik yönlendirme aracıdır. Haberleşme, ulaşım gibi fiziki alt yapılardan, uluslararası ticaret merkezlerine ve meslek kuruluşlarının meydana getireceği kuruluşlara kadar gerekli olan altyapı ihtiyacı, sistemin bir parçasıdır.

Bunlar olmaksızın, piyasa ekonomisi ve piyasa mekanizmasından söz edilemez. Çünkü bunlar, piyasa mekanizmasının üst-yapı hareketleri için gereklidirler. Hatta kurumlaşmaları, piyasa mekanizmasına uygun adalet mekanizmasına kadar yaygınlaştırmak mümkündür. Öte yandan piyasa modeli ile uyum sağlamada bir başka unsur devlet tarafından yapılan altyapının piyasa ekonomisi uygulamasındaki kurallara uygun olarak yapılması gerekmektedir. Bu taktirde altyapı politikası hem piyasa ekonomisinin işlemesine yardımcı olacak, hem de ekonomik büyümeye katkıda bulunacaktır.⁴¹

1.2.1.10. Örgütlenmiş Bir Piyasa Yapısı

İşçi ve işverenlerin, meslek kuruluşlarının örgütlenerek sosyal, ekonomik ve politik dengeleri sağlamış olması gerekir. Bu teşkilatlanma, piyasa mekanizmasının ekonomik yönü ile, sosyo-politik yönü arasındaki dengeleri sağlamaktadır.

Daha genel bir ifade ile, sağlıklı ve etkili bir piyasa ekonomisi ancak, dengeleri iyi kurulmuş demokratik bir ortamda başarılı olabilmektedir. Piyasa ekonomisi ile demokrasi arasındaki paralelliğin en açık örnekleri, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'dır.⁴²

⁴¹ Ülgen Gülden, A. g. e., s. 19.

⁴² Altuğ Yılmaz, A.g.e., s. 11.

1.2.2. PİYASA EKONOMİSİNİN TEMEL ARAÇLARI

Piyasa mekanizmasının, istenen amaçları sağlayacak şekilde “Piyasa ekonomisini” işletebilmesi için gerekli olan temel ekonomi politikası araçları, herşeyden önce “ekonomide fiyatlar sisteminin serbestçe işlemesine” ve “mikro iktisadi kararların serbestçe uygulanmasına” bağlıdır. Bu iki temel husus, politikaların özünü meydana getirmektedir.⁴³

Fiyatlar sisteminin, piyasa düzeni içinde serbestçe oluşması, “piyasada, en iyi göstergelerin ve uyarıcı unsurların, piyasanın tabii yapısından kaynaklanacağı” varsayımından doğmaktadır. Örneğin: döviz fiyatını, o ekonomide dövizin fiyatını, o ekonomide dövizin arz ve talep koşulları belirlemelidir. Çok sayıdaki arz edenler (döviz satanlar) ve çok sayıdaki talep edenler (döviz alanlar) ekonomideki en uygun döviz kurunun ortaya çıkmasını sağlarlar. Bu tabii (serbest veya piyasa) döviz kurunun ortaya çıkmasını sağlar. Bu tabii (serbest veya piyasa) döviz kurunun çok altında ve çok üstünde zorlamalar (kur belirlemeleri), sistemi bozmaktadır. Kamu kesimi, müdahaleyi dolaylı yolla yapmalıdır. Bunu da, döviz alarak, döviz satarak, döviz kazanan ve kullananlara bazı teşvikler sağlayarak, makro döviz arzını ve talebini etkileyebilir. Bunları yapmayıp, doğrudan doğruya fiyatlara müdahale etmek, sistemi tamamen bozmaktadır.⁴⁴

Piyasada saptırılmamış, genel arz ve talep şartlarına göre meydana gelen fiyatlar doğrultusunda tüketicilerin ve üreticilerin karar verme ve kararları uygulama yolları da açık ve serbest olmalıdır.⁴⁵ Bu olmazsa, fiyatların serbestçe oluşmasının anlamı kalmaz. Piyasa şartlarına göre meydana gelen fiyatlar ve bu fiyatlar doğrultusunda firmaların ve tüketicilerin serbestçe kararlarını uygulayabilmeleri (yatırım, üretim ve tüketim kararları) sistemin odak noktasıdır.

Bu bakımdan, ekonomi politikalarının, sistemin mantığı ile uyum halinde olması gerekir. Faiz, kur, dış ticaret politikası, piyasadaki gönüllü tasarruflara

⁴³ K.Kozminski Andrey, “Transition from Planned to Market Economy”, Studies in Comparative Communism, Vol.XXV, No:4, 1992, s. 330.

⁴⁴ Altuğ Yılmaz, A. g. e., s. 12-13.

⁴⁵ Ülgen Gülden, A. g. e., s. 20.

müdahale edilmemesi gibi hususlar gündeme gelmektedir. Sistemin bir bütün olduğunu unutmamak gerekir. Uygulanan politikalar bu bütünlüğü bozmamalıdır.

Olağanüstü istisnai durumlarda, geçici olarak çok kısa bir süre için, sistemin esas yapısına ters düşen müdahaleler yapılmak zorunda kalındığında da, yine bir süre sonra, piyasa mekanizmasının temel prensiplerine yeniden geçileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Örneğin: olağanüstü kriz durumlarında ücretlerin, kiralardan ve fiyatların dondurulması.⁴⁶

Yukarıdaki açıklamalar ve yaklaşım doğrultusunda piyasa mekanizmasının işletilebilmesi için, ekonomi politikalarındaki tercihler aşağıda ana başlıkları itibarıyla ortaya konmaktadır.

1.2.2.1. Fiyatlara Müdahale Edilmemesi

Fiyatlara hükümetlerce veya kamu iktisadi kuruluşlarınca müdahale edilmemesi, sistemin esasını meydana getirmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, fiyatların piyasadaki şartlara göre teşekkülü esas olduğuna göre, dikte edilen (zorla kabul ettirilen) fiyatlar piyasanın tabii fiyat dengelerini bozmaktadır.

Ancak, kamu sektörü tarafından üretilen bazı mallar ve hizmetler, bunun istisnasını meydana getirir. Elektrik, kömür, petrol gibi mallarla haberleşme ve bazı kitle ulaşım hizmetlerinin fiyatlarında, kamunun tek taraflı fiyat belirleme zorunluluğu ortaya çıkarmaktadır.

Bu durumda da, fiyatların belirli prensipler dahilinde belirlenmesi gerekir. Prensipleri (kıstasları) bilindiğine göre bu fiyatlarda beklenen değişmeler, özel sektör için sürpriz niteliği taşımaz. Yoksa, bu alanlarda, kamu sektörünün kanuni veya fiili tekel durumunda yararlanarak, fiyat politikasını bir nevi vergi (kamu geliri) gibi düşünerek inış ve çıkışlar yapmak sistemi bozmaktadır.⁴⁷

⁴⁶ Abbasov Abülhasan, Asgarov İlyas, A. g. e., s.20-22.

⁴⁷ Ülgen Gülden, A. g. e., s. 20.

1.2.2.2. Kamu Sektörünün Üretim Alanının, Alt Yapı ile Sınırlı Kalması

Piyasa mekanizmasının işlerliği için, kamu üretim ve yatırım alanları, alt-yapı ile sınırlı kalmalıdır. Gelişmekte olan ülkelerde, bazı büyük imalat sanayi yatırımlarının, sanayileşmenin ilk safhalarında, kamu sektörü tarafından yapılması zorunlu olabilir. Ancak, özel sektör bu alanlara girmeye başladıkça, tedrici olarak, “özelleştirmeye” gitmek gerekmektedir.⁴⁸

İmalat sanayinde, hizmetlerde, tarımda ve madencilikte, kamu iktisadi kuruluşları önemli paya sahip oldukları sürece, “piyasa mekanizması ve etkili pazar ekonomisi” iyi işletilemez. Bugün Batı Avrupa’da bile, sanayi, enerji, madencilik ve hizmetler alanında, kamu kesiminin kısmen faaliyette bulunduğu görülmektedir. Ancak bu ülkelerde, kuruluşlar, hükümetlerden tamamen özerk duruma getirilmişler ve piyasa şartlarına uydurulmuşlardır. Diğer taraftan da özelleştirmeler yoluyla önemli bir transformasyon hamlesi içinde bulunmaktadır.⁴⁹

Ancak, piyasa ekonomisi ve fiyat mekanizmasının etkin bir şekilde çalışması için, kamu sektörünün üretim alanlarının ve üretim payının, asgari ölçüler içinde tutulması gerekir. Bu pay büyüdükçe, sistem piyasa ekonomisi olmaktan uzaklaşır.

Siyasal iktidarlar, kamu sektörünün elindeki üretim ve yatırım alanlarını, siyasal amaçlı olarak kullanmaktan, tamamen arındırılmışlardır. Her zaman için, kısa vadeli politik hedefler uğruna, uzun vadeli ekonomik çıkarlara zarar verilebileceği, örnekleri ile en ileri ve demokratik ülkelerde bile görülebilmektedir. Bu açıdan direkt prodüktif iktisadi yatırımlarda (üst yapı yatırımları), kamu kesiminin en düşük seviyede kalması, makro ekonomik maksimizasyonun kaçınılmaz bir sonucu olmaktadır.

⁴⁸ Ülgen Gülden, A. g. e., s. 20.

⁴⁹ K. Kozminski Andrey, A. g. e., s. 332.

1.2.2.3. Ekonomik Sübvansiyonların Asgari Ölçüler İçinde Tutulması

Sübvansiyonlar “ekonomide tabii fiyat teşekkülünü önledikleri için” fiyat mekanizmasını aksatır. Bir mala veya hizmete yapılan sübvansiyon, fiyat mekanizması ile ilgili olarak şu etkileri yaratmaktadır:⁵⁰

- a) O malın yada hizmetin fiyatı suni olarak düşürülmüş olabilir.
- b) Dolayısıyla, diğer mal ve hizmetlerin fiyatı, “nispi olarak” yükseltilmiş olur.
- c) Her sübvansiyon, sübvansiyon yapılmayan alanlara ödemesi yaptırılmış olur. (Örneğin: Avrupa Topluluğu’nda tarıma yapılan sübvansiyon, sanayi ve hizmetler kesimine ödemesi yapılmış olmaktadır).
- d) Yeni kaynak dağılımı, sübvansiyon sonrası oluşan “nispi fiyatlar yapısına göre” ortaya çıkar. Dolayısıyla, bütün yatırım ve üretim kararları yeni dengelere göre verilir.

Sübvansiyonlar, sübjektif olarak, “idari ve politik kararlar niteliğinde” olduklarından, sınırları kolay konulamamaktadır. Ancak, sistemi bozduktan sonra, düzeltme ve telafi yollarına gidilmektedir. Bunun da ekonomiye bir maliyeti bulunmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde,

- sanayileşme
- teknolojik gelişme

hedeflerine ulaşmak için belli durumlarda sübvansiyonlar zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır. Bilinçli ve programlı bir yönlendirme şeklinde yapılıyorsa, piyasa dengelerini bozmasına rağmen, büyüme ve sanayileşme hedeflerine uygun düşebilmektedir.

Ancak uzun dönemde, sürekli ağır sübvansiyonlara dayalı bir sistem başarılı olamaz. Plan ve program tercihlerine, politik ve stratejik tercihlere göre, belli limitler içinde yapılmalıdır. Uzun dönemde, fiyat mekanizması üzerindeki etkisi “sınırlı kalacak şekilde” tutulabilmelidir. Sübvansiyon ölçülerinin ne olduğu konusunda, kantitatif sınırlar bugüne kadar bulunamamıştır. Çok defa, el yordamı ve politik

⁵⁰ Altuğ Yılmaz, A. g. e., s. 17.

tercihler doğrultusunda ortaya çıkmış, ekonomideki baskı gruplarının karşılıklı dengelerine göre şekillenmiştir.⁵¹

1.2.2.4. Özel Sektöre Müdahale Edilmemesi

Sistemin mantığına göre özel teşebbüs, kârlı olanı en iyi bilen durumundadır. O halde, özel teşebbüs, yatırım ve üretim kararlarında tamamen serbest olmalıdır.⁵² Kamu ancak bazı teşvikler yolu ile

- Yatırım alanlarını
- Yatırım şekillerini
- Yatırım bölgelerini

dolaylı olarak yönlendirebilir.

Günümüzde, yukarıdaki ilkelere ters düşen ve haklı gösterilebilecek tek sınırlama, bazı bölgelerin korunması ve çevre kirliliği ile getirilen yasaklamalardır.

1.2.2.5. Para ve Sermaye Piyasasına Müdahale Edilmemesi

Kamu sınai, ticari üretim yapmasa bile para ve sermaye piyasasına yoğun bir biçimde müdahalede bulunduğu zaman sistemin bozulmasına yol açmaktadır. Kamu, bütçe açığını para ve sermaye piyasasından (gönüllü tasarruflardan) geniş bir biçimde karşılamaya kalkarsa, bunun, devletin “yönlendirme fonksiyonu” ile bir ilgisi yoktur. Özel yatırım ve üretimin temel kaynağı olan özel tasarruflara devlet ortak çıkmakla, özel sektörün para ve sermaye kaynağını sınırlamış olmaktadır.⁵³

İç borçlanma, kamu finansman araçlarından birisi olarak kabul edilmekle birlikte; özel sektöre rakip ekonomideki fon akışını saptıran ölçülere vardığı takdirde piyasa mekanizmasını ve rasyonel piyasa ekonomisini tamamen bozmuş olmaktadır.

Özel sektörün icra ettiği piyasa mekanizmasında, mal ve hizmet akışı ile fon akışı arasında tam bir bütünlük ve tamamlama vardır. Bu halka içinde kamu, bir tarafında dahil olup para ve sermaye piyasasından büyük boyutlarda fon sağlamaya başladığında, piyasa ekonomisinin kuralları ihlal edilmiş olmaktadır.

⁵¹ Altuğ Yılmaz, A. g. e., s. 18.

⁵² Altuğ Yılmaz, A. g. e., s. 19.

⁵³ Ülgen Gülden, A. g. e., s. 22.

Kamu kesimi para ve sermaye piyasasına “marjinal ölçüler içinde” müdahale etmelidir. Bunun anlamı şudur:⁵⁴

- a) Para ve sermaye piyasasından aldığı fon, özel sektörün fon akışını sınırlamamalıdır.
- b) Kamu, esas itibariyle yönlendirme görevi yapmalıdır.

1.2.2.6. Dış Ticaret Rejiminde Esneklik Sağlanması

Milli ekonominin, dış dünya ile ilişkisini sağlayan üç temel unsur esnek kambiyo, kur politikaları ve dış ticaret rejimidir. Bu üç unsurda, gerekli “esneklikler” sağlanmamışsa, fiyat mekanizması ve dolayısıyla etkili piyasa ekonomisi ortaya çıkamaz. Dış ve iç fiyatlar sistemi arasındaki dengeyi, bu üç unsur ortaya koyar. Eğer tutucu ve katı bir kambiyo rejimi varsa, kur politikası, dövizin piyasa değerinin yansıtmıyorsa kapalı-korumacı bir dış ticaret rejimi uygulanıyorsa, o ekonomideki iktisadi kararlar, “dış dünyadaki iktisadi gelişmeler göz önünde tutulmaksızın, onlardan bağımsız olarak” alınıyor demektir.⁵⁵

Bu da, fiyat mekanizmasının ve etkili bir piyasa ekonomisinin bulunmaması anlamına gelmektedir. Çünkü, dış pazardan bağımsız olarak, iç ekonomide, “farklı bir nispi fiyat yapısı” oluşmuştur ve iktisadi birimlerin kararları (yatırım, üretim ve tüketim kararları) içerdeki fiyat düzenine göre alınmaktadır.⁵⁶

Bu durumda;

- İç kaynak dağılımında, dış piyasaların göstergelerinden farklı bir dağılım söz konusudur.
- Dış rekabet şartları göz önüne alınmamaktadır.
- Sonuçta, ekonomik dengeler uluslararası ekonominin şartlarından soyutlanmaktadır.

Böyle bir durumda ne fiyat mekanizmasının varlığından, ne de etkili bir piyasa ekonomisinden söz edilemez. (Sosyalist blok ülkeleri veya piyasa ekonomisinin çarpık olarak işlediği ekonomiler)

⁵⁴ Ülgen Gülden, A. g. e., s. 23.

⁵⁵ The Economic Intelligence Unit Limited, EIU Report 1st quarter, 1997, s. 35.

⁵⁶ TUSİAD, Piyasa Ekonomisi ve Türkiye Uygulaması, İstanbul Lebip Yalkın Yayınları 1987, s. 13.

Fiyat mekanizmasının işletilebilmesi ve bunun sonucunda etkin bir piyasa ekonomisi sağlanabilmesi için:⁵⁷

- a) Kur ve kambiyo politikası ile ilgili olarak;
 - Döviz kuru, piyasa güçlerine (dengelerine) göre ortaya çıkmalıdır (esnek kur, serbest döviz kuru politikaları)
 - Döviz üzerinden yapılan muameleler serbest olmalıdır (konvertibilite, serbest kambiyo rejimi)

Döviz fiyatına, aşırı doğrudan müdahaleler, döviz kurunda suni sapmalara yol açtığı için saptırılmış bir piyasa mekanizması ortaya çıkmaktadır. Dövizli muamelelere getirilen yasaklar iç ve dış piyasa arasındaki ilişkileri bozmaktadır. Her iki husus da, sonuçta, “paralel piyasa”nın doğmasına sebep olmaktadır.⁵⁸

Bir ekonomide çift piyasanın bulunması, o ekonomide gerçek bir piyasa ekonomisinin olmadığına açık bir delildir.

- b) Dış ticaret rejimi ile ilgili olarak;
Fiyat mekanizmasının işlerliği için,
 - İthalat ve ihracat yasaklarının olmaması (veya asgari seviyede olması)
 - İthalat ve ihracat vergilerinin, piyasa ekonomisini saptırıcı seviyede olmaması
 - İhracat ile ilgili direkt teşviklerin (vergi iadesi, düşük faizli kredi, prim vs) asgari seviyede olması

gerekmektedir.⁵⁹

1.2.2.7. Yabancı Yatırımcıların Serbest Bırakılması

Sermaye hareketleri (yatırımlar olarak) piyasa ekonomisinin unsurlarından birisidir. Özel yabancı yatırımlar, sınırlama olmaksızın ülkede yatırım yapabilmelidir. Bu husus, mal hareketliliğinin olduğu kadar, sermaye hareketliliğinin bulunmasının, rekabete dayanan piyasa ekonomisinin, kaçınılmaz zorunluluklarından birisi olduğu varsayımına dayanmaktadır. İç piyasa ile dış piyasalar arasındaki uyumun ve bütünlüğün sağlanmasında, yabancı sermaye girişleri önemli etkiye sahiptir.

⁵⁷ Ülgen Gülten, A. g. e., s. 23.

⁵⁸ Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği, A. g. e., s. 13.

⁵⁹ Altuğ Yılmaz, A. g. e., s. 21.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında A.B.D. yatırımlarının Batı Avrupa'ya girişi, 1970'lerden itibaren Batı Avrupa ve Japon yatırımlarının A.B.D.'ye girişi, uluslararası ekonominin genişlemesi kadar pazarlararası entegrasyonun sağlanmasında ve piyasa ekonomisinin daha etkin işleminde, önemli sonuçlar doğurabilmektedir.⁶⁰

Fiyat mekanizmasının işlemesi bir bütünlük göstermektedir, politikalar arasında tamamlama gerekir. Bütün unsurlar yerine getirilip, bir tanesi saptırılırsa, sistem yine aksamaktadır. Örnek; herşey tamam olsa bile, yalnızca dış ticaret rejiminde ithal yasakları varsa sistem çalışmamaktadır. Veya, ithalata aşırı vergiler (fon gibi eş etkili unsurlar da dahil) varsa, sistem sapma göstermektedir. İdeal sistemden bazı ufak sapmalar, istisna mahiyetinde olmalıdır. İstisnalar yaygınlaşırsa, sistem çalışmaz. İstisnaların, hem ağırlıkları düşük olmalı, hem de süre olarak, geçici nitelikte bulunmalıdır.

Ekonomiler, belirli bir gelişme ve sanayileşme seviyesine ulaşmadan, fiyat mekanizması ve sonuçta etkili bir piyasa ekonomisi uygulanamaz. Gelişme ve sanayileşmede, belirli bir seviyeye ulaşıp ulaşamadığının en belirgin kriteri, ekonominin dış rekabete dayanıklılığı ile ölçülmektedir. Dış piyasalara açılma noktasında gelmiş veya iç piyasa rekabeti kabul edebilecek durumdaki ekonomiler, bu gelişme seviyesine varmış kabul edilmektedir. Sosyal faktörler ve nüfus artışı, fiyat mekanizması ve etkili piyasa ekonomisinde, sistemi aksatan sonuçlar doğurabilmektedir. İleri seviyede sanayileşmiş ülkeler, yüksek milli gelire sahip oldukları için "aktardıkları fonlardan fazla etkilenmezler". Ancak, gelir seviyesi düşük olan ekonomilerde fon aktarmaları (transferleri) piyasa mekanizması üzerinde fazla etki yapmaktadır.⁶¹

Yüksek ve düşük milli gelir kavramları nispi kavramlardır. Mutlak değerler olduğu kadar, ülkeler arasındaki farklara göre değerlendirilirler.

⁶⁰ Memmedov Zahid, En Yeni İktisadiyyat: monetar siyaset, finans kapitalının qloballaşması, Elmi-publisistik neşr 2002, s.85.

⁶¹ Altuğ Yılmaz, A. g. e., s. 22.

İKİNCİ BÖLÜM

PIYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ SÜRECİNDE AZERBAYCAN EKONOMİSİ

2.1. AZERBAYCAN'IN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

Tez çalışmasının bu bölümünde piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Azerbaycan ekonomisi incelenmiştir. Çalışmada ülkenin sosyo - kültürel, ekonomik ve sektörel yapılarının yanında ülkenin finansal sistemi geniş şekilde incelenmiştir.

2.1.1. Tarihsel Gelişimi

Azerbaycan, dünyanın en eski medeniyet merkezlerinden biridir. Azerbaycan topraklarında milattan önce Manna, Midya, Albania ve Atropatena gibi devletler kurulmuştur. Defalarca yabancı devletlerin işgaline uğrayan Azerbaycan'ın, m.ö.-3. yüzyılda İran ve Sasaniler tarafından ele geçirildiği, 4. yüzyılda ise Roma ve İran arasındaki savaşlara sahne olduğu anlaşılmaktadır. 7. yüzyılda İslam dinini kabul eden Azerbaycan toprakları üzerinde, 9. yüzyıldan itibaren birçok derebeyi devlet kurulmuştur. Bunlardan en önemlisi Şirvanşahlar devletidir. 11. yüzyılın ortalarından itibaren Azerbaycan Selçukluların önderliğinde, Oğuz ve Kıpçakların hakimiyeti altına girmiştir. 12. yüzyılda Selçukluların zayıflamasıyla Azerbaycan topraklarında Şirvanşahlar, Kesraniler ve Eldegizler Devletleri ortaya çıkmıştır. 13. yüzyılda Moğollar tarafından işgal edilen Azerbaycan, 14. yüzyılın sonunda Timur ordusu tarafından saldırıya uğramıştır. 16. yüzyılda kurulan Sefeviler yönetiminde ilk defa Azerbaycan'ın kendi dilinin kullanıldığı görülmektedir. 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ve Sefevi devleti savaşlarıyla iktisadi ve siyasi açıdan bir hayli gerileyen Azerbaycan, İran ile Osmanlı İmparatorluğu arasında cereyan eden savaşlarla defalarca el değiştirmiştir.⁶²

Sonuçta, 1639 yılında İran'ın hükümranlığı altına girmiş ve 18.yüzyılda İran'ın zayıflamasıyla Kuba, Şeki ve Karabağ Hanlıkları gibi derebey beylikler ortaya çıkmıştır. 1804 yılında başlayan İran-Rus savaşları sonucunda, Kuzey Azerbaycan Rusya tarafından işgal edilmiş, Güney Azerbaycan ise İran'da kalmıştır. 28 Mayıs 1918'de Kuzey'de Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ilan edilmiş ve bu ilk Türk Cumhuriyeti Sosyalist Rus Kızıl Ordusu tarafından 23 ay sonra 20 Nisan 1920'de işgal edilmiştir. 19 Mayıs 1922'de Sovyetler Birliği Meclisi'nde Azerbaycan

⁶² M. Bünyadov Ziya, Azerbaycan Tarihi, Azərneşr, 1994 , s. 170-198.

Anayasası'nın kabul edilmesiyle Azerbaycan; Gürcistan ve Ermenistan ile birlikte "Kafkasya Federasyonu"nda yer almıştır. 1926'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde (S.S.C.B.) yapılan değişikliklerde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin kurulduğu ilan edilmiştir. Bundan sonra devamlı toprak kaybeden Azerbaycan 1988 yılı başlarından itibaren yeniden hürriyet mücadelesine başlamıştır. Yaklaşık 70 yıl süren Rus hakimiyeti, 30 Ağustos 1991 tarihinde sona ermiş ve Azerbaycan Sovyetler Birliğinden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir.⁶³

2.1.2. Siyasi ve İdari Yapı

Araz nehrinin kuzeyi ve güneyi olmak üzere coğrafi ve tarihi bakımdan dünyanın önemli bir bölgesinde bulunan Azerbaycan, tarihinde uzun süre bağımsızlık savaşı vermesine rağmen 1828 Türkmençay Antlaşmasıyla suni bir şekilde Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrılmış, kuzeyi Rusya'nın, güney İran'ın egemenliğine girmiştir. Bu tarihten sonra Rusların egemenliğine girmiş kuzey Azerbaycan'ın Revan ve Karabağ bölgelerine bilinçli bir şekilde Ermeniler yerleştirilmiştir. 1905'den başlayarak aralıklarla Ermeni – Türk çatışmaları başlamıştır. 1917 ihtilali sonrası sırasında Ermeniler Karabağ'ın Ermeni toprağı olduğunu ileri sürmüşlerdir. 1988 sonrası işgal, Türkiye'nin önderliği ile Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nce Ermenistan saldırgan olarak tanınmış ve işgal ettiği bölgeleri kayıtsız şartsız boşaltması istenmiş olmasına karşın, Ermenistan aynı pozisyonu izlemektedir.⁶⁴

1992 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu, Karabağın Özerk Bölge statüsüne son verilmiştir. Her ne kadar Rusya tarafından yapılan açıklamalarda, saldırıları nedeniyle Ermenistan kınanmış ise de, cepheden yansıyan bilgilere göre; Ermenistan ordusunun çoğunluğu Rus orijinli yabancı paralı askerlerden oluştuğu bilinmektedir.⁶⁵

⁶³ Gürses Emin, "Doğu-Batı İlişkileri Işığında Türkiye'nin Azerbaycan Politikası", Cumhuriyet Gazetesi, 07.06.1992, s.4.

⁶⁴ İskender Murad, Kitapçı Hakan, Değişim Dönüşüm ve Dünya Ekonomisine Entegrasyon Sürecinde Azerbaycan Ekonomisi, TDİF yayını 001, Bakü 2003, s. 24.

⁶⁵ <http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/rapor/baku/tureko.html>.2004.

Ateşkes imzalanmasına ve Azerbaycan'ın barış yoluyla sorunun çözülmesi için elinden gelen çaba ve gayreti sarf etmesine karşın Ermenistan tarafı şimdiye kadar yapıcı olması bir yana olayın çözümünü engellemektedir.⁶⁶

Ülkenin İdari şekli Cumhuriyet olup halen başkanlık sistemiyle yönetilmektedir. Yasama yetkisi "Milli Meclis" tarafından, icra yetkisi ise "Başkanlık" makamının yanı sıra Başbakan ve Bakanlar Kurulu'nda bulunmaktadır. Ülkeyi Cumhuriyet Anayasası'na bağlı olarak Cumhurbaşkanı yönetmektedir.

Başkenti Bakü olan ülke, 66 Rayon*, 69 şehir, 130 kasaba, 1.281 nahiye ve 4.224 köyden oluşmaktadır. Azerbaycan'ın 69 şehrinden 13'ü il düzeyinde olup merkez yönetime bağlı birer vali, 66 Rayon bölgesel bir yapıya sahip olup, merkeze bağlı İcra Komitesi Başkanı tarafından yönetilmektedir. Bunların dışında, Dağlık Karabağ Bölgesi ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti de Azerbaycan toprakları içinde yer almaktadır.⁶⁷

2.1.3. Nüfus Yapısı

14 Mart 2004 tarihi itibarıyla 8.277.000 bin kişilik nüfusuyla Azerbaycan Kafkasya ülkeleri arasında en fazla nüfusa sahip olan ülkedir. Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde Ermenistan'la yapmış olduğu savaş sonucunda Karabağ'dan ve Ermenistan'dan göç eden 1 milyon Azeri Türkü, ülkenin diğer şehirlerinde nüfus kalabalığı oluşturmaktadır.⁶⁸

Bunun yanı sıra Azerbaycan nüfusu zengin bir insan mozaiki sergiler.⁶⁹

– Azerbaycan Türkü	- % 83
– Rus	- % 5.6
– Lezgi	- % 2.4
– Avar	- % 0.6
– Ukraynalı	- % 0.4
– Tatar	- % 0.4
– Diğerleri	- % 7.6

⁶⁶ Birleşmiş Milletler Ofisi Basın Raporu, 13.07.1994, s. 2.

* Rayon: İdari taksimat birimi olup Türkiye idari sisteminde tam olmasa da ile uygun düşmektedir.

⁶⁷ İskender, Kitapçı, A. g. e., s. 25.

⁶⁸ <http://www.525ci.com/2004/03/17/read.php>

⁶⁹ KOSIA-SMEDA, "Information File on Azerbaijan", 2001, s. 3.

Ülkenin 8.277.000 bin kişilik nüfusunun %51'i şehirlerde (kentlerde), %49'u ilçe ve köylerde yaşamaktadır. Ülkede nüfus artış hızı 1913-1926 döneminde Birinci Dünya savaşı dolayısıyla eksik olduğu halde, 1926-1939 döneminde % 38.5 oranında artmıştır. 1939-1959 döneminde ülkede yaşanan represiya ve İkinci Dünya savaşı etkisiyle nüfusun artış hızı yavaşlamış ve % 15.4 oranında gerçekleşmiştir.* 1970-1980 döneminde nüfusun artış hızı yılda ortalama % 1.4'e, 1994-1997 döneminde % 0.9'a ve 1997-2003 döneminde % 1.9'a olarak gerçekleşmiştir. Nüfusun yoğunluğu 2002 yılı rakamlarıyla km² başına 87.6 kişi düşmektedir. Ortalama yaşam süresi 2003 yılı rakamlarıyla toplam nüfus da 69.3 yıl, erkeklerde 64.7, bayanlarda ise 74 yıldır. Bebek ölüm oranı 1000 kişide 19.9'dur.⁷⁰

* represiya – 1930-1953 yıllarında Stalin tarafından rejime muhalif görülen kişilerin toplu şekilde idamı veya sürülmesi. 1937 yılında en geniş şekilde uygulanmıştır.

⁷⁰ <http://www.bozkurt.net/html/azerbaycan/nufusyapisi/07.06.2004>

Tablo 1. Azerbaycan'da Nüfusun Yıllara Göre Miktarı ve Arazi Dağılımı (1000 kişi)

YILLAR	TOPLAM	ŞEHİR NÜFUSU	KÖY NÜFUSU	TOP. NÜFUSTA ŞEHİR NÜFUSU %’si	TOP. NÜFUSTA KÖY NÜFUSU %’si
1913	2339.2	555.9	1783.3	24	76
1926	2313.7	649.5	1664.2	28	72
1939	3205.2	1156.8	2048.4	36	64
1959	3697.7	1767.3	1930.4	48	52
1960	3815.7	1835.2	1980.4	48	52
1965	4509.5	2238.8	2270.7	50	50
1970	5117.1	2564.6	2552.5	50	50
1972	5338.9	2706.9	2632.0	51	49
1976	5733.4	2993.3	2740.4	52	48
1987	6822.7	3651.3	3171.4	54	46
1990	7131.3	3839.8	3291.5	54	46
1991	7186.6	3864.9	3321.7	54	46
1992	7296.9	3919.9	3377.0	54	46
1993	7369.9	3933.2	3434.7	53	47
1994	7430.7	3952.8	3477.9	53	47
1995	7486.9	3967.1	3519.8	53	47
1996	7535.3	3973.2	3562.1	53	47
1997	7574.5	3974.0	3600.5	53	47
1998	7876.7	4057.8	3818.9	51.5	48.5
1999	7953.4	4053.5	3899.9	51	49
2000	8016.2	4086.4	3929.8	51	49
2001	8081.0	4107.5	3973.5	50.8	49.2
2002	8150.2	4157.0	3993.2	51	49

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2003.

2.1.4. Kültür ve Eēitim Yapısı

Azerbaycan'ın kültür işleriyle Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlıēı ve eēitim işleriyle de Azerbaycan Milli Eēitim Bakanlıēı görevlidir. Kültür ve Eēitim Bakanlıklarının idare ve kontrolü altında bulunan donanımlara gelince 6.500 kültürel tesis, 4.605 kütüphane, 3.680 kültür evi ve kulüp, 125 müze, 40 dinlenme evi, 124 müzik okulu, 20 tiyatro, 43 halk tiyatrosu salonu, 33 kültürel dernek ve 500.000 araç vardır.⁷¹

Eēitim ilk okuldan başlayıp yüksek ērenime doēru ilerleyen bir sistemdedir. İlk 8 yıllık eēitim ilk okuldan başlar ve herkes için zorunludur. Ülkede yüksek ērenim niversite ve enstitüleri 46 olup bunlardan en önemlileri;⁷²

- Azerbaycan Bakü Devlet Üniversitesi
- Azerbaycan Teknik Üniversitesi
- Azerbaycan Devlet Neft Akademisi
- Mimarlık ve Mühendislik Üniversitesi
- Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
- Azerbaycan TIP Üniversitesi
- Azerbaycan Diller Üniversitesi
- Azerbaycan Cumhurbaşkanlıēı Nezdinde İdareilik Akademisi
- Güzel Sanatlar Üniversitesi
- Bakü İdari ve Siyasi Bilimler Enstitüsü
- Azerbaycan Kent Teserrfatı Akademisi
- Azerbaycan Ressamlar Akademisi
- Bakü Ali Polis Akademisi
- Azerbaycan Milli Konservatuarı
- Odlar Yurdu niversitesi
- Özel Kafkas niversitesi
- Özel Hazar niversitesi
- Özel Qerb (Batı) Üniversitesi

⁷¹ Karabaēlı Aslan, O. Kemal Aēa, A.R. Güneş Oktay, **Azerbaycan'ın Doēal Kaynaklarıyla Ekonomik Potansiyeli Karşısında Türkiye'nin Dış Ticaretinin Geliştirme Olanakları**, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları No: 489, Ankara 2001, s. 48.

⁷² http://www.min.edu.az/def_upb/a_t.asp.10.07.2004.

Halkın eğitim düzeyi aşağıdaki şekildedir;⁷³

– Okur Yazar	- % 0.1
– İlk Okul Derecesi	- % 0.9
– Orta Okul Derecesi (lise)	- % 37.6
– Yüksek Okul Derecesi	- % 22.1
– Üniversite Derecesi	- % 39.3

Eski Sovyetler Birliği yönetimince izlenen politika, Sovyet Türklerini Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısından uzak tutmuştur. Nitekim, 1 Mayıs 1925 tarihinde Latin alfabesine geçen Azerbaycan, Türkiye'nin 1928 yılında Latin alfabesine geçmesi üzerine, Merkezi yönetim tarafından Azerbaycan'ın Kiril alfabesine geçmesi işlemleri başlatılmıştır. Azeri Türkçe'si 21 Ağustos 1956'dan bu yana Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmi dilidir. Ancak, Rus dili de yaygın şekilde kullanılmaktadır. Özellikle 30 yaşın altında olan nüfusun Rus diline daha yakın olduğu, Rus kültür ve tarihine daha fazla hakim olduğu, hatta Türkiye hakkında çok yanlış ve önyargılı fikirlerle yetiştirildiği günlük yaşamda kolayca gözlenmektedir.⁷⁴

2.1.5. Hukuksal Yapı

Azerbaycan Devleti demokrasiyle yönetilmektedir. Yönetim tüm politik gücünü ülkedeki politik yapıyı oylarıyla belirleyen insanlardan almaktadır. Ülkenin hükümetinde en üst noktada cumhurbaşkanı vardır ve İlham Aliyev Azerbaycan Cumhuriyetinin şuan ki Cumhurbaşkanıdır. Yönetim divanında en üst nokta meclistir. Vatandaşlar tarafından her 5 senede bir seçilen 165 parlamenter vardır. Azerbaycan Anayasasına göre Başbakan ve hükümet, Cumhurbaşkanı ve meclis tarafından onaylanır. Yaklaşık 40-yakın siyasal parti ve diğer sosyal faaliyet amaçlı organizasyonlar faaliyet göstermektedir.

Azerbaycan'ın hukuki altyapısı bir değişiklik süreci yaşamaktadır. Ekonomik bağımsızlığının temellerinin belirlenmesi ve piyasa ekonomisine geçiş yolunda başlayan hukuki alt yapı değişiklikleri birçok kanun ve kararnamenin kabulü ile

⁷³ "Information File on Azerbaijan", 2002, s. 3-4.

⁷⁴ The Economic Intelligence Unit Limited, EIU Azerbaijan Country Profile, 1993, s.10.

devam etmektedir. Yasal reformları hızlandırmak amacıyla Başkanlık bünyesinde bir hukuk grubu kurularak, devlet mülkleri, arazileri ve işletmeleriyle ilgili hukuki düzenlemeleri uygulamak amacıyla 4 ayrı komite oluşturulmuştur. Ayrıca, ekonominin yeniden yapılandırılması ve yatırım programlarının detaylarını oluşturmak için de hükümet tarafından faaliyet planı hazırlanmıştır. Finansal sektör reformu Merkez Bankası ve Bankalar Kanunlarının kabulü ise Ağustos 1992 senesinden başlatılmıştır. Ocak 1992 tarihinden kabul edilen Yabancı Yatırımların Korunması Hakkındaki Kanun, Azerbaycan'da tamamı veya kısmen yabancı sermayeye dayalı ortaklıkların kullanılmasına olanak vermiştir. Azeri sermayesi ile ortaklaşa kurulacak firmalara, vergi teşvikleri yanında ihracat ve ithalatla ilgili konularda da muaflik ve kolaylıklar getirilmiştir.⁷⁵

2.2. EKONOMİK YAPI VE SEKTÖRLER

2.2.1. EKONOMİK YAPI

Bu başlık altında Azerbaycan Cumhuriyetinin ekonomik yapısı incelenirken, ekonominin temel kaynağı olan ülkenin coğrafi konumu ve doğal kaynakları ele alınarak incelenmiştir.

2.2.1.1. Coğrafi Konum

Azerbaycan Kafkaslar adlandırılan Batı-Asya bölgesinde Büyük Kafkaslarla Küçük Kafkaslar arasında yer almaktadır. Azerbaycan'ın yerleşim sınırları;⁷⁶

– Kuzey'de Dağıstan Muhtar Cumhuriyeti (Rusya)	- (390 km.dir)
– Kuzey-Batı'da Gürcistan	- (480 km.dir)
– Batı'da Ermenistan	- (1007 km.dir)
– Güney'de İran Cumhuriyeti	- (756 km.dir)
– Güney-Batı'da ise Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Türkiye arasında	- (11 km.dir)

⁷⁵ International Monetary Fund Economic Reviews, Azerbaijan, 2002, s. 81-82.

⁷⁶ <http://www.bozkurt.net/html/azerbaycan/cografiyapisi/07.06.2004>.

Toplam 2.644 km. çevresi dışında, ülkenin Doğu sınırını ise Hazar Denizinin 812 km. bir kıyı şeridi oluşturmaktadır.⁷⁷ Araz Nehri, yüzyıllar boyunca güneyde İran sınırını oluşturarak, bir başka doğal ve talihsiz işleviyle de yüzyıllar boyunca iki ayrı toplum halinde yaşamak zorunda bıraktığı kuzey ve güney Azeri Türkleri arasında sınır oluşturmuştur.

Azerbaycan'ın yüz ölçümü 86.600 km². Ülkenin topografik özellikleri başlıca yüksek dağlardan ve akar sulardan oluşmaktadır. Azerbaycan'ı coğrafi açıdan üç bölgeye ayırmak mümkündür. Ülkenin kuzeyinde Büyük Kafkas dağları yer almaktadır. Yüksekliği 4.000 m. aşan bu dağlar, güneye doğru alçalarak Hazar denizine ulaşmaktadır. Ülkenin batısında, Kuzey Doğu Anadolu Dağları'nın bir uzantısı olan Küçük Kafkaslar bulunmaktadır. Bu dağlar da gittikçe alçalan bir seyir izleyerek Talış bölgesine ve dolayısıyla Hazar denizine ulaşmaktadır. Üçüncü bölge olarak da kuzey ve güneyden dağlarla çevrili olan ve Azerbaycan topraklarının en büyük kısmını oluşturan Kür-Araz ovası vardır. Esasen, nehirlerin taşıdığı alüvyonlarla dolmuş, bir çöküntü alanı olan bu saha, Kür nehrinin Kara Nehirle Zerdab'da, bunda daha sonra Sabirabad'da Araz nehriyle birleşmesiyle Hazar denizine doğru genişleyen üçgen şeklinde verimli bir ovaya dönüşmüştür.⁷⁸

Ülkenin güneybatısındaki Nahçıvan, Ermenistan'a ait dar bir koridorla Azerbaycan topraklarından ayrılmakta ve Dereleyez sıra dağlarının güney eteklerinde ve Zangezur sıradağlarının batısında yer almaktadır, Doğusunu ise Araz nehri sınırlandırmaktadır.⁷⁹

Azerbaycan'ın coğrafi konumunun en önemli özelliği tarihi geçit yolları üzerinde bulunmasıdır. Toplam arazi yapısının yaklaşık %50'si dağlık olan bölgede deniz seviyesinden 3.000 m.ye kadar olan sahalar ve %1'ini ise 3.000 m.den yüksek olan sahalar kaplamaktadır. Ülkenin ortalama deniz seviyesinden yüksekliği 657 metredir. Azerbaycan'ın iklimi, ülkenin engebeli yapısının etkisi altındadır. Bu nedenle bölgeden bölgeye önemli farklılıklar göstermektedir. Dünyada varolan 11

⁷⁷ "Information File on Azerbaijan", s. 2.

⁷⁸ İskender, Kitapçı, A. g. e., s. 3.

⁷⁹ <http://www.byegm.gov.tr/turkiye/turkce/dunya229.html>.2004.

iklimden 9'una sahip olan ülkenin, yazları sıcak, kışları ise ılık geçmektedir. Yıllık yağın yağış miktarı genellikle az olup, 200-1800 mm arasında değişmektedir.⁸⁰

2.2.1.2. Doğal Kaynaklar

Azerbaycan yer altı ve yerüstü kaynakları bakımından çok zengin bir ülkedir. Petrol ve doğalgaz gibi önemli kaynaklarla birlikte, ülkenin başlıca yer altı kaynakları; kurşun, çinko, bakır, demir cevheri, barit, alümit, kobalt, arsenik, mermer, kireç taşı siyenit, maden tuzu ve kaya tuzudur. Az miktarda altın ve gümüş gibi değerli madenler de bulunmaktadır.

Topraklarının %70'i üzerinde petrol ya da gaz yatakları bulunan Azerbaycan'da özellikle Bakü ve Apşeron bölgeleri başta olmak üzere, Gobustan, Şirvan ve Mugan yörelerinde de zengin petrol yatakları mevcuttur. Halen 70'den fazla petrol ve gaz yatağı işletilmektedir, bunlardan 50'si karada, 20'si denizdedir.⁸¹

Azerbaycan'ın en büyük yer altı zenginliği petroldür. Petrol ve doğalgaz üretimi diğer yer altı zenginliklerine göre birinci sırada gelmektedir. Toplam petrol rezervinin 8 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir. Doğalgaz Bahar, Kum Adası, Neft Taşları ve Sangaçal'dan çıkarılmaktadır. Toplam doğalgaz rezervinin 118.65 milyar m³ olduğu tahmin edilmektedir.⁸²

Azerbaycan'ın Hazar Denizindeki petrol üretim ve geliştirme çalışmaları dört sahada yoğunlaşmıştır. Bu sahalar Güneşli, Çıraklı, Azeri ve Kepez olup, bunlardan daha sığ sularda bulunan Güneşli bölgesi geliştirilmiş ve üretime geçilmiştir. Güneşli bölgesinin Azerbaycan petrol üretiminde önemli bir yeri vardır. Ancak basit bir teknoloji kullanıldığından hem üretim hızında, hem de üretilebilir kaynaklarda azalma problemi ile karşı karşıya kalınmıştır. Yeni deniz bölgelerinin geliştirilmesinde karşılaşılan teknolojik güçlükler, hükümeti uluslararası petrol şirketlerini ihaleye çağırmaya zorlamıştır. İlk proje olarak Azeri bölgesi (1,75-2 milyar varil) seçilmiş ve ihale değerlendirmeleri sonrası AMOCO şirketi görevlendirilmiştir. Daha sonra Güneşli ve Çıraklı bölgelerinin geliştirilmesi için

⁸⁰ TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, TİKA Yayınları No: 12, Ankara, Haziran 1999, s. 9.

⁸¹ <http://www.turkbe.org.az/temel.html/2004>

⁸² İskender, Kitapçı, A. g. e., s. 29.

British Petroleum (BP) ve Penzoil şirketleri liderliğindeki gruplar ile anlaşmalar yapılmıştır.

Azerbaycan'ın Hazar Denizinde Apşeron trendindeki petrol sahaları ile karada ve özellikle Karadağ bölgesindeki yeni petrol sahaları geliştirildikçe, toplam petrol üretiminin 2005 yılında 45,2 milyon ton/yıla çıkması beklenmektedir. Petrol tüketiminin ise pek fazla artmayacağı tahmin edildiğinden toplam ihracatın 2005 yılında 39,7 milyon ton/yıl olması beklenmektedir.⁸³

Mega Projeye ilişkin ortak geliştirme ve Üretim Paylaşımı Anlaşması (PSA) 20 Eylül 1994 tarihinde Azerbaycan Milli Petrol Şirketi SOCAR ile Yabancı Petrol Şirketleri Konsorsiyumu (FOC) arasında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de imzalanmıştır. Konsorsiyum şirketlerinin hisselerinde bazı değişimler sonrasında nihai hisse dağılımı aşağıdaki sıralamaya göre olmuştur.

Tablo 2. Konsorsiyumda Yer Alan Dünya Petrol Şirketlerinin Hisseleri (%)

SOCAR (Azerbaycan)	% 10,0000
BP (İngiltere)	% 17,1267
AMOCO (A.B.D.)	% 17,0100
LUKOIL (Rusya Federasyonu)	% 10,0000
PENNZOIL (A.B.D.)	% 9,8175
UNOCAL (A.B.D.)	% 9,5200
STATOIL (Norveç)	% 8,5633
TPAO (Türkiye)	% 6,7500
EXXON (A.B.D.)	% 5,0000
MC DERMOTT (İskoçya)	% 2,4500
RAMCO (İskoçya)	% 2,0825
DELTA-NIMIR (Suudi Arabistan)	% 1,6800

Kaynak: <http://www.interfax.ru/ekonomika.html>, 17.07.2004

⁸³ http://www.president.az/s29_information/2004

2.2.2.1. Tarım Sektörü

Tarım sektörü ile ilgili analizlere geçmeden önce, bu sektörü tanımlayıp, sınırlarını çizmekte fayda vardır. Şöyle ki, tarım sektörünün dar ve geniş anlamda tanımını yapmak mümkün olmaktadır.⁸⁵

Dar anlamda tarım, arazide ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yollarıyla bitki, hayvan ve hayvansal ürünler üretilmesi veya bunların üreticileri tarafından işlenip değerlendirilmesi faaliyetleridir.

Geniş anlamda ise tarım, bitkisel ve hayvansal ürünler üretiminin yanında, bu ürünlerin yetiştiricileri tarafından işlenmesi, ormancılık ve balıkçılık faaliyetleri, tarımsal ürünlerin yetiştiricileri tarafından taşınması ve saklanması, mağazalara devredilmeden üreticileri tarafından satılması ile tarım alet ve makinelerin diğer tarım üreticilerinin üretimle ilgili faaliyetlerinde bir bedel karşılığında kullanıldığını da kapsamaktadır. Böylece kapsama, tarım dışı sayılması gereken üretici sektörler de girmektedir.

2.2.2.1.1. Tarımın Azerbaycan Ekonomisindeki Yeri

Azerbaycan ekonomisi içinde tarım sektörünün önemli bir yeri vardır. Özgürlüğünü kazandıktan sonraki dönemlerde ülkede tarım sektöründe önemli gelişmeler olmasına rağmen yine de bu sektörden istenilen ölçülerde yararlanmak mümkün olmamıştır.

Yıllar itibarıyla GSMH içinde tarımın payı azalma eğilimi göstermekte olup, aynı şekilde kırsal nüfusun artmasına rağmen tarımsal iş gücü istihdamında da azalmalar kayda alınmıştır. Ülkede üretilen tarımsal ürünlerin %98'i tüketilmektedir. En önemli tarımsal üretim alanları; Pamuk, üzüm, sebzecilik, tütün, çay ve diğer subtropik bitkilerdir.⁸⁶

⁸⁵ <http://www.turkbe.org.az/tarim.html/2004>.

⁸⁶ İskender, Kitapçı, A. g. e., s. 41-42.

2.2.2.1.2. Bitkisel ve Hayvansal Üretim

Ülke tarımında alt yapı ve mekanizasyonun diğer sektörlere kıyasla gelişmiş olmasına rağmen, bazı ürünlerde üretimin azalması sistemden kaynaklanan düşük verimlilikle açıklanabilir. Yıllara Göre Tarımsal Üretim aşağıdaki tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3. Azerbaycan'da Yıllara Göre Tarımsal Üretim

	1990	1993	1995	1997	1999	2000	2001	2002
Toplam Üretim (Milyar Manat)	0,5	52,2	3566,9	4122,3	4730,9	5303,3	5385,5	5412,3
Bitkisel Üretim (%’si)	63,5	53,7	58,6	59	57,2	58,2	58,5	59
Hayvansal Üretim (%’si)	36,5	46,3	41,4	41	42,8	41,8	41,5	45
Üretim Endeksi (Kıyaslamalı)	101	85	93	93,1	95,3	--	--	--
Özel Sektörün Payı (%’si)	39,1	59,8	67,3	74,1	81,2	--	--	--

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2003

Tablo 4. Azerbaycan'da Yıllara Göre Bitkisel Üretim Miktarları (1000 ton)

ÜRÜNLER	1990	1992	1995	1997	1998	1999	2000	2002
Tahıl	1413,6	1337,2	921,4	1127,1	950,3	1098,3	1540,2	1690,5
Pamuk	542,9	336,3	274,1	124,6	112,9	96,8	91,5	101,6
Tütün	52,9	49,4	11,7	15,1	14,6	8,6	17,3	18,1
Patates	185,2	156	155,5	223,4	312,5	394,1	469,0	480,3
Sebze	856,2	555,1	424,1	495,4	502,3	670,8	780,8	895,5
Bostan	67,5	50,1	41,9	57,1	78,8	206,3	261,0	300,2
Üzüm	1196,4	607	308,7	145,3	144,2	112,5	76,9	70,5
Meyve	367,4	400,9	324,4	330,9	390,6	436,5	477,0	550,6
Çay Yaprağı	30,7	22,6	9,4	1,6	0,9	2,7	1,1	2,3

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2003

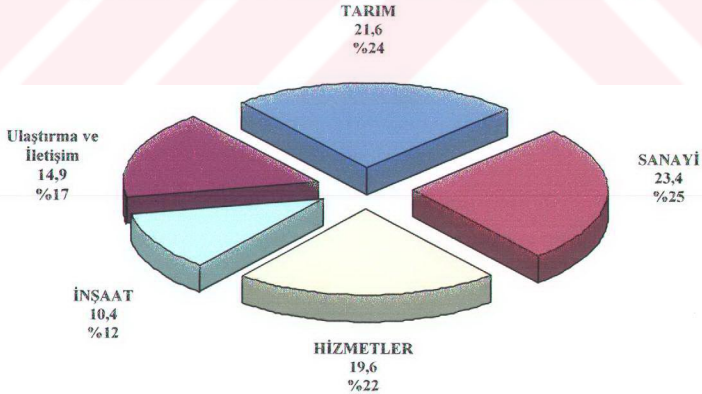
Taraflar arasında imzalanan söz konusu anlaşmanın Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylanması ve bürokratik işlemlerin tamamlanması sonucunda 12 Aralık 1994 tarihinde yürürlüğe girmesini takiben, 54 aylık ana geliştirme ve üretim programı yürürlüğe girmiştir. Mega Proje kapsamındaki petrol sahaları yedi ayrı ülkede oluşan Konsorsiyumun kurduğu Azerbaijan International Operating Company (AIOC) tarafından geliştirilip işletilecektir.

Enerji fiyatlandırmasında, şu anki fiyatlarla açığın kapatılmasına, enflasyon tarafında erozyona uğrayan gerçek fiyatların belirlenmesine ihtiyaç vardır. Genel fiyat artışına rağmen, bunu dengeleyecek zamlar yapılmadığı için, perakende petrol ürünleri satış fiyatı diğer cumhuriyetlere göre daha düşüktür.⁸⁴

2.2.2. SEKTÖREL YAPI

Ekonomi biliminde farklı ekonomik faaliyetleri analiz etme ve ülke ekonomilerini karşılıklı kıyaslama açısından bazı iktisatçılar, özellikle A.B.Fischer, C.Clark ve J.Fourastie ekonomik sektörler ayırımına gitmişler. Onlara göre ekonomik faaliyetler üç temel alanda tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe ortaya çıkar.

Şekil 1. AZERBAIJAN EKONOMİSİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2003

⁸⁴ TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayın 32, Ankara 1996, s.15

Tahıl üretimi etkin alanındaki artışa karşın ortalama verimliliğin düşük olması nedeniyle, son yıllarda azalmıştır. Pamuk üretimi de ekim alanlarındaki daralma ve düşük verim nedeniyle son yıllarda azalma eğilimi göstermiştir. Bunun yanında tütün, üzüm, meyve ve çay yaprağı üretiminde de keskin azalışlar görülmektedir. Patates, sebze ve bostan ürünleri üretiminde ise son yıllarda artışlar olmuştur. Azerbaycan'da tarım sektöründe hayvancılığın önemli bir yeri vardır. Bu durum çayır ve mera alanları ile yem bitkilerine ayrılan alanların genişliğinden de anlaşılabilmektedir. Ülkede son verilere göre 2 milyondan fazla sığır, 5 milyon civarında koyun ve keçi ve 6.300.000 baş kümes hayvanı vardır.⁸⁷

Tablo 5. Azerbaycan'da Yıllara Göre Hayvansal Ürünlerin Üretim Miktarı (1000 ton)

ÜRÜN Adı	1990	1992	1995	1996	1997	1999	2000	2002
ET	175,5	112,7	82,0	85,5	93	104,6	108,7	111,3
SÜT	970,4	850,4	826,5	843,3	890	993,4	1031,1	1100,5
Yumurta (mil ad.)	985,3	812,2	455,8	477	496	526,3	542,6	545,3
YÜN	11,2	9,5	9,0	9,1	--	10,5	10,9	11,1

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2003

Tarımsal ürün üretiminde et ve süt ürünleri miktarında 1995 yılına kadar bir azalma kaydedilince, 1995 yılı sonrası bu ürünlerin üretim miktarlarında artışlar olmuştur. Yün ve yumurta üretimi ise 1994 yılına kadar bir azalma sergilemiş ve 1994 yılı sonrası malların da üretiminde az da olsa artışlar olmuştur.⁸⁸

Ülkede ekilen arazilerin % 82,3'ü sulanmaktadır ve söz konusu alanların çoğunluğu ova yapısındadır. Bu ise mekanizasyonun da yardımıyla toprak işleme istenilen sürede ve hızda yapılabilir. Topraklar önemli ölçülerde drene edilmiştir. Yeni sulamaya açılan alanlarda drenaj işleri geciktüğinden veya yapılamadığından, bir kısım yerlerde çoraklaşma sorunları ve üretime verimsiz

⁸⁷ İskender, Kitapçı, A. g. e., s. 47-48.

⁸⁸ Sodruzhestvo Nezavisimix Gosudarstv, Statistiçeskiy Ejegodnik 2002, s. 43.

alanlar oluşmuştur. Bu durum üretim ve verimliliği olumsuz yönde etkileyen, ancak etkisi çok önemli olmayan sınırlayıcı bir ortam yaratmaktadır.⁸⁹

Tablo 6. Bitkisel Üretimde Verimlilik (Hektar/ton)

ÜRÜNLER	1990	1993	1995	1997	1998	2000	2002
Tahıllar	2,4	1,6	1,5	1,7	1,6	2,3	2,3
Pamuk	2,0	1,3	1,3	0,6	0,7	0,9	0,7
Tütün	3,2	2,8	1,5	1,9	1,7	2,2	1,9
Patates	7,8	7,8	9,7	8,3	9,5	8,4	9,5
Sebze	20,0	15,8	15,7	15,6	1,4	13,3	15,6
Bostan	7,4	8,7	7,3	7,9	6,7	9,8	8,7
Üzüm	7,6	3,0	3,2	2,2	3,2	3,5	3,2
Meyve	2,8	3,2	3,1	4,2	5,5	6,1	5,5
Çay Yaprağı	3,9	2,6	1,0	0,2	0,1	0,2	0,2

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2003

Tablodan izlenebildiği gibi, bitkisel üretimde verimlilik yıllara göre hızla azalmaktadır. Patates ve meyve üretimi dışında diğer bitkisel üretim miktarları, özellikle tahıl, pamuk ve tütün üretiminde istenilen verim sağlanamamaktadır. Bunun başlıca nedeni sosyalist ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş, ülkede tarım-sanayi işbirliğinin kurulamaması ve kimyasal ilaç ve gübrelerin aşırı pahalı veya yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır.

⁸⁹ <http://www.turkbe.org.az/tarim.html/2004>

Ülke tarımında bitkisel üretimde olduğu gibi hayvansal üretimde de istenilen verim sağlanamamaktadır. Durum (tablo-7’de) verilmiştir.

Tablo 7. Hayvansal Üretimde Verimlilik

ÜRÜNLER	1990	1993	1995	1997	1998	2000	2002
Birim başına süt (yıl/kg.)	1337	1089	1073	1051	1055	1084	1100
Birim başına yumurta (yıl/ad.)	149	69	74	131	122	197	230
Bir koyundan yün (yıl/kg.)	2,3	2,2	2,2	2,0	2,1	--	--

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2003

Tablodan da görülüyor ki, hayvansal üretimde verimlilik yıllara göre azalmaktadır. Bununla başlıca nedeni eski sistemin çöküşü ve yeni sistemin kurulamaması, büyük baş ve küçük baş hayvancılığın gereksinimi olan kaba yem üretiminin önemli ölçüde azalmasıdır.⁹⁰

2.2.2.2. Sanayi Sektörü

Ekonominin temel sektörlerinden biri olan sanayi sektörü, sanayi devrimi ile ortaya çıkmış olup, temelde sanayi faaliyetlerini kapsamaktadır. Sanayi faaliyetleri ise, hammaddelerin taşınabilir ve kullanılabilir ürünlere dönüştürülmesi olayıdır. Dar anlamda sanayi, üretim faktörlerinden emek ve sermaye kullanarak, hammadde ve yarı mamulleri işleyerek mamul madde haline getiren tüm üretim faaliyetleridir. Bir anlamda imalatçılıktır. Geniş anlamda ise sanayi sektörü, turizm sanayinde olduğu gibi müteşebbisin kurduğu, mal ve hizmet üreten ve gelir getiren faktörlerin bileşimidir.⁹¹

Sanayi devrimi 18.yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkmış ve 1774 yılında İngiliz J.Watt’ın buhar makinesini sanayide kullanmasıyla başlamıştır. Kömür ve buhar kudretine dayanan makineleşme, iş bölümünde ihtisaslaşmaya yol açmış ve böylece

⁹⁰ Sodrujestvo Nezavisimix Gosudarstv, Statistiçeskiy Ejegodnik 2002, s. 45.

⁹¹ <http://www.turkbe.org.az/sanayi.html>.2004.

ortaya çıkan büyük sanayi devrimi dünya ekonomisindeki yeri almıştır. Sanayi Sektörünün kapsamını belirlerken yapılan “dar” ve “geniş” anlamdaki ayrımı, sanayileşme kavramını tanımlarken de yapmakta fayda vardır.⁹²

Dar anlamda sanayileşme, milli gelir içinde sanayi sektörünün payının belli oranda yükselmesi ve üretimde makine kullanılması olayıdır. C. Clark’ın tanımına göre, sanayileşme ülke ekonomisinde ikinci sektör olan sanayi sektörünün diğer sektörlerle göre genişlemesidir.

Geniş anlamda sanayileşme ise, yeni üretim tekniklerinin üretime uygulanması, ürün kalitesinin yükseltilmesi, üretimin azalan maliyetlerle gerçekleştirilmesi ile ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal ve toplumsal alanlardaki uğradığı değişiklikleri de kapsamaktadır. Bu anlamda, toplumda bilgi ve kültür seviyesinin yükselmesi ile bilimsel ve teknolojik gelişmelerle çok yakından ilgilidir.

Sanayi sektörü, uluslararası sınıflandırma sistemlerinde farklı şekillerde tanımlanmaktadır. 1974 Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması sistemine göre sanayi sektörü (ISIC1-International Standart Industry Classification), dar anlamda madencilik (ISIC2), imalat sanayi (ISIC3), elektrik ve su (ISIC4) alt sektörlerin toplamından meydana gelmektedir. Geniş anlamda ele alınırsa, bu toplama inşaat sektörü de (ISIC5) katılmaktadır.⁹³

Sanayi sektörü içinde imalat sanayi, en önemli ve dinamik alt sektördür. Hemen tüm ülkelerde, gerek üretim değeri ve gerekse istihdam hacmi bakımından imalat sanayi sektörü en büyük paya sahiptir. Azerbaycan’da çok sayıda işletmesiyle çeşitlilik gösteren bir imalat sanayine sahip bir ülkedir.

⁹² İskender, Kitapçı, A. g. e., s. 50-51.

⁹³ İsgender Murad, “Azerbaycan Ekonomisi”, Azerbaycan İktisat Üniversitesi, Yayınlanmamış Notlar, Bakü 2001, s. 60-61.

2.2.2.2.1. Sanayi Sektörünün Ülke Ekonomideki Yeri

Azerbaycan çok sayıda işletmesiyle çeşitlilik gösteren bir imalat sanayine sahip bir ülkedir. Eski merkez planlama sisteminin gereğince, gıda sanayi tamamıyla kırsal kesimde yapılmıştır. Gıda dışı sanayi, altyapı hizmetlerinin de götürüldüğü belli sanayi merkezlerinde (Sumgayıt, Bakü, Gence, Ali-Bayramlı vb.) toplanmıştır. Sanayi işletmelerinin görülen belirgin özellikleri şöyle sıralanabilir:⁹⁴

- Bu işlemler oldukça büyük ölçekli ve fazla sayıdadır,
- Kapalı sistem içinde projelenmiş olmaları nedeniyle, proseslerin hemen tamamında eski teknolojiye sahip bulunmaktadır,
- Bakım onarım ve yenileme programlarının gereği yerine getirilmemesi nedeniyle ağır derecede yıpranmış olmaktadır,
- Sanayinin girdi-çıkı ilişkisinde bir birlerini bütüleyici özellik taşıması, girdiler bakımından, kritik noktalarda dışa bağımlı olmaları yada prosesin belli aşamalarda kesilerek mamul yerine yarı mamul ürünler üretmektedirler.

Ülke ekonomisinde sanayi sektörünün önemli bir payı vardır (Tablo 8’de).

Tablo 8. Ülke Ekonomisinde Sanayi Sektörünün Yeri

	1990	1993	1996	1999	2000	2001	2002
GSMH’de Sanayi Sektörünün Payı	22,0	24,9	27,3	24,8	26,6	27,0	27,8
Hafif Sanayi	19,6	14,8	8,2	7,0	8,3	8,2	8,3
Gıda Sanayi	25,6	13,3	6,6	12,0	17,5	20,5	20,5
Ağır Sanayi	54,9	71,9	83,7	81,0	83,1	84,2	85,3
Sanayi İstihdamı	12,7	10,6	9,8	6,6	8,5	9,6	10,3
Sanayi Endeksi (1990=100)	100	51	30	28	29	28	30

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2003

⁹⁴ Karabağlı Arslan, O. Kemal Ağa, A.R. Güneş Oktay, A. g. e., s. 69.

GSMH'de sanayi sektörünün payı 2002 yılı verilerine göre %27,8 olmakta ve ekonomide toplam çalışan işgücünün % 10,3'ü bu kesimde istihdam olunmaktadır. Sanayi üretimi yıllara göre azalma eğilimi göstermekte olup, toplam sanayi üretiminde ağır sanayi önemli bir yere sahiptir.⁹⁵

Azerbaycan'da sanayi sektörü aşağıdaki gibi sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır.⁹⁶

1. Hafif Sanayi (Dokumacılık, dikiş, deri-kürk, kundura ve b.)
2. Gıda Sanayi (et, süt ürünleri, un mamulleri ve b.)
3. Ağır Sanayi (Yakıt-enerji, metalürji, makine, kimya, orman ürünleri ve b.)

2.2.2.2.2. Hafif Sanayi

Azerbaycan sanayi sınıflamasına göre Hafif Sanayi kapsamında 10'dan fazla sanayi alt sektörü yer almaktadır. Bunlar; Pamuk Temizleme, Yüz Temizlemesi, İplik Dokuma, Trikotaj ve Konfeksiyon, Ayakkabı İmalatı, Deri İmalatı, Oyuncak, Seramik gibi sanayilerdir. Bu kesimin en büyük kısmı dokuma ve giyim sanayiden oluşmaktadır. Toplam sanayi üretiminde %12'lik bir paya sahip olan bu sanayi kolu büyük, orta ve küçük işletmelerden oluşmaktadır. Hafif sanayi işletmelerinde 70 binden fazla işçi çalışmaktadır. Diğer Türk Cumhuriyetlerine göre Azerbaycan hafif sanayi ürünlerinin toplam üretiminde birinci sırada ve pamuklu kumaş üretiminde ise eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında birinci sırada yer almaktadır.⁹⁷

Dokuma ve giyim sanayide kullanılan hammaddelerden pamuk lifi, yün ve ipeğin bir kısmı yurt içinde üretilmekte, bir kısmı ise yurt dışından temin edilmektedir. Bu sektörde son yıllarda görülen düşüşler özellikle yardımcı malzeme yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu sanayi dalında Bakü, Gence ve Mingeçevir'de dokuma entegre fabrikaları, Şeki'de ipek fabrikası, Bakü'de çorap ve trikotaj fabrikası, Gence'de halı dokuma entegre fabrikası, yine Bakü'de ve Ali-Bayramlıda deri mamulleri üreten işletmeler bulunmaktadır.

⁹⁵ İsgender, "Azerbaycan Ekonomisi", A. g. e., s. 62

⁹⁶ İskender, Kitapçı, A. g. e., s.54

⁹⁷ <http://www.turkbe.org.az/sanayi.html>.2004.

Hafif sanayinin diğer kesimlerinde olduğu gibi, dokuma ve giyim sanayi kesiminde de üretim düşüşleri görülmektedir. Bunun temel sebeplerinden biri eski teknoloji donanımı ve yardımcı malzeme yetersizliğidir.

2.2.2.2.3. Gıda Sanayi

Gıda sanayi Azerbaycan sanayi üretiminin %38,6'sını oluşturmaktadır. Gıda sanayinin girdileri genellikle yurt içi üretimden karşılanmakta, yalnız tahıl ve şeker gibi maddeler dışarıdan ithal edilmektedir. Bu sanayi kolunda 234 işletme faaliyet göstermektedir. Gıda sanayinin en büyük kolu şarapçılıktır. Bu kolda yüzlerce fabrika faaliyet göstermektedir. Bunun dışında konserve üretimi ve balıkçılık oldukça güçlüdür. Et ve süt mamulleri üretimi, tüketimi karşılamadığından yıllara göre önemli talep açıkları ortaya çıkmakta ve dışarıdan her yıl 63.000 ton et alınmaktadır.⁹⁸

2.2.2.2.4. Ağır Sanayi

Azerbaycan'da genel sanayi içinde % 81'lik bir paya sahip olan ağır sanayi aşağıda gösterilen alt sanayi kollarından oluşmaktadır:⁹⁹

1. Orman Ürünleri, Kağıt ve Mobilya Sanayi,
2. Metal ve Makine Sanayi,
3. Kimya ve Petrol-Kimya Sanayi.

Ülke topraklarının % 12'si ormanlarla kapalı olan Azerbaycan'da, ormanlar sanayi açısından pek önem arz etmemektedir. Orman-kağıt sanayi üretimi için gerekli hammaddelerin hemen tamamını yurt dışından ithal edilmektedir. Bu sanayi kolu toplam sanayi içinde % 1,7'lik oranla en sonda gelmektedir. Son yıllarda kereste ve doğramada ortalama yaklaşık % 20, kağıt sanayide % 30, gazete kitap ve dergi basımında ise % 44'e varan üretim azalmaları görülmektedir. Üretim azalmalarında başlıca etkenler, hammadde ve yardımcı maddelerin yetersizliğinden kaynaklandığı söylenebilir.¹⁰⁰

⁹⁸ İsgender, "Azerbaycan Ekonomisi", A. g. e., s. 56-57.

⁹⁹ <http://www.turkbe.org.az/sanayi.html>.2004.

¹⁰⁰ İskender, Kitapçı, A. g. e., s. 58.

Metal ve Makine Sanayi, Azerbaycan sanayi sınıflamasında şu alt sektörleri kapsamaktadır; Petrol makineleri, elektronik cihazlar, elektriksiz makineler, iş makineleri, takım tezgahları, tarım makineleri, otomobil, elektronik cihazlar ve Radyo-TV yer almaktadır. Bu alanda 110'dan fazla işletme ve kuruluş faaliyet göstermekte ve bu sektörde çalışanların sayısı 100 bini bulmaktadır. Metal ve Makine Sanayide üretimi yapılan 500'den fazla ürün çeşidi dünyanın 80'den fazla ülkesine ihraç edilmektedir.¹⁰¹

Kimya ve Petrol-Kimya Sanayi toplam sanayi içinde % 70'lik bir paya sahip olup; Gübre Sanayi, Tarımsal Makine ve Araçları Sanayi, Sentetik Reçine Sanayi, Lif ve Plastik Madde Sanayi, Boya ve Lak Sanayi, İlaç Sanayi, Sabun, Deterjan ve Kozmetik Sanayi, Lastik Sanayi, Plastik Mamuller Sanayi gibi alt sanayi kollarından oluşmaktadır.¹⁰²

Bu sektörün ürettiği başlıca ürünler; gliserin, asetik asit, formalin, hidrojen klorit, hidroklorit aksit, sulturik asit, karbonik asit, asetilen, sıvı klor, sudkostik, kalsine soda, potas, potasyum iyodür, karbit, etilen, propilen, dikloretan, propilen oksit, propilen glikol, benzen, etil benzen, stiren, bülten, iyot, күкүрт, aktif karbon, kauçuk, etil spirti, brom, otomobil lastikleri, suni lifler, plastik kütle, mineral gübreler ve eczacılık kimyası ürünleridir. Sektörün üretimi lastik sanayi üretimi dışında genellikle iç tüketimi karşılamakta ve önemli ölçüde ihracat yapılabilmektedir. Bu sanayi dalında faaliyet gösteren kuruluşlardan en önemlileri Sumgayıt ve Bakü'de toplanmışlardır.¹⁰³

¹⁰¹ Karabağlı Arslan, O. Kemal Ağa, A.R. Güneş Oktay, A. g. e., s. 111.

¹⁰² TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, Tika Yayınları No:32, Ankara 1996, s. 23.

¹⁰³ İsgender, "Azerbaycan Ekonomisi", A. g. e., s. 58-59.

2.2.2.3. Hizmetler Sektörü

2.2.2.3.1. Ulaştırma

Azerbaycan'da ulaştırma sektörü; demiryolları ulaştırması, karayolları ulaştırması, havayolları ulaştırması, denizyolu ve boru taşımacılığı sektörlerinden oluşmaktadır. Eski ve bakımsız olmakla birlikte, Azerbaycan halen iyi bir ulaştırma ağına sahip bulunmaktadır.

Ülkenin mevcut ulaştırma ağı incelendiğinde son yıllarda ulaştırma sektöründe bir azalma söz konusu olmuştur. Ulaştırma sektöründe görülen bu gerileme, çok yönlü diğer ekonomik gerilemelere bağlı olduğu ve ülkede halen devam eden savaş nedeniyle, diğer bir yönü de eski S.S.C.B. ile ekonomik ilişkilerin kopmasından ve komşu ülkelerde devam etmekte olan ekonomik ve siyasi bir takım olumsuzluklardan kaynaklandığı söylenebilir.¹⁰⁴

2.2.2.3.2. Haberleşme

Ülke çok geniş altyapılı telekomünikasyon ağına sahiptir. Özellikle son yıllarda bu alanda özleştirme öncesi yapılan düzenlemeler ve bu alanda özel sektör ve bunun yanında yabancı sermaye yatırımlarının genişlemesiyle telefon haberleşmesinde önemli ilerlemeler olmuştur. Merkez Bakü olmak kaydıyla ortak kurulmuş Azercell, Bakcell Global System for Mobile (GSM) mobil telefon hizmeti şebekeleri bu alanda en önemli kuruluş olarak tanınmaktadır. Bununla beraber yeni gelişmekte olan özel radyo ve TV yanında bazı önemli yabancı TV kanalları ve devlet kanalları yayın yapmaktadır. Gazete, dergi, kitap ve broşür yayıncılığında son yıllarda önemli gelişmeler görülmektedir. Bunun nedeni olarak ülkede okuma ve yazma oranının ve dolayısıyla halkın kültürel zenginliklerinin yüksek olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

¹⁰⁴ <http://www.igeme.org.tr/TUR/foyer/ulke/azer/azer8.html>.2004.

2.2.2.3.3. Turizm

Azerbaycan'ın dağları, ovaları, çok zengin mineral suları, nehirleri, gölleri, Hazar boyunca uzanan 825 km. sahil şeridi, bir çok iklim tipinin bir arada yaşanması ve zengin tarihi hazinesiyle ülke turizm potansiyeli bakımından oldukça yüksektir. Bu sektör oldukça bir birinden kopuk bir örgütlenme içerisinde bulunmaktadır. Çeşitli sosyal ve kültürel faaliyet alanlarını yönlendiren bir konfederasyon tarafından yönetilen bu sektörde, yıllar itibarıyla önemli gerilemeler kaydedilmiştir. Bunun nedeni ülkenin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik kriz ve savaştır.¹⁰⁵

Ülkede turizm sektörü; tatil turizmi, plaj turizmi, av turizmi, yayla turizmi kaplıca ve sağlık turizmi ve kültür turizminden oluşmaktadır. Bu turizm bölümleri için elverişli yöreler ise; Zagatala, Şeki, Guba, Gence, Lenkeran, Gazak ve Hazar denizinin kıyılarıdır.¹⁰⁶

2.2.2.3.4. İnşaat

Azerbaycan'da inşaat sektörü, 80 adet birlikten örgütlenmiş yaklaşık 300 firma tarafından yönlendirilmektedir. Kişi başına düşen konut alanı yaklaşık 12.5 metre kare olup, ülkede son yıllarda konut sorunları çözülmeye doğru gelişim göstermektedir. Yapılan konutların % 10'u devlet müesseselerine geri kalanı ise özel kişilere aittir. İnşaat sektörü planında genel olarak yıllık gerçekleşme oranı % 85 olup bir önceki yıla kıyasla bu oranda artış söz konusudur. Bu sanayinin toplam sanayi içinde payı % 3.1'e tekabül etmektedir.¹⁰⁷

İnşaat malzemeleri açısından en zengin yerler Bakü, Gence, Masallı, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve İmişli bölgeleridir. Azerbaycan'da son yıllarda inşaat sanayisinde gereken girdilerin bol ve ucuz olması son yıllarda özel ve yabancı sermayenin bu sektöre yönelmesini sağlamaktadır.

¹⁰⁵ Oğan Sinan, Azerbaycan, TDAV yayınları, İstanbul 1997, s. 119.

¹⁰⁶ İsgender, "Azerbaycan Ekonomisi", A. g. e., s. 72.

¹⁰⁷ İskender, Kitapçı, A. g. e., s. 63.

2.2.2.4. Dış Ticaret

Azerbaycan Cumhuriyetinin coğrafi konumu ve ülkenin iktisat politikasındaki değişiklikler ülkenin dış ticaretinin gelişmesine olanak sağlamaktadır. Tüm bunlarla yanı sıra uluslararası alanda ticari ilişkileri artan hızda gelişmektedir.

1998-2003 yıllarında ticaret ve hizmet alanlarının gelişmesi, bireylerin satın alma gücünün ve sosyal yaşam seviyelerinin yükselmesi, bu alanda iş yapan özel girişimcilerin faaliyeti sonucunda piyasanın geniş çeşitte farklı emtia ihtiyatları ile zenginleşmesi hesabına temin olunmuştur.¹⁰⁸

Tablo 9. Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Ticaretinde Toplam İHRACAT

(1000 A.B.D. doları)

YILLAR	Toplam İHRACAT	Değişim (%)	BDT Ülkeleriyle	Diğer Ülkelerle
1995	612.343	89,8	273.046	339.297
1996	643.669	105,1	299.952	343.717
1997	808.257	125,6	380.337	427.920
1998	677.751	83,9	243.419	434.332
1999	1.025.231	151,3	221.394	803.837
2000	1.858.335	181,3	264.204	1.594.131
2001	2.078.931	111,9	223.783	1.855.148
2002	2.304.893	110,9	243.743	2.061.150
2003	2.624.513	113,9	333.900	2.290.613

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası, Yıllık Rapor 2003.

¹⁰⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, “1998-2003 yıllarında Azerbaycan’da sosyal-iktisadi durum”, sayı S/8-4898/02, 26.12.2003, s. 7.

Tablo 10. Azərbaycan Cumhuriyyətinin Dış Ticaretinde Toplam İTHALAT

(1000 A.B.D. dolları)

YILLAR	Toplam İTHALAT	Değişim (%)	BDT Ülkeleriyle	Diğer Ülkelerle
1995	985.432	115,8	229.905	755.527
1996	1.337.583	135,7	325.578	1.012.005
1997	1.375.164	102,8	397.523	977.641
1998	1.723.903	125,4	457.514	1.266.389
1999	1.433.392	83,1	383.081	1.050.311
2000	1.539.005	107,4	375.453	1.163.552
2001	1.465.064	95,2	442.870	1.022.194
2002	1.823.341	124,5	674.091	1.149.250
2003	2.722.704	149,3	866.994	1.855.720

Kaynak: Azərbaycan Cumhuriyyəti Merkez Bankası, Yıllık Rapor 2003.

Yatırım işbirliğinin genişletilmesi, Azərbaycan'ın dünyanın 123 ülkesiyle olan ticari ilişkilerini pozitif yönde etkilemiştir. Sonuçta 2002 yılı itibarıyla dış ticaret bilançosu 500 milyon \$ (+) bakiye ile, ihracat hacmi 2,3 milyar \$, ithalat hacmi ise 1,8 milyar \$ olmuştur. Azərbaycan'ın BDT (Birleşmiş Devletler Topluluğu) ülkeleri arasında en ağırlıklı ticari ilişkileri Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'dır. Batı ülkeleriyle ise en yoğun ithal-ihrac ilişkilerinde bulunduğu ülkeler Türkiye başta olmak üzere Almanya, Fransa, A.B.D., İran, Çin, İtalya ve Polonya'dır.¹⁰⁹

Tablo 11. Azərbaycan'ın Dış Ticaretinde BDT Ülkelerinin Payı (1000 A.B.D. dolları)

	İTHAL	İHRAC
Rusya	280.942	95.687
Türkmenistan	119.778	8.667
Beyaz Rusya	3.169	914
Kazakistan	149.793	11.569
Gürcistan	12.742	80.828
Tadçikistan	423	27.979
Moldovya	1.639	160
Kırgızistan	678	1.102
Özbekistan	1.410	3.830
Ukrayna	79.977	12.981

Kaynak: http://www.nba.az/az/statistics/macroeconomic_indicators.html/05.07.2004

¹⁰⁹ Azərbaycan Merkez Bankası, Yıllık Rapor, Bakü 2003, s. 20.

Tablo 12. Azərbaycan'ın Dış Ticaretinde Diğer Ülkelerin Payı (1000 A.B.D. doları)

	İTHAL	İHRAC
Türkiye	156.196	83.396
Almanya	280.942	95.687
Fransa	118.111	166.282
A.B.D.	98.626	51.974
İran	57.919	29.884
Çin	51.022	1.312
İtalya	26.363	1.082.719

Kaynak: http://www.nba.az/az/statistics/macroeconomic_indicators.html/05.07.2004

Azerbaycan Cumhuriyeti dünya ülkelerinden yaptığı ithalatta gıda ürünleri, araba, makine ve diğer benzer ürünlerin yer almasıyla beraber, ülke ihracatının esasını ise petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır.¹¹⁰

¹¹⁰ Nesibli Nesib, "Azerbaycan'ın Geçmiş ve Geleceğinde Petrolün Yeri", Hazar Üniversitesi Yayını, Bakü 2002, s.22.

2.3. AZERBAIJAN CUMHURİYETİNİN FİNANS SİSTEMİ

2.3.1. Azerbaycan'da Bankacılık Sistemi

Azerbaycan'da Merkez Bankası ve diğer bankaların oluşturduğu 2 seviyeli bankacılık sisteminin kurulması amaçlanmıştır. Kurulan bankacılık sisteminin dışarıya açık olması hedeflenmiştir. Azerbaycan bankalarının yabancı ülkelerde şubeleri ve muhabetleri olması, bu ülkelerde Azerbaycan bankalarının kurulması, yabancı ülke banka ve vatandaşlarının Azerbaycan'da banka kurabilmeleri, mevcut bankaların şubelerini açabilmeleri amaçlanmıştır. 1/07/2002 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti bankacılık sisteminde 47 banka faaliyetini sürdürmektedir. Bunlardan 2'si devlet sermayeli, 14'si yabancı sermayeli , 31 ise yerli sermaye ile kurulmuştur.¹¹¹

Azerbaycan'da bankalar döviz işlemlerini Bakü Bankalararası Döviz Borsası (İnterbank) ve Müteşekkil Bankalararası döviz piyasası (Non – İnterbank) kanalıyla yürütmektedir. Bakü Bankalararası Döviz Borsası'nda bankalar alış ve satışlarını Merkez Bankası'nın belirlediği kur üzerinden spot olarak yaparlar. Bu pazarda satış miktarı ve kur tamamen Merkez Bankası'nın kontrolündedir. Yapılan alışlar spot valörle bankaların Uluslararası Bank veya Merkez Bankası nezdindeki hesaplarına aktarmaktadır. Çoğu ticaret bankasının döviz işlemlerini yürütme yetkisine sahip olmamasına karşın, yabancı bankalar Uluslararası (Beynelhalk) Banka aracılığı ile borsa işlemlerini yürütmek zorundadır. Bankalar ayrıca ikincil pazarda yani, Müteşekkil Bankalararası Döviz Piyasasında da spot veya forward işlemi yapabilirler. Bu piyasada sunulan kurlar borsa kurundan % 0,5'den az veya fazla olamaz. Alınan veya satılan döviz alıcının istediği bankadaki nostro* hesabına aktarılabilir. Bu piyasada Merkez Bankası alıcı veya satıcı olarak piyasayı düzenlemektedir.¹¹²

¹¹¹ <http://www.nba.az/az/history.shtml.06.06.2004>.

¹¹² National Bank of Azerbaijan Republic, **Annual Report**, 2002, s. 56.

* **Nostro** hesap – Ülkedeki millî bir bankanın yabancı bir ülkede muhabet banka'daki hesabı.

Tablo 13. Azerbaycan'da Faaliyette Bulunan Bankalar

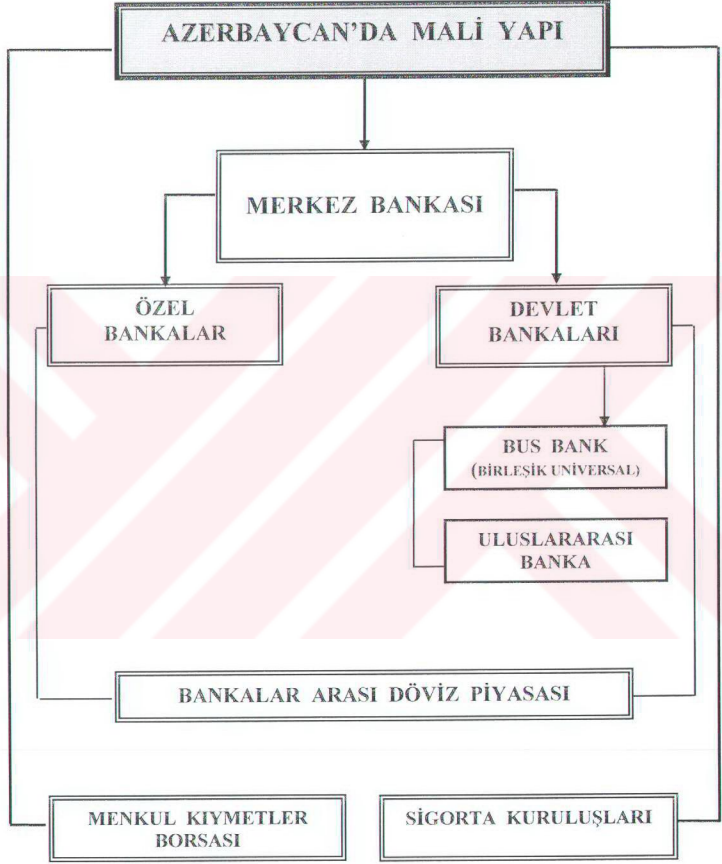
YILLAR	TOPLAM	ÖZEL	YABANCI	KAMU	% 100 Yabancı Sermayeli
1995	210	195	11	4	4
1996	180	165	11	4	4
1997	136	119	13	4	4
1998	99	82	13	4	5
1999	79	63	12	4	5
2000	70	53	13	4	5
2001	61	41	16	4	5
2002	53	35	16	2	5
2003	46	29	15	2	5
2004*	47	29	16	2	6

Kaynak: http://www.nba.az/az/annual_report *(05 /04 /2004 tarihine kadar)

Serbest piyasa ekonomisinin kurulmasında ve yerleşmesinde bankacılık sektörü hayati önem taşımaktadır. Çünkü bankalar, tasarrufları ödünç verenlerle bunları yatırıma dönüştürecek olanlar arasında bir nevi köprü görevini yapmaktadır. Bu nedenle de, yatırım tasarruf sürecinin kalbi konumundadır. Eski sistemde tasarrufların toplanması ve kredilerin dağıtılması yalnız merkezi otorite tarafından belirlenmekteydi. Banka kredileri ise sadece siyasi tercihler esasında şekillenmiş yatırım planlarının gerçekleştirilmesine fayda sağlamaktaydı. Bu nedenle, bankalar emir ve talimatlara göre çalışmakta, risk göz önünde bulundurulmadan kredi dağılımı yapılmaktaydı. Piyasa sistemine geçişte bankacılık sektörünün bu durumunun değiştirilmesi ön plana çıkmıştır. Bu nedenle de, Azerbaycan'daki modern anlamdaki bankaların kurulmasının alt yapısı oluşturulmuştur. Bankacılık faaliyetleri tam anlamıyla 1992'de çıkarılan “ Bankalar ve Bankacılık Faaliyetleri Hakkındaki Kanun”dan sonra başlamıştır.¹¹³

¹¹³ <http://www.nba.az/az/history.shhtml.07.06.2004>.

ŞEKİL 2. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN MALİ YAPISI

Kaynak: Muhammet AKDİŞ, "Azerbaycan'da Bankacılık ve Mali Kurum"
Türk Dünyası Araştırmaları sayı: 101, İstanbul 2002, s.107.

2.3.1.1. Azerbaycan Milli (Merkez) Bankası

Azerbaycan Merkez Bankası sermayesinin tamamı devlete ait olan tüzel kişiliktir. S.S.C.B. dönemindeki Endüstriyel İnşaat Bankası ile Tarım sanayi bankası arasında 400 milyon Ruble sermaye ile Kurulmuş ve 01/01/1992'de faaliyete başlamıştır.¹¹⁴

Milli Bank Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bankacılık sisteminin merkezinde para politikalarını yürüten bir kurumdur. Tüm gelişmiş ülkelerde Merkez Bankaları bağımsız veya yarı bağımsızdırlar. Bütçe açıklarının finansmanında onların payı minimum seviyededir.

Merkez Bankası 7 kişiden oluşan bir yönetim kurulu tarafından yönetilmektedir. Yönetim kurulu, başkan, dört yardımcı ve dışarıdan iki kişiden oluşmaktadır. Yönetim kurulu üyelerini Azerbaycan Cumhurbaşkanı önerisi ile Azerbaycan Parlamentosu beş yıl süre ile tayin etmektedir.

Azerbaycan Merkez Bankası'nın sorumlu olduğu temel görevleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:¹¹⁵

- Milli paranın iç ve dış değerini korumak amacıyla gerekli önlemleri almak,
- Milli paranın hacim ve dolaşımını düzenlemek,
- Bankalara kredi verme işlemlerini, kanunda belirtilen esas ve sınırlar çerçevesinde yürütmek,
- Para arzını ve ekonominin likiditesini düzenlemek amacıyla açık piyasa işlemlerini yapmak,
- Mevduat türleri ile vade sürelerini ve bunların yürürlük zamanlarını belirlemek,
- Milli para ile altın ve yabancı paralar arasındaki pariteyi saptamak,
- Altın ve döviz rezervlerini, yasalar çerçevesinde, ülkenin ekonomik çıkarlarına uygun şekilde yönetmek.

¹¹⁴ <http://www.nba.az/az/law.shhtml.15.06.2004>.

¹¹⁵ http://www.nba.az/az/legal_structur.shhtml.20.06.2004.

Merkez Bankası bu görevlerinin yansıra, hükümetin mali ve ekonomik müşavirlik, mali ajanlık ve hazinedarlık görevlerini de yürütmektedir.

Merkez Bankası para politikalarını her yıl devlet bütçesi ile birlikte meclis tarafından onaylanan, “para kredi politikasının başlıca hedefleri” adını taşıyan esaslar çerçevesinde yürütmektedir. Merkez bankalarının bilinen geleneksel para politikası araçları vardır; açık piyasa işlemleri, zorunlu karşılık oranları, reeskont oranları, genel disonibilite oranları ve selektif kredi politikasıdır.

Azerbaycan’da bankalar kanunu, bankaların bir biri ile anlaşarak faiz konusunda her hangi bir tekel oluşturmalarını yasaklamakta ve rekabeti teşvik etmektedir. Bankalar mevduat ile kredi faizlerini kendileri belirlemektedirler. Dolayısıyla Merkez Bankası direkt olarak faiz oranlarını belirleyememektedir. Ancak Merkez Bankası ticari bankalara verdiği kredilere uyguladığa faiz oranlarını değıştirmekle faiz oranlarını kontrol etmektedir. Merkez Bankası’nın bir görevi de, döviz kurları istikrarının kontrolü ve Milli paranın döviz kurları karşısında değerinin tespiti ve korunmasıdır.

Azerbaycan’da döviz kuru mekanizması 1993 yılından başlayarak değışik yollarla belirlenmiştir. Bunun esas nedeni, Manat’ın ilk başta Ruble ile birlikte tedavülde kalmasıdır. 1993 yılının başında döviz kuru Moskova’daki Interbank’ın çapraz kurlarına göre tespit edilmiştir. Belirlenen bu kur resmi kur idi. Piyasadaki kur ise Uluslararası (Beynelhalk) Banka ve diğer bankalar tarafından belirlenmiştir. Ayrıca serbest piyasada döviz kurlarının değışik kur üzerinden alım satım yapılmaktadır.

24/05/1994 tarihinden itibaren aşğıdaki 16 ülkenin para birimi dönüşümü kabul edilmiş ve sonradan bazı ülke (özellikle BDT ülkeleri) para birimlerinin resmi kurları Merkez Bankası tarafından yayınlanmıştır.¹¹⁶

Merkez Bankası, devletin döviz rezervlerini muhafaza ve idaresini de yürütmektedir ve hükümeti finanse etmek için bütçe açıklarını düşük faizlerle kendi kaynaklarından karşılamaktadır.

¹¹⁶ <http://www.nba.az/az/str.shhtml.17.06.2004>

2.3.1.2. Devlet Bankaları

Azerbaycan'da devlet ihtisas bankaları ilk olarak 1988 yılından itibaren kurulmaya başlamıştır. O dönem S.S.C.B.'de kurulan Agroprombank, Promstroibank, Sberbank, Vneshekonombank ve Zhilsotsbank gibi devlet bankaları Azerbaycan'da şubelerini açarak faaliyette bulunmuşlardır. Bunlardan Zhilsotsbank adını taşıyan ve konut yapımını finanse etmeyi üstlenen bankanın şubesi 1990 yılında tasfiye edilmiş diğerleri ise bağısızlıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet bankaları olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

2000 yılında Agroprombank, Promstroibank ve Sberbank birleşerek Birleşik Universal (BUS) Bankası kurulmuştur. Günümüzde Vneshekonombank (Uluslararası (Beynelhalk) Banka) ve Birleşik Universal (BUS) Banka olmak üzere iki devlet bankası vardır.¹¹⁷

2.3.1.2.1. Uluslararası (Beynelhalk) Banka

1992'de eski S.S.C.B. Vneshekonombank'ın şubeliğinden ayrılarak bağımsız bir devlet bankası olmuştur. Devletin döviz işlemlerini yönetmek, dış ticareti geliştirmek, döviz kurunun istikrarını korumak ve devletin dış işlemlerini yürütmek gibi görevleri bulunan banka ülke dışında muhabir hesaplar açabilmektedir. Türkiye'de 10 bankada muhabir hesabı vardır. Kuruluşunun ilk yıllarında mevduat kabul etmesi ve kredi vermesi yasaklanmış, sonradan ise devlet kuruluşlarına döviz kredileri verebilme yetkisi kendine tanınmıştır.

Uluslararası (Beynelhalk) Banka BADP'de aktif rol üstlenmektedir. Yabancı bankalar BADP'de işlemlerini ancak Uluslararası (Beynelhalk) Banka aracılığı ile yürütebilirler. Ayrıca, kuruluşunun ilk yıllarında devlet döviz rezervlerinin korunması da bu banka tarafından yapılmıştır. Uluslararası (Beynelhalk) Banka 21/10/1997 tarihinde Avrupa Uluslararası Ödeme Sistemi'ne (Mastercard, Eurocard) dahil olmuştur. Uluslararası (Beynelhalk) Banka sadece Azerbaycan'ın değil, bütün Kafkasların en büyük bankası özelliğini taşımaktadır. Bankanın aktifleri 330 milyon

¹¹⁷ <http://www.nba.az/az/history.shhtml>.17.06.2004.

dolar olmuş, %51'i ise maliye Bakanlığına aittir. Bankanın 8'i Bakü'de olmak üzere 34 şubesi, Moskova'da ise temsilciliği vardır.¹¹⁸

2.3.1.2.2. Birleşik Universal (BUS) Banka

Birleşik Universal (BUS) Banka Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun 21 /02 /2000 yıl tarihli kararı ile üç devlet bankasının (Tarım, Sanayi, Yatırım ve Tasarruf) aktif ve pasifleri birleştirilerek anonim şirket şeklinde kurulmuştur. Banka 28/02/2000 tarihinde faaliyeti için Merkez Bankası'ndan 244 sayılı faaliyet izni almıştır. Birleşik Universal (BUS) Bankasının ödenilmiş sermayesi 22 milyar Manat (1\$=4950 manat) olarak %100 devlete aittir. BUS Bank yukarıda adı geçen bankaların verdikleri hizmetleri sürdürmektedir.¹¹⁹

BUS Bank Azerbaycan finans piyasasında 87 şube (22'i Bakü'de olmak üzere) ve 76 hizmet bölümü ile en geniş şebekeye sahiptir. Toplam 2590 çalışanıyla yaklaşık 2 milyon hukuki ve fiziki şahsa hizmet vermektedir. BUS Bank Bakü Menkul Kıymetler Borsasının ve BADP'nin kurucularındandır. Banka gelirlerinin büyük kısmını döviz ve menkul kıymet alım satımından sağlamaktadır.¹²⁰

BUS Bank "SWIFT" global telekomünikasyon teşkilatının üyesidir, "Western Union" para ödemeleri sistemine bağlanmıştır. Kısa zamanda Mastercard/Eurocard ve Cirrus/Maestro plastik kartlarının kullanılması amacıyla banka "Europay International S.A." uluslararası ödeme sistemine üye olmuştur.

2.3.1.3. Özel Bankalar

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 1992 yılında "Bankalar ve Bankacılık Faaliyetleri Hakkında Kanun"un kabul edilmesinden sonra özel ticari bankaların kurulmasına izin verilmiştir. Merkez Bankası'nın ticari bankalara ilk yıllarda açtığı düşük faizli krediler sermaye yeterliliği olmayan bankaların hızla artmasına neden olmuştur ve 1994 yılında sayıları 210'a çıkmıştır. Fakat 1995'te Merkez Bankası

¹¹⁸ TİKA, *Azerbaycan Ülke Raporu*, Ankara Tika 1996, s. 47.

¹¹⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası, *Yıllık Bülten*, 2003, s. 7.

¹²⁰ Mamedli Djavid, "Serbest Piyasa Ekonomisine Geçişte Azerbaycan'da Bankacılık Sistemi ve Para Politikaları", *Yüksek Lisans Tezi* 1998, s. 94.

bankaların faaliyetleri ve denetimi konusunda bazı düzenlemelere gitmiş, özel ticari bankalara açılan düşük faizli krediler durdurulmuştur.¹²¹

Azerbaycan'da özel bankaların kurulması için Merkez Bankası'na sunulması gereken belgeler aşağıdakilerdir:¹²²

- Bankanın kuruluş izninin verilmesini belirten dilekçe,
- Bankaların kuruluş sözleşmesi ve tüzüğü,
- Banka kurucularının mali durumunu belirten denetim raporu,
- Bankanın müdür ve yardımcıları ile ilgili bilgiler.

Serbest piyasa ekonomisinde bankaların yapması gereken tüm fonksiyonlar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bankacılık mevzuatında dikkate alınmıştır ve faaliyette bulunan ticari bankalar aşağıdaki fonksiyonları yapmaktadırlar:¹²³

- Mevduat toplamak ve kredi vermek,
- Mudilere ve muhabir bankalara kasa hizmeti vermek,
- Menkul kıymetlerin ve senetlerin alım ve satım,
- Teminat mektuplarının verilmesi,
- Döviz, kıymetli metal ve eşyaların alım ve satımı,
- Devlet bütçesinin kasası gibi işlemler yapmak,
- Aracılık ve danışmanlık hizmeti yapmak vb.

Özel ticari bankalar Merkez Bankası'nın denetim ve teftişine tabi bulunmaktadır. Özellikle de 1995'ten sonra bu denetim ve gözetimin arttığı görülmektedir. Son yıllarda bu bankaların asgari sermaye miktarının aşamalı olarak artırılmasını buna örnek olarak gösterebiliriz.

¹²¹ Mamedli Djavid, A. g. e., s. 95.

¹²² Mihmandarlı Nuran, "Azerbaycan", İTO Yayın No:1993/15, 2.Baskı, İstanbul 1993, s. 25.

¹²³ Mihmandarlı Nuran, A. g. e., s. 25-26.

2.3.1.4. Yabancı Bankalar

Azerbaycan'da yabancı sermayenin iştiraki ile kurulan 14 banka faaliyetini sürdürmektedir. Yabancı sermayeli banka hem %100 yabancı sermaye ile hem de ortak olarak kurulabilir.¹²⁴ Ama yürürlükteki mevzuat hem Azerbaycan'da yabancı sermayeli banka kurmak isteyenlerin hem de günümüzde faaliyette bulunan yabancı bankaların faaliyetlerini kısıtlamaktadır. Örneğin, Azerbaycan'da faaliyette bulunan yabancı bankaların sermayesi tüm bankaların sermayesinin %30'unu aşamaz. Yerli bankaların sermayesi yetersiz olduğu için yabancı bankalar sektöre düşük sermaye ile girmek zorunda kalmaktadırlar. Ayrıca yabancı bankalar BADP'ye üye olamazlar ve buradaki tüm işlemlerini Uluslararası (Beynelhalk) Banka aracılığı ile yapmak zorundadırlar. Mevzuata göre banka bir hukuki veya fiziki kişiye sermayesinin %25'den fazlasını kredi verememektedir. Topladığı mevduatlar sermayesinin %200'nü aşamaz. Yabancı bankaların sermayesinin az olması ve yukarıda belirtilen hususlar bu bankaların faaliyetlerini kısıtlamaktadır. Yabancı bankaların kurulması için Merkez Bankası'nın izni gerekmektedir. Bu iznin verilmesi için bazı şartlar koşulmaktadır:¹²⁵

- Yabancı iştiraklerden birisi banka olmalıdır;
- Yabancı bankaların müdür ve ya yardımcılarında en azı biri Azerbaycan vatandaşı olmalıdır.

Ayrıca aşağıdaki belgelerin merkez bankasına takdimi gerekmektedir.¹²⁶

- İlgili banka yetkili kurumunun kuruluş kararı,
- İlgili bankanın tüzüğü,
- İlgili bankanın son 3 yıla ait bilançoları,
- İlgili bankanın bulunduğu ülkedeki banka gözetimini yapan kurumun uygunluk belgesi,
- Banka kuracak yabancı kişiler hakkında yetkili bankanın teminatı.

¹²⁴ İTO, "Azerbaycan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri", İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 1997/37, İstanbul, 1997, s.74.

¹²⁵ Sancak Ercan, "Azerbaycan İktisadiyatı", Qafqaz Üniversitesi Yayınları 1, Bakü, 1999, s.82.

¹²⁶ İsmayilov Zöhrab, "Azerbaycanda Yabancı Bankaların Durumu", Azadlık Gazetesi, Bakü, 14Mart 1998, s.6.

Azerbaycan'da faaliyet gösteren yabancı sermayeli bankalar aşağıdakilerdir;

- Turan Bank,
- United Kredit Bank,
- New York Bank,
- İş Bankası,
- Koçbank,
- Azertürk Bank,
- Baybank,
- Özbank,
- Halk Bank,
- Bank Milli İran,
- Universal Bank,
- Art Bank,
- Most Bank,
- Kafkas Bank,
- British Bank of the Middle East,
- Pakistan National Bank,
- Caspian Investment Bank.¹²⁷

¹²⁷ Azerbaijan, Azerbaijan and USA Chamber of Commerce, 2000, s. 34.

2.3.2. Azerbaycan'da Diğer Mali Kurumlar

Azerbaycan'ın mali yapısında yer alan mali kurumlar eksikliklerini tamamlama sürecini yaşamaktadırlar. Bu kurumlardan bazıları hakkında yasal düzenlemeler yapılmış, bir kısmı ise yapıma aşamasındadır.

2.3.2.1. Sermaye Piyasası ve Menkul Kıymetler Borsası

Serbest piyasa sisteminin yerleşmesi ve işlerlik kazanması açısından sermaye piyasası ve menkul kıymetler borsası Azerbaycan için büyük önem ifade edecektir. Bu piyasanın gelişmesiyle bankacılık kesimi bütün çalışmalarını kredi dağılımı üzerinde yoğunlaştıracaktır. Kredilerin artması ve verimli kullanılmasıyla da ekonomi daima canlı kalabilecektir.

Azerbaycan'da sermaye piyasasının kurulması ve işlemesiyle ilgili "Kıymetli Kağıtlar ve Fon Borsaları Hakkında Kanun" 24 Kasım 1992'de kabul edilmiş ve 1 Ocak 1993 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir.¹²⁸ Ancak, özelleştirmenin çok yavaş yürütülmesi, özel sektörün şirketleşmesi ve kıymetli kağıtlar ihraç etmesiyle ilgili yasal düzenlemelerin tamamlanmaması vb. nedenlerden dolayı Azerbaycan'da sermaye piyasası ve menkul kıymetler borsası şu anda az gelişmiş durumda faaliyet göstermektedir.

Bakü Menkul Kıymetler Borsası 2000 yılında 18 yerli ve yabancı finans kurumları tarafından kurulmuştur . Her ortağın payı 300 milyon Manat'tır. Ayrıca, 1998 yılının Şubat ayında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın (İMKB) başkanı Osman Birsen, Bakü Bankalararası Döviz Piyasası (BADP) başkanı Fuad Ahundov'un davetlisi olarak Bakü'yü ziyaret etmiş ve iki başkan arasında menkul kıymetler borsasının kurulması Azerbaycan'ın Türkiye'nin bu konudaki tecrübelerinden yararlanması 1999 yılından itibaren Bakü'de Borsa'da işlem gören kıymetli kağıtların İMKB'de, İMKB'de işlem gören kıymetli kağıtların ise

¹²⁸ <http://www.bse.az/InformacionnyyBulletin/2004.s.1.>

Bakü'deki borsada işlem görmesi gibi önemli konular içeren protokol imzalanmıştır.¹²⁹

Hukuki ve fiziki şahıslar, borsaya üye olmak ve menkul kıymetler borsasında profesyonel faaliyet göstermek için Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı yanında, Kıymetli Kağıtlar Üzere Devlet Komitesinden (Sermaye Piyasası Kurulu) izin almaları gerekir. Borsaya üyelik ücreti ise 300 milyon manat'tır (1\$=4950 manat).¹³⁰

ŞEKİL 3. BAKÜ MENKUL KIYMETLER BORSASI'NIN YAPISI

Kaynak: <http://www.bse.az> Bakü Menkul Kıymetler Borsası 15.07.2004

2.3.2.2. Sigorta Kuruluşları ve Yardım Fonları

Azerbaycan'da sigorta sektörü, 25 Haziran 1999 tarihli "Sigorta Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu" ve aynı kanunun uygulamasıyla ilgili 19 Ağustos 1999 tarihli Cumhurbaşkanlığı Fermanı ile düzenlenmiştir.¹³¹

Azerbaycan'da Bankalar Kurulu bünyesinde kurulan Devlet Sigorta Denetim ve Sigorta Cemiyetleri Birliği'ne bağlı olarak faaliyet gösteren 63 adet sigorta şirketi mevcuttur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sigorta kanuna göre sigorta şirketlerinde yabancı sermayenin payı % 49'dan fazla olamaz. Sigorta şirketlerinin 16'sının kurucularının arasında bankalar bulunmaktadır ve bu bankaların 12'si milli sigorta şirketlerine ortaktır. Sigorta şirketlerinin 10'u yabancı ortaklı olmak üzere toplam 53

¹²⁹ Selimov Ali, "Azerbaycan'da Borsa Çalışmaları ve Türkiye Modeli", Zaman gazetesi, 2002, s.4.

¹³⁰ <http://www.bse.az/InformacionnyyBuleten/2004>, s. 3.

¹³¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Ekonomide Yenilikler", Bakü 2003, s. 17.

milli sigorta şirketi mevcuttur. Sigorta şirketleri Azerbaycan Sigorta Denetim Kurulu tarafından denetlenmektedir.¹³²

Sigorta şirketleri 3.5 milyon manat (1\$=4950 manat) asgari sermaye ile kurula bilmektedir. Sigorta sektöründe en büyük pay devlet şirketi olan Azer Sigortaya aittir. Özel şirketler arasında ise Türk sigorta şirketi olan “Günay Anadolu Sigorta” şirketi önemli paya sahiptir. Azerbaycan’da faaliyet gösteren Yabancı Sigorta Kuruluşları aşağıda sıralanmıştır;¹³³

- Günay Anadolu Sigorta,
- Health Lamberd Azerbaijan,
- AIG Caspian Insurance Company,
- Temik Sigorta Grubu,
- Ateşgah,
- Azer – Asiya,
- Londongate Insurance Co.,
- Başak – İnam,
- Aon Azeri Sigorta,
- Tekrar Sigorta Broker.

Mevcut şirketlerin 9’nun sermayesi 10 milyon manat’ın altında, 15’nin sermayesi 10-50 milyon manat arasında, 6’sının sermayesi 50-100 milyon manat arasında, 7’sinin sermayesi 100-200 milyon manat arasında, 4’nün 200-300 milyon manat arasında, 9’nun sermayesi 300-500 milyon manat, 4’nün sermayesi ise 1 milyar manat’tan fazladır (1\$=4950 manat). Azerbaycan’da eskiden Emeklilik ve Sosyal Sigorta Fonu adı altında 2 sosyal yardım fonu faaliyet göstermekte idi. 1992’de bu iki fon birleşerek Sosyal Koruma Fonu adını almıştır. Özerk bir yapıya sahip olan bu fonun kaynakları ücret bordrolarından işçi ve işveren payı olarak

¹³² Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, A. g. e., s. 17.

¹³³ http://www.bse.az/Informacionniy_bulleten, No:3, 19/04/2004, s. 2.

kesilen paylardan oluşmaktadır. Fon zaman-zaman devletten mali yardım almaktadır.¹³⁴

2.3.3. Banka Faaliyetleriyle İlgili Yasal Düzenlemeler

Bilindiği gibi serbest piyasa ekonomisinde Bankalara kurulma iznini veren, onların faaliyetlerini düzenleyen ve kontrol eden kurum Merkez Bankasıdır. Merkez Bankası, banka faaliyetlerinin her zaman canlı tutulması için kuruluş sermayeleri dışında da bazı önemli kriterler ve oranlar isteyebilmektedir. Bu da bankaların hem mevduat sahipleri hem de piyasa açısından güvenilirliğini sağlamaktadır. Bankalar için genellikle düzenlenen kural ve kriterler şunlardır:¹³⁵

- Asgari sermaye miktarının belirlenmesi,
- Bankaların öz kaynakları ile aktif toplamı arasındaki oranın tespiti,
- Bankaların likidite oranlarının belirlenmesi,
- Özel ve tüzel kişilere verilecek kredi limitlerinin tayini,
- Kredi ve mevduat faizleri arasındaki sınırın belirlenmesi,
- Mevduat sigortası kurmak, yedek akçeler gibi oluşumların kurallarını tespiti,
- Bankaların dış ülkelerle ilişkilerinin sınırının belirlenmesi,
- Bankalara kambiyo işlemleri yapma izni verilmesi ve alınması,
- Bankaların denetimi,
- Bankaların devir edilmesi, birleşmesi, tasfiyesi ve kuruluş iznin iptali kararlarının verilmesi.

2.3.3.1. Bankaların Denetimi

Ticari bankalar Azerbaycan Merkez Bankası'nın denetim ve teftişine tabi bulunmaktadır. Merkez Bankası, ticari bankaları gerek yasal düzenlemeler gerekse mevduat sahiplerinin güvencesi açısından gözetim altında tutmaktadır.

Bankaların ve bankacılık işlemlerinin denetimi merkez bankasının nezdindeki iki departman tarafından yerine getirilmektedir. Bunlardan ilki "Bankacılık

¹³⁴ http://www.bse.az/Informacionnyy_bulleten_No3_19/04/2004_s_4.

¹³⁵ Azerbaycan Merkez Bankası, Yıllık Bülten, Bakü 2002, s. 10.

Faaliyetlerinin Düzenlenmesi Departmanı”, diğeri ise “Bankacılık Teftiş” departmanıdır. Bankaların global denetim fonksiyonları banka mahallinde ve banka dışı olmak üzere her iki departman tarafından yerine getirilebilmektedir.¹³⁶

2.3.3.2. Bankaların Sağlayacakları Kredilere İlişkin Sınırlamalar

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası’nın Yönetim Kurulunun 21 Mayıs 1997 tarihli kararıyla kredi kurumlarının açacakları kredilere ilişkin sınırlamalar aşağıdaki gibidir;¹³⁷

- Bir ödünç alana veya birbiriyle ilişkili ödünç alanlar grubu için kredi kurumu öz sermayesinin % 25’i kadar ödünç % 50’si kadar kefil olabilir.
- Kredi kurumunun vereceği kredi miktarı öz sermayesinin % 10’dan fazla ise bu tür krediler iri krediler olarak nitelendirilir ve toplamı öz sermayenin 8 katından fazla olamaz. İri krediler hakkında rapor (1 No’lu ek) her ay hesapla beraber Merkez Bankasına sunulur.
- Kredi kurumu hukuki ortağına açacağı kredi miktarı veya teminatının % 50’si öz sermayenin % 10’dan fazla olamaz.
- Kredi kurumu, ortağına (payı % 5’den fazla olan) açacağı kredi miktarı % 3, fiziki ortaklarına toplam açacağı kredi miktarı ise % 10 oranında belirlemiştir.

Kredi kurumunun hukuki ortağı ve mudilerine toplam açacağı kredi miktarları %20’den fazla olamaz. Kredi kurumu ortaklarının tam listesini (2 No’lu ek) ve ortaklarına verdiği kredilerin tam listesini (3 No’lu ek) aylık hesapla Merkez Bankasına sunmaktadır.

¹³⁶ Uludağ İlhan, “Azerbaycan Bankacılığı”, Finans Dünyası Dergisi, Ağustos 1998, s.99.

¹³⁷ Aliyev Tebriz, İsgenderov Azer, Azerbaycan’da Bank Marketinginin Teşkili, Az.ETETİİ 2002, s.45

2.3.3.3. Bankaların Öz Kaynaklarına İlişkin Sınırlamalar

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yeni kurulacak kredi kurumları için minimum öz sermaye 5 milyon dolar, faaliyette olan kredi kurumları için minimum 2,5 milyon dolardır. Ortaklar gayri menkulleri, makineleri ve kredi kurumlarının faaliyeti için gerekli diğer maddi servetleri ve menkul kıymetleri öz sermayeye pay şeklinde koyabilirler. Öz sermayenin para ile ödenilmeyen kısmının miktarı öz sermayenin %10'dan fazla olamaz.¹³⁸

Kredi kurumlarının öz sermayeleri aktiflerinin toplamının %10'dan az olmamalıdır. Halktan toplanan mevduatlar öz sermayenin %200'den fazla olamaz. Kredi kurumları iştiraklere yatıracağı miktar öz sermayenin % 40'dan, bir şirkete yatıracağı miktar ise % 10'dan fazla olamaz. Kredi kurumları iştirakleri ile ilgili raporu her ay hesapla beraber (4 No'lu ek) Merkez Banksına sunmaktadır.¹³⁹

2.3.3.4. Bankaların Likidite Durumlarına İlişkin Sınırlamalar

Merkez Bankası'nın 21 Mayıs 1997 tarihli "Kredi Kurumlarının Faaliyetlerinin Düzenlenmesi Kuralları"nın 4. bölümünde likiditenin tanımı, çeşitleri ve limitleri belirtilmiştir. Şu kurallara göre kredi kurumları her ay sonunda likidite ile bilgileri aylık hesapla birlikte Merkez Bankası'na sunarlar. Söz konusu kurallara göre likiditenin aşağıdaki üç çeşidi tanımlanmıştır:¹⁴⁰

1. **Âni Likidite.** Kredi kurumunun yüksek likit aktiflerinin toplamının vadesi gelmiş ve gecikmiş borçların toplamına olan oranıdır ve % 40'dan az olmamalıdır,
2. **Cari Likidite.** Kredi kurumunun likit aktiflerinin cari takvim ayında vadesi gelmiş ve zamanı geçmiş borçların toplamına oranıdır ve % 80'den az olamaz,

¹³⁸ <http://www.nba.az/az/history.shhtml.20.07.2004>.

¹³⁹ Aliyev Tebriz, İsgenderov Azer, A. g. e., s. 47

¹⁴⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası, Yıllık Bülten, 2003, s. 12.

3. **Uzun Vadeli Likidite.** Kredi kurumunun vadesi bir yıldan fazla olan kredi ve alacakları toplamının öz sermayesini ve vadesi bir yıldan fazla olan borçların toplamına olan oranıdır ve % 80'den fazla olamaz.

Merkez Bankası Yönetim Kurulunun 29 Aralık 1999 tarihli 137 No'lu "Bankaların Likidite Yönetimi Hakkında Kurallar" kararı onaylamıştır. Şu kararla âni likidite % 30'a indirilmiş ve "Kredi Kurumlarının Faaliyetlerinin Düzenlenmesi Kuralları"nın 4. bölümü yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁴¹

¹⁴¹ Aliyev Tebriz, İsgenderov Azer, A. g. e., s. 49-50.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ FİNANS SİSTEMİNİN PİYASA EKONOMİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Merkezi Planlama Dönemi (Piyasa Ekonomisi Öncesi Süreç)

Azerbaycan'ın da yer aldığı Eski Sovyet Sistemi'nde, iki önemli olay ülkenin politik ve ekonomik sisteminde kalıcı etki bırakmıştır. Bunlardan biri, Lenin'i iktidara getiren Ekim 1917 Devrimi ve Stalin'in liderliğinde başlayan 1928 sanayileşme hareketidir. Sivil savaşın meydana geldiği 1918-1921 yıllarında ekonomi, savaş komünizminin oluşturduğu sistemin kurallarına göre yönetilmiştir. Bu dönemde, mevcut tarım ve sanayi kaynakları ordunun ihtiyaçlarına yönlendirilmiştir. Paranın kullanımı nispeten devre dışı bırakılırken, özel ticaret ortadan kaldırılarak işçiler silahlandırılmış, eşit ücrete tabi tutulmuş ve tarım ürünlerine el konulmuştur. Sivil savaş kazanılmış ancak ekonomi tahrip olmuştur. Çiftçiler mahsulünü üretme ve satma konusunda imkanlarını yitirirken, sanayi ise piyasa sistemi veya planlama otoritesinin yönetiminden uzak bir şekilde yönünü kaybetmiştir.¹⁴²

Savaşın ortaya çıkardığı bu ekonomik kaosu gidermek için Lenin 1921 yılında piyasa ve sosyalizm bileşiminde oluşan Yeni Ekonomik Politikasını uygulamaya geçirmiştir. Sonuçta toprağın sahibi olarak çiftçi kalırken, ağır sanayi, ulaştırma, bankacılık ve dış ticaret devlet tekeli altına alınmıştır. Yeni Ekonomik Politika'nın uygulandığı 1920'li yıllarda, fiyat mekanizması ve merkezi planlama hakkında yoğun tartışmalar ve karışıklıklar yaşanmıştır. Merkezi planlamanın savunucularından E. Priobrazenski, geri kalmış Sovyet ekonomisinin büyümesini serbest güçlerin eline teslim edilemeyeceğini, fakat kaynakların bilinçli şekilde kullanılmasının gerekliliğini savunmuştur. Merkezi planlama modelinin aşırı savunucularından N. Bukharin ise planlama sürecinde fiyat mekanizmasının rehberliğinin ihmal edilmesinin ekonomik istikrar ve dengeli büyüme açısından olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabileceğini savunmuştur. Ayrıca aşırı merkezileşmeğe bağlı bürokratik engellerin ekonominin potansiyel gelişimini de önleyeceğini iddia etmiştir. Bu tartışmalar ekonomik planlamanın öncelik ve amaçları ile kullanılan metodlar arasında bir dereceye kadar bağımlılık olduğunu ortaya koymuş ve sonuçta

¹⁴² Desai, Padma, "Perestroika Perspective: The Design and Dilemmas of Soviet Reform", London D. Tauris 1989, s. 8.

piyasa ve fiyat mekanizmasını sosyalist ekonomide kullanılan düzenleyici güçlerin arasından çıkarılması gerekliliğine dair teorik bir kanıt bulunamamıştır. Stalin tarafından ekonomik istikrar ve dengeli büyümenin Sovyet ekonomisinde ancak geniş ölçekli idari planlama modelleriyle elde edilebileceği savunulmuştur. Sosyalist ekonominin bu çerçevede yaptığı hesaplama ve araştırmalar sonuçta iki temel kavramı ortaya çıkarmıştır. Lange – Lerner olarak adlandırılan birinci kavram, sosyalist ekonominin üretim ve dağıtım ilişkilerinde, fiyat ve pazar mekanizmasının fonksiyonlarını üstlenen “Merkezi Planlama” üzerine odaklanmıştır. Daha modern görüşü ifade eden ikinci kavram ise ileri matematik metot ve programları, sistem analizleri ve girdi-çıktı hesaplamaları ile mal ve hizmetlerin daha rasyonel üretim ve dağıtımını ön plana çıkarmış ve sosyal tercihlere yer vermiştir.¹⁴³

Yeni Ekonomik Politika’nın 1928 yılına kadar ekonomide istenilen sonucu alamaması üzerine, bu tarihten sonra piyasa mekanizmasından uzaklaşarak merkezi planlama modeli uygulamaya konmuştur. Çünkü izlenen ekonomik politikada ekonomik iyileşme yerine hızlı ve artan bir büyüme önem kazanmış, büyük fabrikalar kurularak kırsal kesimde yaşayanların buralara aktarılması gündeme gelmiştir. Böylece önceliğin büyük projeler nedeniyle devlete verilmesi, kaynakların idaresinin bir politikaya bağlanmasını gerektirmiştir.

Merkezi planlama sisteminde fiyat mekanizması ve pazar güçlerine çok sınırlı yer verilmiş ve politik liderliğin formüle ettiği tercihler daima ön planda yer almıştır. Üretim faaliyetleriyle ilgili finansman kaynakları ve harcamalar aşağıdaki başlıklar altında toplanır.¹⁴⁴

- Gelir ve Tahsilatlar: Ciro vergisi, kar (toptan satış fiyatı-ciro vergisi-işçi ve hammadde girdisi-amortisman), yenileme ve tamir için ayrılan karşılıklar, üretim ve yatırım kaynaklarından girdiler.
- Ödeme ve Giderler : Merkezi sermaye yatırımı için ayrılan karşılıklar, sermaye artışı, sermaye mallarının yenileme ve tamiri için giderler, hammadde, üretim,

¹⁴³ Desai, Padma, A. g. e., s. 10.

¹⁴⁴ Fresis, Andrew and Croom Helm, “The Soviet Industry Enterprise”, London 1984, s. 30-33

sosyo- kültür ve konut fonları için ayrılan karşılıklar, üretim fonuna aktarılacak amortismanlar.

- Krediler: Sermaye yatırımı için uzun dönemli net krediler, ademi merkezietçi yatırım projeleri için krediler.
- Bütçe Ödenekleri: Üretim fonlarının kullanımı için ödemeler, sabit kira giderleri, net karların bütçeye ödenmesi, ciro vergisi.

Planlama otoritesi olarak GOSSNAB (Baş Devlet Planlama Teşkilatı) hammadde ve mamul maddelerin planlama, koordinasyon, tedarik, üretim ve dağıtımında en yetkili organdır. Firmalardan istenen kendilerine sağlanan fiziki girdiler paralelinden üretim hedeflerini gerçekleştirmektir. Kuruluşların yöneticileri üretilen malları takas (barter) usulüyle değiştirebilirler. Firmalar serbest bir şekilde paralarını kullanamazlar ve merkezi otoritenin izni olmadan yatırım yapamazlar.¹⁴⁵

Sanayi üretiminde teknolojik yenilik ve performansa önem verilmeyip dağıtımda gecikmeler ve kalitede yetersizlikler görülmesine karşın, savunma sanayinde A.B.D ile rekabet edecek düzeyde sonuçlar alınmıştır. Ayrıca elektrik, demir-çelik ve makine üretiminde ileri teknoloji ile güçlü bir üretim yapısı oluşturulmuştur.

Tarım sektörü de sanayi gibi verimsiz ve belirli alanlarda yoğunlaşmış olup yolların yetersizliği, demode makinelerin kullanımı, yetersiz gübreleme ve depolama nedenleriyle yeni yatırımlara rağmen gelişme sağlayamamıştır.

Mikhail Gorbaçev'in Genel Sekreter olduğu 1985 yılına değin hizmet sektöründe düşük kalite ve türde finansal, ticaret, eğitim ve sağlık hizmetlerinin devlet mülkiyeti altında sunulduğu görülmektedir.

Sovyet sisteminde dış ticaret faaliyetleri yakın zamana kadar dış ticaret organizasyonları tarafından yerine getirilmiştir. Bu sistemde gerçek üretici ve

¹⁴⁵ Fresis, Andrew and Croom Helm, A. g. e., s. 30-43.

tüketici devre dışı bırakılmıştır. Üretici iç piyasa fiyatından ihracat bedelini tahsil etmiş, ithalatçı firma ise yerli piyasanın toptancı fiyatını ödemiştir.¹⁴⁶

1930 ve 1970 yılları arasında piyasa ekonomisinin kaynak kullanım ve dağıtımındaki etkinliğini fark eden Sovyet ekonomistler bunun mevcut teknoloji içinde tüketici tercihlerini de kullanarak kaynak dağılımını daha etkin hale getirilmede kullanılabileceğini tartışmaya başladılar. Bator (1958) bu fikrin yanında, Hayek ve Von Mises ise karşısında yer alan en önemli ekonomistlerdi.

Son yıllarda bir çok ekonomist piyasa ekonomisinin kaynak etkinliğinden ziyade yenilikçi olmasının avantajlı olduğunu savunan Schumbeterian görüşe ağırlık vermeye başlamıştır. Çünkü onlara göre merkezi planlama sistemi her bakımdan yetersizdir, fakat sistemin yenilik ve yaratıcılığa kapalı olması ile ilgili darboğazları kaynak kullanım etkinliğinden daha fazla önem kazanmaktadır.

Teorik tartışma ve analizler, planlamanın aşağıda belirtilen avantaj ve kısıtlamalara sahip olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁴⁷

- Sosyalizmde rasyonel ekonomik hesapların yapılması mümkün değildir. Üretimde denge fiyatının deneme yanılma yoluyla bulunduğu söylenebilir. Buna karşın sahip olduğu lineer programlama üstünlüğü ile makroekonomik vizyonun şekillenmesini kolaylaştırmaktadır.
- Planlamada sosyalist ekonominin kurumsal yapıları, kontrol ve bilgi edinme sistemleri, ekonomik aktivitelerin teşvik ve motivasyonu konularında çok geniş hacimde çözülmemiş problemler bulunmaktadır. Sonuçta kuruluşlardan planlamacılara bilgi akışı yetersiz ve yanıltıcı olmaktadır. Buna karşın, ekonomik birimler arasında işbirliğini teşvik eder, eğitim, enerji kaynaklarının gelişmesi gibi konularla ilgili uzun dönemli süreçte koordinasyon ve tahmin kolaylığı sağlar.
- Ekonomik birimler arasında rekabeti ortadan kaldırır. Bu etki de üretim etkinliği ve bilgi aktarımı konularında olumsuz sonuçlar doğurur. Buna karşın,

¹⁴⁶ Desai, Padma, A. g. e., s. 15-23

¹⁴⁷ Kovacs, Janos and Bruna Dallago, "Economic Planning in Transitio", Cambridge 1990, s.16-19.

bazı durumlarda rekabetin de olumsuz sonuçlar verdiği söylenebilir. Örneğin, piyasa kontrolünü ele geçirmede ortaya çıkan durum.

- Mütteşebbislerin yaratıcılığını ihmal eder. Buna karşın mütteşebbislerin yararlanabileceği altyapıyı geliştirir.
- Özel mülkiyet hakkının bulunmayışı ekonomik birimlerin motivasyon ve davranışı üzerinde olumsuz sonuç yaratmaktadır. Buna karşın, özel mülkiyetin ekonomik birimler arasında dengesizlik yaratmasını önlemeye yardım etmektedir.
- Açık bütçenin sonuçları ekonomik birimlerin motivasyon ve davranışını olumsuz etkilemektedir.
- Piyasa sürülen mal çeşidi yetersizdir.
- Üretim, tüketim ve dağıtım kararları çok az bir uzman ve bürokrat kadronun kararlarına bağlı olarak belirlenmektedir. Demokratik kontrol olanaksızdır. Buna karşın, bu uygulamanın sosyo-politik ve ekonomik alanda çeşitlik ve istikrarı sağlamak, işsizliği azaltmak konularında avantajları vardır.

3.1.1. S.S.C.B Döneminde Azerbaycan'da Bankacılık ve Mali Kurumlar

3.1.1.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Bankacılık

28 Nisan 1920'de S.S.C.B'ye bağlı Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmiştir. Böylece Azerbaycan yeni bir döneme girmiş oldu. 9 Haziran 1920'de çıkarılan "Bankaların Millileştirilmesi Hakkında Kanun" ile bankacılık sistemi tümüyle devlet otoritesine bırakılmıştır. Azerbaycan'da bulunan tüm özel, ticari, yabancı ve kamu bankaları, karşılıklı kredi kurumları Azerbaycan Halk Bankası (AHB) adı altında birleştirilerek kamulaştırılmıştır. Kapatılan bu kurumların aktif ve pasifleri AHB'nin olmuştur. Bankaların kapatılması ve millileştirilmesi aşağıdaki şekilde gerçekleştirildi:¹⁴⁸

- Tüm bankalar AHB'nin şubeleri ilan edildi ve bu şubeler de dört şube olacak şekilde birleştirilmiştir.

¹⁴⁸ İsmayılov Eldar, "Azerbaycan Tarihi", Öğretmen Evi, Bakü 1995, s.346-350.

- Kapatılan ve millileştirilmesi bankaların yönetici ve işçileri geçici olarak görevlerinde bırakıldı ve onlardan hemen tüm bilgilerin (aktif, pasif, hesap işlemleri, 14 Aralık 1917, 1 Ocak 1918, 1 Ocak 1919, 1 Ocak 1920 ve 28 Nisan 1920 bilançoları vb.) toparlanması istenmiştir,
- Bankaların millileştirilmesi sağlıklı yürütülmesi için en yetkili merci olan Halk Komiserliği'ne bağlı Mali Komite kurulmuştur.

21 Ağustos 1920'de aşağıdaki bankaların kapatılmasını ve millileştirilmesini öngören yeni kanun çıkarılmıştır: Birinci Bakü Karşılıklı Kredi Kurumu, İkinci Bakü Karşılıklı Kredi Kurumu, Gosbank'ın Bakü Şubesi, Bakü Karşılıklı Kredi Kurumu, Rusya Sanayi ve Ticaret Bankası Bakü Şubesi, Azak-Don Ticaret Bankası'nın Bakü Şubesi, İran Kredi-Hesap Bankası'nın Bakü Şubesi, Sankt-Petersburg Uluslararası Ticaret Bankası Bakü Şubesi, Rusya Dış Ticaret Bankası Bakü Şubesi, Rusya-Asya Bankası Bakü Şubesi, Volga-Kama Ticaret Bankası Bakü Şubesi.¹⁴⁹

16 Ekim 1921'de Gosbank'ın Azerbaycan Şubesi'nin Kurulması Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Ana sermayesi için Mali Komite tarafından Gosbank'a 100 milyon Ruble'lik kredi verilmesi kararlaştırılmıştır. 1922'de S.S.C.B'de para reformu başlamıştır. 25 Temmuz 1922 ve 11 Ekim 1922'de merkez tarafından çıkarılan kararlarda Gosbank'a para basımı için gerekli yetkiler verilmiştir. 26 Ekim 1922'de % 78,24 saf altın (7,74234 gr.) içeren 1 Altın Kuruş tedavüle girmiştir. Çıkarılan paraların hacmi ülkedeki mal hizmet mübadelesiyle sınırlandırılmıştır. Bu da, paranın değerinin korunması için yapılmıştır.¹⁵⁰

Para dolaşımının kolaylaştırılması açısından parada iki kez denomination gerçekleştirilmiştir. 1922'de gerçekleştirilen birinci denomination sonucu bastırılan 1 Ruble önceden bastırılan 10.000 rubleye eşit kılınmıştır.*

1922'de Gosbank, ülkenin para dolaşımını düzenleyen tek emisyon merkezi olmuştur. Ama tedavülde Gosbank tarafından bastırılan paranın yanında, Mali

¹⁴⁹ Azerbaycan Merkez Bankası, Yıllık Bülten, Bakü 2003, s. 15.

* denomination – ülkedeki para biriminin değişimi anlamını taşımaktadır.

¹⁵⁰ İsmayilov Eldar, A. g. e., s. 352-355.

Komite tarafından bütçe açığını kapatma amacıyla bastırılan paralar da var idi. İki paranın paralel dolaşımı söz konusu idi. İkinci paranın değeri hızla düşmekte idi.

14 Şubat 1924'de alınan kararla değeri düşen ikinci paranın basımı durdurulmuştur ve tedavüldeki bu paralar (50.000 Rubleye karşı 1923'de bastırılan 1 Ruble verilecek) toplatılmıştır. Para reformu ülke ekonomisini olumlu etkilemiş ve banka kaynaklarının artımına neden olmuştur. 1 Ekim 1923'de S.S.C.B Gosbank'ın kaynakları (fonlar, hesaplar, emisyon) 442 milyon Ruble iken, 1 Ekim 1924'de bu rakam 963,1 milyon Ruble'ye ulaşmıştır. Buda tarım sektörüne sağlanan kredilerde artış dolayısıyla tarım sektörünün gelişmesine sebep olmuştur. Bu dönemde Gosbank tarafından verilen tüm krediler 304*8 milyon Ruble'den 598,7 Ruble'ye çıkmış olmuştur. 1 Ocak 1923-1 Kasım 1923 arasında Gosbank'ın Azerbaycan Şubesi'nin bilançosunun aktifleri 32 kalemden, pasifleri ise 16 kalemden oluşmuştur.¹⁵¹

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Ekonomi Şurası'nın 12 Mayıs 1925'deki kararıyla Gosbank'ın Azerbaycan Şubesi'nin Şeki, Akdam, Kuba, ve Nahçıvan'da temsilcilikleri açılmıştır. Aynı kararda Gosbank'ın Azerbaycan Şubesinin 1925 yılının Temmuz, Ağustos, Eylül aylarında vereceği kredi miktarı onaylanmıştır. Verilecek 6 milyon 490 bin Rublelik kredinin 220.000 Ruble'si özel tüccarlar, 70.000 Ruble'si özel sanayiciler için uygun görülmüştür.

Gosbank, ekonominin tüm sektörlerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulduysa da, diğer kredi kuruluşlarının kurulmasına engel olmamıştır. Bu, banka işlemlerinin ekonominin tüm sektörlerini kapsamı açısından önemli olmuştur. 1922 yılının ilk aylarında kurulan kredi kooperatifleri ve kredi-emanet birlikleri buna örnek teşkil edebilir. Sonradan kooperatif bankaların da kurulduğuna rastlanılmıştır. Bu yıllarda kurulan bankalar olarak aşağıdakileri gösterebiliriz: Sanayi-Ticaret Bankası - Prombank, Gosbank'dan sonra ikinci büyük banka olmuş, Elektrokredi kurumu - sonradan 1924'de Elektrobank'a dönüştürülmüştür, Rusya Ticaret Bankası - 16 Aralık 1924'de Dış Ticaret Bankası'na dönüştürülmüştür.¹⁵²

¹⁵¹ Aliyev Tebriz, İsgenderov Azer, Azerbaycan'da Bank Marketinqinin Teşkili, Az. ETETİİ, 2001,s.27.

¹⁵² Aliyev Tebriz, İsgenderov Azer, A. g. e., s. 28.

Dış ticaretin gelişmesi döviz hesapları, döviz alım-satımı konularını gündeme getirmiştir. Döviz alım-satımının gerçekleştirilmesi için 10 şehirde (Bakü dahil) mal ve döviz borsaları kurulmuştur. 1925'de bu borsalarda yapılan işlemlerin % 38'i döviz, % 62'si devlet bonolarının alım-satımı olarak gerçekleştirilmiştir.¹⁵³

1926 yılının başında Bakü'de 8 kredi kurumu faaliyette olmuş: beş Merkezi Bankanın Bakü'deki şubeleri olan Gosbank, Prombank (Sanayi ve Ticaret Bankası), Vneştorgbank (Dış Ticaret Bankası), Vsekobank (Birlik Ticaret Bankası), Elektrobank, iki yerel banka olan Bakgorbank (Bakü Kent Bankası), Azselbank (Azerbaycan Ziraat Bankası) ve Karşılıklı Kredi Kurumu faaliyet göstermekteydi.

15 Temmuz 1927'de çıkarılan "Kredi Sisteminin Kurulması Hakkında Kanun" ile sistemin katı merkeziyetçiliği ve Gosbank'ın kontrolünün güçlendirilmesi öngörülmüştür. 4 Şubat 1928'de ise Bankalar Kurulu bankalar arası ilişkilerin daha da sınırlandırılmasını öngören karar almıştır. Prombank, Elektrobank'la birleştirilerek BDK (Uzun Vadeli Kredi Bankası) kurulmuştur. Tüm bankaların kısa vadeli kredi işlemleri (29 milyon Ruble) Gosbank'da devir edilmiştir. Gosbank'daki uzun vadeli kredi işlemleri (36 milyon Ruble) ve diğer bankalardaki bu işlemler BDK'ya devir edilmiştir.¹⁵⁴

1927'de Azerbaycan'da aşağıdaki kredi kurumları kapatılmıştır: Doğru Karşılıklı Kredi Kurumu, Gence Karşılıklı Kredi Kurumu, Azsel Bank'ın Akdam, Şeki, Guba ve Lenkeran şube'leri kapatılmıştır. Prombank ve Vneştorgbank'ın Bakü şubelerinin aktif ve pasifleri ise Gosbank'ın Azerbaycan şubesi'ne devredilmiştir.¹⁵⁵

1927-1929 yıllarındaki bu gelişmeler, 1930-1932 yıllarında yapılması öngörülen kredi reformu için hazırlık niteliği taşımaktaydı. Kredi reformuna 30 ocak 1930 kararıyla başlamıştır. Bu kararlar karşılıklı ticari ve tüm kısa vadeli kredi işlemleri iptal edilmiştir. Gosbank aracılığıyla verilecek kredilerin kontrolünü güçlendirmek

¹⁵³World Bank: Azerbaijan Country Memorandum, From Crisis to Sustained Growth, Washington D.C. 2000, s. 45.

¹⁵⁴Abbasov Abülhasan, Asgerov İlyas, Keçid Dövrü ve Yeni İqtisadi Tefekkür, Nafta-Press, 2002, s.75.

¹⁵⁵<http://www.nba.az/az/history.shhtml>.2004.

için yeni kredi ve hesap türleri görüşülmüş ve kısa vadeli banka kredileri hakkında yeni hükümler çıkarılarak yürürlüğe konulmuştur.

Kredi reformunun hayata geçirilmesi sürecinde bazı hatalara yol verildiyse de, bankacılık sistemine sağladığı olumlu katkıları göz ardı edilemez. Bu gelişmeler sayesinde kredi alanların anlaşma hükümlerine uyup uyuması daha sıkı kontrol edilme imkanına kavuşmuştur. Ödemeler sisteminin belli bir düzene tabi tutularak işlemesi için Gosbank tarafından, 1931 yılında en çok 1.000 Ruble'lik anlaşmalarda kullanılabilen döner mal-hesap çeki çıkarılmıştır. 1934'de ise Gosbank'ın kredi ilişkileri arttığı için çeklerin kullanımı azalmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Komiserliği'nin, 7 Aralık 1931'de aldığı kararla Azkombank (Azerbaycan Emlak Bankası) kurulmuştur. Azkombank'ın sermayesi 20 milyon 700 bin Ruble olarak belirlenmiştir.¹⁵⁶

1926-1932 yıllarında Sovyet ekonomisinin canlandırılması için dış ticarete mali ilişkilerin belli bir düzene tabi tutulması çok önemli idi. Sanayileşme için gerekli altyapının oluşturulmasında ithalatın yeri göz ardı edilemeyecek kadar büyük idi. Gerekli kaynakları el altında bulundurması için hükümet, ülkedeki altın ve döviz ihtiyatlarını mobilize etme amacıyla bir takım kâkarlar almıştır. Örneğin, özel kişilere altın ve döviz alım-satımının yasaklanması. Ayrıca, Sovyet parası tüm borsalardan toplatılmış ve yurtdışında Ruble'nin değerinin belirlenmesi ihtimali ortadan kaldırılmıştır. Ruble'nin diğer paralar karşısında değerini tespit etmek amacıyla 6 Şubat 1930'da Gosbank'a bağlı bir komisyon kurulmuştur.

Döviz ihtiyatlarının biriktirilmesinde 1930'da kurulan Torgsin ticaret şirketinin büyük önemi olmuştur. Torgsin önce Moskova'da ve diğer büyük liman şehirlerinde (Bakü dahil) altın ve döviz karşılığında mal satarak faaliyete başlamıştır. Sonradan Torgsin yeniden yapılandırılma sürecinde girmiştir. Torgsin'e bağlı mağazalar zincirinde yabancı ve yerli vatandaşlardan alınan altın, döviz karşılığında bono ve ruble olarak belli bir değeri olan senetler çıkarılmıştır. Bu senetler doğrultusunda da mal üretilmiştir. Bu mağazalarda fiyatlar yurtdışındaki fiyatlara eşit olmuştur. Ruble'nin alım gücünün ve değerinin artmasıyla 1936'da şirket kapatılmıştır.

¹⁵⁶ Abbasov Abülhasan, Asgerov İlyas, A. g. e., s.77-78.

Ülkenin gelişmesi ve kalkması amacıyla S.S.C.B’de Sanayi Kalkınma Planları düzenlenmişti. Bunların gerçekleşmesi için özel kısa vadeli kredilere talep çok yüksek idi. İkinci Sanayi Kalkınma Planı döneminde Gosbank’ın kredi kaynakları içerisinde en büyük payı devlet bütçesinin ve bazı kredi kurumlarının hesapları oluşturmaktaydı.

Azerbaycan Halk Komiserliği’nin 15 Ocak 1937’de aldığı kararla, Gosbank ‘ın Azerbaycan Şubesi’nin bazı illerde (Deveci, Zerdab, İsmaili, Karabağ, Gil, Zengilan) temsilcilikler açmasına izin verilmiştir. 5 Temmuz 1938’de ise Azerbaycan’ın kredi sisteminin ve müşterilere sunulan kasa kalitesin artırma ve illerdeki temsilciliklerin kontrollünü iyileştirme amacıyla Gosbank’ın Azerbaycan Şubesi’nin iki bağımsız birime ayrılmasına karar verilmiştir. Bu iki birim (Bakü Şehir Şubesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti Şubesi) Gosbank’a birbirinden bağımsız olarak sorumlu tutulmuştur.

20 Ocak 1939’da Bakü’nün Hızı ilçesinde de Gosbank’ın Azerbaycan Şubesi’nin temsilciliği açılmıştır.

1930’lu yıllarda ülkedeki döviz kaynaklarının toplanması ve ülke dışından gelen döviz akışının artırılması açısından Ruble’nin diğer paralar karşısında değerinin tespit edilmesi önemli idi. Nitekim 29 Şubat 1936’da Gosbank’a 1 Ruble-3 Fransız Frangı kuruyla işlem yapma yetkisi verilmiştir. O dönemde Fransız Frangı’nın değeri altına karşı sıkı bir şekilde korunuyordu. Fransız Frangı’nın devalüe edilmesinden sonra, 19 Temmuz 1937’den itibaren Gosbank, 5 Ruble 30 Kuruş - 1 A.B.D Doları kurunu kullanmaya başlamıştır. Hükümet, Gosbank’ın ekonomideki faaliyetlerine büyük önem veriyordu. Nitekim 1938’de Gosbank’ın bağımsızlığını artıracak bazı kararlar alınmıştır. Böylece Gosbank’ın ekonomideki varlığı hissedilir derecede artmıştır. 1938-1941 yıllarında Gosbank’ın ekonomiyi kazandırdığı kısa vadeli kredilerde % 35 oranında artış görülmüştür. 1 Ocak 1941’de bu kredilerin tutarı 5.8 milyar uzun vadeli kredilerin tutarı ise 0.3 milyar Ruble’ye ulaşmıştır.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Akyol Taha, Azerbaycan Sovyetler ve Ötesi, 1994, s. 25.

3.1.1.2. Savaş ve Savaş Sonrası Dönemde Bankacılık

22 Haziran 1941'de Almanya'nın S.S.C.B'ye resmen savaş ilan etmesiyle ülkedeki ekonomik durumlarda değişimler yaşanmıştır ve savaş ekonomisine geçilmiştir. Üretim, cephenin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenmeye başlanmıştır. Tabii olarak ülkenin mali sistemi de bundan etkilenmiştir. Maliye ve kredi politikaları, cephe için gerekli finansman kaynaklarının bulunması doğrultusunda düzenlenmeye başlanmıştır.

Askeri harcamaların ve işgal bölgelerindeki üretim tesislerinin ülkenin içine doğru taşınması ve yerleşmesi için gerekli masrafların artması, emisyonun büyük miktarlarda gerçekleşmesini gerektiriyordu. Nitekim savaş döneminde emisyon %400 artmıştır.¹⁵⁸

Hükümetin kararıyla Gosbank, savaşta harap olan ekonominin, öncelikle işgalden kurtarılmış bölgelerin canlandırılması için yeni kredi politikaları uygulamaya başlamıştır. Krediler, öncelikli olarak savaştan zarar görmüş bölgelerin imarı için kullanılmaya başlanmıştır.

Sekteye uğrayan ödemeler sisteminin düzene girmesi için de bazı kararların alınması gündeme gelmiştir. Ödemelerin Karşılıklı Hesaplaşma Bürosu (KHB) tarafından yapılması yaygın hale getirilmiştir. KHB'ler, sanayi, ulaşım ve diğer sektörlerde kurularak ödemelerin bunların aracılığıyla yapılması sağlanmıştır.

Cephede alınan başarılarla A.B.D ve İngiltere'nin yaptığı yardımların da büyük etkisi vardı. Askerin ve halkın ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli ithalat bu yardımlar sayesinde hayata geçirilmiş, bunların organizasyonu ise Gosbank tarafından yapılmıştır.

3 Eylül 1947'de Gosbank, Azerbaycan Şubesinde Bakü'nün Hatayi Ekim ilçelerinde, Gence'nin Stalin ilçesinde, Kızılburun ve Şahbuz'da (Nahçıvan) temsilcilik açma izni vermiştir. 1945-1952 yıllarında savaş sonrası harap olmuş

¹⁵⁸ Caferov Etibar, Azerbaycan Bankacılık Sisteminin Yapısı, Sorunları, Bankacılık Sisteminde Son Gelişmeler, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1998, s. 94-95.

ekonominin canlandırılması için Gosbank'a mali konularda gerekli tüm önemleri alma yetkisi verilmiştir. 30 Aralık 1949'da ise Gosbank'ın yeni tüzüğü onaylanmıştır. İlk tüzük, 1939'da S.S.C.B Halk Komiserliği tarafından onaylanmıştır. Yeni tüzükle Gosbank'ın görev ve yetki alanı daha da genişletilmiştir.

1947'de S.S.C.B'de yeni para reformu geçirilmiştir. Reform sonucunda tedavüle yeni banknotlar sürülmüş ve tedavüldeki eski ve sahte paralar toplatılmıştır. Yeni Ruble'nin uluslararası arenada değeri artırılmış ve altına endekslenmiştir. 1 Mart 1950'de oranla 12 kat artım olmuştur. Bunların yürütülmesinde Gosbank ana görevi üstlenmiştir.¹⁵⁹

21 Ağustos 1954'de Gosbank'ın yeni, üçüncü tüzüğü onaylanarak yürürlüğe girdi. Bu tüzükte para arzının kontrolünün güçlendirilmesi, para dolaşımında düzenliliğin sağlanması, ekonomideki kalkınma hamlelerinde işbirliği gibi konularda Gosbank'ın üzerinde düşen yeni görevler belirtilmiştir. Aynı zamanda sorunların yerinde ve pratik halledilebilirliği için Gosbank'ın şubelerine kredi limitlerinin belirlenmesinde verilen yetkiler genişletilmiştir.

Bu yıllarda Gosbank'ın Azerbaycan Şubesi, hizmetleri daha kaliteli yapma, daha az daha deneyimli personel kullanma amacıyla bazı temsilcilikleri kapatma kararı almıştır.

7 Nisan 1959'da S.S.C.B Yüksek Sovyet'i, kredi sisteminin yeniden yapılandırılması için bazı kararlar almıştır. Selhozbank (Ziraat Bankası), Çekombank (Emlak Bankası) kapatılarak tüm işlevleri Gosbank'a devredilmiştir. Prombank (Sanayi Bankası) ismini ve işlerini değiştirerek Stroybank'a (İnşaat Bankası) dönüştürülmüştür. S.S.C.B Yüksek Sovyet'inin 7 Nisan 1959 kararına istinaden Azerbaycan Yüksek Sovyeti aşağıdakileri kararlaştırmıştır.¹⁶⁰

- 1 Temmuz 1959'da Azkombank kapatılarak, işlevleri Gosbank ve Stroybank'ın Azerbaycan Şubelerine devredilmiştir. Stroybank'ın görev ve

¹⁵⁹ Akyol Taha, A. g. e., s. 30-31.

¹⁶⁰ Keşgin Mustafa, Azerbaycan'ın Yeniden Yapılanmasında Finans Sisteminin Rolü, İstanbul 1997, s.70.

yetki alanının genişlenmesi göz önünde bulundurularak, Ali Bayramlı'da, Karabağ'da ve Bakü'nün Nerimanov ilçesinde şubeler açmasına izin verilmiştir. Azkombank'ın Hankendi ve Nahçıvan'daki şubeleri ise Stroybank'ın bu kentlerdeki şubelerine dönüştürülmüştür,

- Azerbaycan Maliye Bakanlığı'na kapatılan Azkombank'ın 1 Temmuz 1959'daki bilançosunun düzenlenmesi ve aktif ve pasiflerinin Stroybank ve Gosbank arasında bölüştürülmesi görevi verilmiştir.

29 Ekim 1960'da Gosbank'ın yeni, dördüncü tüzüğü düzenlenmiştir. Ayrıca 1960'da S.S.C.B, yeniden para reformu gerçekleştirmeyi kararlaştırmıştır. 1 Ocak 1961'den itibaren yeni paralar (1, 3, 5, 10, 25, 50 ve 100 Rublelik banknotlar ve 1, 3, 5, 10, 20, 50 Kuruşluk ve 1 Rublelik demir paralar) tedavüle girmiştir. Eski paraların değiştirilmesi için Nisan ayına kadar süre tanınmıştır.¹⁶¹

Gosbank'ın ekonomideki ağırlığının ve kontrol mekanizmasının güçlendirilmesine ve ödemeleri aksatan müesseselere değişik yaptırımlar uygulanmasına rağmen ödemeler sisteminin düzene girmesi sağlanamamıştır. Ödenmemiş kredilerin miktarı yüksek seviyeye ulaşmıştır.

1960'lı yıllarda S.S.C.B hükümeti mali sistemin yeniden düzenlenmesi için bir dizi kararlar almıştır. Örnek olarak 4 Ekim 1965'de sanayi sektöründeki gelişmelerin finansmanı için gerekli kaynakların ayrılması, 3 Nisan 1967'de üretim planlamasında kredilerin edilmesi ve verimli kullanılması hakkında alınan kararlar gösterilebilir.

1960'lı yıllardan itibaren cumhuriyetlerde halkın gelir ve giderlerinin hesabı tutulmaya başlamıştır. Bu da halkın reel gelirlerinin ve piyasada oluşan talebin tespiti açısından önemli idi. Bunun sayesinde kaynakların daha verimli kullanılması, öncelik sırasına göre yatırımların yapılması ve bu gibi konularda kararların alınmasında daha rasyonel davranılması mümkün olmuştur. Ayrıca, bu yıllarda Gosbank, üç aylık bilançoların yanında yıllık bilançolar da açıklamaya başlamıştır.

¹⁶¹ Akyol Taha, A. g. e., s. 33-34.

1959–1969 yıllarında S.S.C.B’nin ticaret hacmi 9,5 milyardan 19,8 milyar Ruble’ye ulaşmıştır. 1 Ocak 1961’de Ruble’nin altın karşısındaki değerinin artırılması sonucu, (1 Ruble = 0,987412 gr.) Ruble’nin uluslararası arenadaki değeri de değişmiştir. Ruble’nin A.B.D. Doları kuru aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir: 1 A.B.D. Doları = 90 Kuruş (1 Ruble = 100 Kuruş). Bu yıllarda yabancı sermaye ile ortak olarak Zürih ve Beyrut’ta iki banka (Handelsbank ve Mosnarbank) açılmıştır.¹⁶²

12 Temmuz 1979’da bir dizi kararlar alınmasına rağmen, 1970’lerin sonu ve 1980’lerin başında bankaların, üretimin artırılmasında ve diğer ekonomik gelişmelerdeki rolü pasif olarak kalmıştır. Bankacılık sektörünün ekonomiye katkısı oldukça zayıflamıştır. Bunun böyle olmasının ana nedeni para ve kredi sisteminin, Gosbank ve Stroybank’ın ve ödemeler sisteminin işleyişindeki eksiklikler olarak saymak mümkündür.

3.1.1.3. Perestroyka (Yeniden Yapılanma) Döneminde Bankacılık

1986’da Gorbaçov’un yönetime gelmesiyle S.S.C.B yeni bir döneme girmiş oldu. Gorbaçov’un, S.S.C.B sonunu getirecek Petestroyka (Yeniden Yapılanma) reformu ülkenin mali sistemine de etkisini göstermiştir.

1 Ocak 1988’den önce Sovyet bankacılık sistemi ekonomik işlevden çok yönetimle ilgili işlevlere sahip idi. Perestroyka’dan sonra bankacılık sisteminin reformu, asıl olarak Gorbaçov’un yeniden yapılanma stratejileri ile ilgili olarak iç ve uluslararası ekonomik ilişkileri en iyi biçimde başarmak amacıyla tasarlanmıştır.

3.1.1.3.1. Gosbank’ın Yeniden Yapılanması

Eskiden tüm kontrol fonksiyonları Gosbank’ın tekelinde idi. Gosbank’ın kredi planı ve nakit planı olmak üzere iki planı söz konusu idi. Ülkede finansla ilgili kararların Maliye Bakanlığı tarafından yürütülmesine rağmen, banka, bütçe fonlarını ayıran ve kullanan konumda idi.¹⁶³

¹⁶² Abbasov Abülhasan, Asgerov İlyas, A. g. e., s.85.

¹⁶³ Varış Meral, “BDT’de Finansal Yapının Dünü ve Bugünü”, BDT ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, ISO, Yayın No: 1992/11, İstanbul 1992, s.95

Sovyet bankacılık sisteminde köklü sayılabilecek ilk reform, 1987- 1988 yıllarında hayata geçirilmiştir. Bu değişimle, Gosbank piyasa ekonomisinde var olan merkez bankası hüviyetine kavuşturulmuştur. Bu kurumun tanımı, yetkileri, görevleri yeniden belirlenmiştir. Ülkede para arzını kontrolü, bütçesin düzenlemesi, mali politikanın yürütülmesi, dış ödemelerin gerçekleştirilmesi v.s. bu gibi görevleri Gosbank üstlenmeye başlamıştır.

Reformun en belirgin yönü ise bazı görevlerin özel olarak kurulan beş devlet ihtisas bankasına taksimatı idi. Bu bankalar, kısa vadeli kredilerin verilmesi, bu kredilerin amaçları doğrultusunda kullanımının denetimi, finansal dokümanların kontrol edilmesi gibi görevleri üstlenmiştir.

3.1.1.3.2. İhtisas Bankaları

Reform sonucu ülkede beş devlet ihtisas bankası kurulmuştur.¹⁶⁴

1. Agroprombank
2. Promstroibank
3. Sberbank
4. Zhilsotsbank
5. Vnesheconombank

Yeni kurulan bu bankalara birlikte Gosbank, radikal ekonomik politikaların gerçekleştirilmesi ve sanayinin yeniden yapılanması için güçlü bir maliyet muhasebesi kurmayı amaçlamaktaydı.

Agroprombank, devlet çiftlikleri ve tarım kooperatiflerini kısa vadeli kredilerle temin etmiş ve kompleks tarım tesislerinin kurulmasının finansmanında önemli rol oynamıştır.

Promstroibank, genellikle sanayi ve inşaat sektörünün kalkındırılması için geniş çaplı yatırımların finansmanında etkili olan banka idi.

Sberbank, genel olarak ahalinin mevduatlarının, yani kişisel mevduatların toplanması ve bunların ekonomiye kazandırılması amacıyla kurulmuştur.

¹⁶⁴ World Bank: Azerbaijan Country Memorandum, From Crisis to Sustained Growth, Washington D.C. July 2000, s. 55-57.

Zhilsotsbank, bir nevi Türkiye'deki Emlak Bankası gibi konut, altyapı, belediye hizmetlerinin finanse edilmesi görevlerini üstlenmiştir.

Vnesheconombank, dış ödemelerin yapılmasını üstlenmekle beraber, döviz işlemlerini yapan tek yetkili banka idi. Bu banka, dış ödemelerde aracılık yapmak ve uluslararası mali kurumlarla kredi dahil, birçok konularda işbirliğini organize etmek amacıyla kurulmuştur. Birçok batılı şirket ve bankaların bu banka ile muhabirlik ilişkisi vardı. Ayrıca bu banka, Gosbank ile sıkı ilişki içinde olmuştur.

3.1.1.3.3. S.S.C.B. 'de Döviz Piyasasının Oluşumu

S.S.C.B'de döviz işlemlerini yapma yetkisine sahip tek banka Vnesheconombank idi. Bu bankacılığın gelişmesi ve yayılmasını kısıtlamıştır. Bunu ortadan kaldırmak amacıyla 1991 Nisan ayında Vnesheconombank'ın yetkilerini arttırmak ve bunun yanında işlem yapma hakkını diğer bankalara da verecek bir yasa çıkarılmıştır. Bu kanunla döviz alım satımlarındaki kısıtlamalar azaltılmıştır. Bu dönemde Moskova'da bir İnterbank döviz alım-satım mekanizması kurulmuştur. Bu merkezde dövizli işlem yapma yetkisi tanınmış bankalar, kendi müşterileri adına işlem gerçekleştirmeye başlamıştır. İnterbank Döviz İşlemleri Merkezi'nde (CİFEO-The Centre Of İnterbank Foreign Exchange Operations) 1991 Haziran ayına kadar 52 milyon dolar'lık döviz işlemi gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁵

Ancak bu döviz piyasası hem işlem hacmi hem de işlem süresine göre batı döviz piyasalarından farklı bir görüntü arz etmiştir. İşlem yapma yetkisi sadece bankalara tanınmakla beraber işlemlerin haftada bir kez (Salı) yapılması söz konusu olmuştur.

3.1.1.3.4. Perestroyka Döneminde Azerbaycan'da Bankacılık

S.S.C.B'nin bir üyesi olan Azerbaycan'da bankacılık sistemi, normal olarak Sovyet bankacılık sisteminin bir parçası olarak faaliyet göstermiştir. Sistemin neredeyse tümünü Gosbank ve beş devlet ihtisas bankasının Azerbaycan şubeleri

¹⁶⁵ Özmen Hüseyin, "Bankalar Sistemi Kuruyor", Gündem Dergisi, 2000, s. 15.

oluşturmaktaydı. Bunun yanında toplam işlem hacmi çok az olan 40 kadar ticaret ve kooperatif bankası da bulunmaktadır.¹⁶⁶

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Azerbaycan bankacılık sisteminde devlet bankalarının Azerbaycan şubelerinin büyük payı vardı. Bu beş ihtisas bankasından Zhihsotsbank'ın Azerbaycan şubesi 1991'de kapatılmış ve varlıkları Gosbank'ın Azerbaycan şubesine devredilmiştir.¹⁶⁷

Agroprombank, Moskova'daki merkez şubesi gibi Azerbaycan'da tarım işletmelerinin finansmanını karşılamaktaydı. Esas kaynağını ise Moskova'daki merkezi şube ve Gosbank'ın Azerbaycan şubesinden karşılamaktaydı. Bu bankanın Azerbaycan'da 69 şubesi bulunmakta ve şube sayısına göre büyük banka durumunda olmaktadır.

Promstroybank, adından anlaşılacağı üzere sanayi sektörünü finanse etmiştir. Kaynakları ise Sberbank'tan alınmış krediler ve devlet kuruluşlarının mevduatlarından oluşmaktadır.

Sberbank, Azerbaycan vatandaşlarının kişisel mevduatlarını değerlendirmektedir. Asıl avantajı mevduatlarına devlet garantisinin getirilmesidir.

Vnesheconombank, Azerbaycan hükümeti adına döviz işlemleri yapmakta, dış ödemeleri gerçekleştirmekte ve yurtdışına cumhuriyetin temsilciliğini üstlenmiştir. Bu bankanın asıl özelliği sadece dövizli işlem yapma yetkisine sahip olmuştur. Bu devlet bankalarının dışında 30 – 40 kadar mevcut olan ticaret ve kooperatif bankalarının büyük çoğunluğu devlet işletmeleri tarafından kurulmuştu. Esasen küçük işletmeleri kısa vadeli kredilerle temin etmiştir. Kaynaklarının neredeyse 2/3'ü Gosbank'tan alınmış krediler oluşturmaktadır.¹⁶⁸

¹⁶⁶ “Azerbaycan XXI. Asrın Astanasında”, İlmi-Pratik Konferansların Materyalleri, Bakü 2002, s. 525.

¹⁶⁷ Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası, Yıllık Bülten, 2003, s. 22.

¹⁶⁸ İSO, Azerbaycan, Gürcüistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu ve Ukrayna, İSO Araştırma Dairesi, Yayın No: 1993/2, İstanbul 1993, s. 37-40.

3.2. PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ SÜRECİ (Değişimler)

Merkezi planlama modelinden piyasa ekonomisine geçişte, bir ülke ekonomisinin kısa ve uzun vadede yaşaması muhtemel ekonomik gelişmeler ile ekonominin dinamik etkinliği kazanacağını göstermektedir.

Piyasa ekonomisi modelini seçen, merkezi planlama ile yönetilen devletlerin model olarak seçebilecekleri ve başarılı piyasa ekonomisi sergileyen ülkelerde görülen üç tip model bulunmaktadır.¹⁶⁹

Bunlardan birincisi Sosyal Piyasa Ekonomisiydi. Batı Avrupa ve Baltık Cumhuriyetlerinde sosyal demokrat değerlerle farklı türde bireysel kapitalizm şekilleri uygulanmaktadır. Almanya'da uygulanmakta olan sosyal piyasa ekonomisinin en başarılısı olduğu söylenebilir. Modelin tartışmasız özelliği pazar güçlerinin hakim olması ve özel mülkiyetin yaygın olmasıdır. Sosyal pazardan amaç, devletin yalnızca serbest piyasa şartlarını yaratmak için güçlü bir para ve maliye politikasının uygulanması değil aynı zamanda yeterli bir alt yapı, çevrenin korunması, yeterli sağlık hizmeti, eğitim ve tüm vatandaşlara konut imkanı sağlanması hedeflerini de gerçekleştirmesidir. Devlet işsizlik ve fakirlik ile mücadele etmektedir. Sosyal Piyasa Ekonomisinin temel prensibi kapitalizmin etkinliğini sağlayan pazar güçlerini ortadan kaldırmadan, kapitalizm insancıl olmalıdır görüşüne dayalıdır.¹⁷⁰

İkinci model Tüketicilere Yönelik Piyasa Ekonomisidir. US model olarak da adlandırılmaktadır. Bu sistemde devletin rolü asgariye inmiş olup pazar güçlerine ekonominin yönlendirilmesinde önemli yetki aktarmıştır. Müteşebbis ruhu ve üretim faktörlerinin akışkanlığı yüksektir. Devletin düzenlemeleri bir üretici gibi olmaktan

¹⁶⁹ Dartan Muzaffar, " Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Dönemi Sorunları ", Bağımsız Devletler Topluluğu ve Orta Asya Cumhuriyetleri, ISO 1992/11, s.86.

¹⁷⁰ Alman tipi sosyal piyasa ekonomisi ile Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da uygulanan piyasa sosyalizmi arasında önemli farklar vardır. Her ne kadar piyasa sosyalizmi hakkında kesin kabul görmüş bir tanım yoksa da ekonomik faaliyetlerin ve gelir dağılımının devlet tarafından yerine getirilmesi prensibi üzerine kurulmuştur. İşçilere yönetimde önemli bir yer verir. Piyasa sosyalizmi 1930'lu yıllarda Lange ve Taylor gibi teorisi yenler tarafından Büyük Buhran'a tepki olarak ortaya atılmıştır. Daha sonra Stalinist modele alternatif olarak Yugoslavya (1950'li yılların başında), Polonya, Macaristan, Çekoslovakya'da (1960'lı yıllarda) uygulama olanağı bulunmuştur. Paul Marer and Salvatore Zecchini, "The Transition to a Market Economy", OECD Paper 1991, s. 108-114.

ziyade tüketicici gibi piyasada yer alması ile kendini göstermektedir. Sosyal baskı ve hükümet politikaları özel tüketimi teşvik etmektedir. İşleme açık bir sistemdir.

Üçüncü sistem ise Yönetim Güdümlü Piyasa Ekonomisidir. Çevre ve geleneksel özellikleri ile Japon ekonomisi bu türün temsilcisidir. Kısa dönemli karlar yerine daha büyük pazar payları için şiddetli rekabetin hakim olduğu bu sistemde maliyet avantajı, verimlilik ve etkinlik uzun vadeli düşünce ve stratejileri oluşturmaktadır. İç piyasa ilgili üretim dalında uluslararası rekabet gücü oluşuncaya kadar korumacı politika uygulanmaktadır. Bir çok Japon firması tam bir iş güvenliği sağlamıştır. Kuruma bağlılık önemlidir. Gönüllü yatırım ve tasarruflar en üst düzeydedir. Bürokrasi işçi ve tüketiciden ziyade üreticiye yöneliktir.¹⁷¹

Yukarıda açıklanan üç tip Piyasa ekonomisi arasındaki farklar merkezi planlama ile yönetilen ülkelere tek başına uygulanabilecek bir modelin bulunmadığını ortaya koymaktadır. Ancak başarılı piyasa ekonomilerinin önemli temel özelliklerinin bileşimini ele aldığımızda Piyasa Ekonomisine geçişte ilgili ülkelerin aşağıdaki altyapı özelliklerine sahip olması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır.¹⁷²

- Özel sektörün yasal altyapısının oluşturulması,
- Özel sektöre dayalı vergi ve muhasebe sistemini oluşturmak,
- Finansal sektör düzenlemelerini tamamlamak,
- Gayri menkullere ilişkin mülkiyet ve kullanım haklarına ilişkin düzenlemeleri tamamlamak,
- Serbest kambiyo rejimi oluşturmak,
- Fiyat serbestisi sağlama,
- Çalışanlara sosyal güvenlik sistemi oluşturmak,
- Makro ekonomik istikrarı sağlamak,
- Özelleştirmeyi gerçekleştirmek,
- Devlet bankalarını yeniden yapılandırmaya tabi tutmak.

¹⁷¹ <http://www.azerweb.com/iqtisadiyyat.html>.2004.

¹⁷² Nuriyev Barat, Bazar İqtisadiyyatı ve Azərbaycan, Elmi Yayın 2002, s. 42-45.

Merkezi planlama ekonomilerinin piyasa ekonomisine geçişte uygulamak zorunda oldukları reformların öncelik sırasına göre aşağıdaki şekilde gruplamak gerekmektedir.¹⁷³

- Makro ekonomik istikrar: sıkı para, kredi politikaları ve ödemeler dengesi kontrolleriyle ekonomik dengeyi sağlamak,
- Fiyat ve piyasa reformu: fiyat kontrolleri ve uluslararası ticaret alanındaki engelleri kaldırmak ve konvertibiliteye geçerek rekabetçi piyasayı oluşturmak,
- Mütteşebbis reformu ve yeniden yapılandırılması: mütteşebbislerin yapılarının piyasa ekonomisinin gereklerine uygun işleyiş şekline kavuşturulması, piyasaya giriş ve çıkışların kolaylaştırılması, mülkiyet hakkının kurulması ve açıklığa kavuşturulması.
- Yapısal reformların tamamlanması: piyasa mekanizması ve kurumlarının kurulması ve güçlendirilmesi, hukuki reform, sosyal güvenlik sistemi ile vergi idaresi, bütçe ve para kontrollüğü gibi devlet kuruluşlarının yeniden yapılandırılması.

Makro ekonomik istikrarın sağlanmasında iki önemli darboğazla karşılaşılır. Bunlardan birincisi mal ve hizmet miktarı ile dağılımında ortaya çıkan arz ve talep dengesizliğidir. Arz ve talep açısından ekonomi genel dengede olsa dahi söz konusu bölgesel istikrarsızlıklar devam etmektedir. İkincisi ve daha geleneksel olanı ise aşırı genişlemiş para ve kredi miktarı ile fiyat kontrollerinin neden olduğu enflasyondur. Bulgular her parasal reformun (1922-1924, 1948, 1961) ardından Sovyet ekonomisinde enflasyonist etkilerin arttığını göstermektedir.

Stalin'in Yeni Ekonomi Planı'nın uygulanmaya konduğu 1920'li yıllarda da aynı durumla karşılaşmıştır. Reform döneminde makro ekonomik istikrarın sağlanması ile ilgili olarak ortaya çıkan problemin esasını yeni pazar koşulları ile geçmişten gelen beklentiler ve teşebbüs davranış şekilleri oluşturur. Ancak bu da merkezi planlama sisteminin etkin ve yeterli olduğu anlamına gelmemektedir.

¹⁷³ Nuriyev Barat, A. g. e., s. 47-48.

Piyasa ekonomisine geçişte finansal sistemin yapısından kaynaklanan beş önemli problemle karşılaşmaktadır.¹⁷⁴

- Bütçe dengesinin sağlanması,
- Gerçek bankacılık faaliyetleri üzerine yapılanmaktan ziyade geçmişe dayanan yapının devam ettirilmesi,
- Eski yönetimden devir alınan ve ödenmeyen büyük hacimli kredi portföyü,
- Sektörlerde yaşanan devlet monopollerinin de olumsuz etkisiyle rekabet faktörünün kullanılamaması,
- Firmaların özelleştirilmesinde finansal kuruluşların yeri ve uygulama şekli.

Finansal sektörün yeniden yapılandırılmasında en önemli ilk adım Mono-Bank sistemin etkisinden kurtulup iki kademeli sisteme tam geçilmesi ve bankalar arası rekabetin sağlanmasıdır. Bu sayede Merkez Bankası, kredi ve faiz oranları ile ilgili düzenlemelerden oluşan geleneksel merkez bankası fonksiyonları ile ilgilenecek, buna karşın mevduat toplama ve kredi verme ve diğer her türlü bankacılık faaliyetlerini ise ticari bankalar rekabetçi bir ortamda gerçekleştirecektir.

Son yıllarda kurulmaya başlanılan ticari bankacılık alanında da kredi ve mevduat işlemleri ile ilgili rekabetçi piyasanın yaratılması için gerekli mevzuat değişikliklerinin yapılması, hizmet çeşidinin artırılması, şubeleşme ile ilgili düzenlemelerin getirilmesi, firmaların yalnızca bir banka ile çalışabilme ve bunun gibi kısıtlamaların kaldırılmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır.

3.2.1. Altyapıdaki Değişimler

Günümüzde ülke ekonomisinin, genelde tüm sosyo ekonomik hayatın değişik alanlarında elde edilen sonuçlar ülkedeki ekonomik reformların uygulanması için olanak sağlamaktadır. Uygulanan ekonomik politikalar sonucunda ülkede üretilen GSMH hacmi 1998' yılına göre % 45 oranında artış göstererek 2002 yılı verilerine göre 29,9 trilyon manat olmuştur, bu da neredeyse kişi başına 765 USD'ye yükselmiştir. Sanayi ürünlerinin üretim hacmi 2002 yılında, 1998 yılına oranla

¹⁷⁴ Nuriyev Barat, A. g. e., s. 50.

%20.5, Tarım sektöründe üretim hacmi % 41.8, Ulaştırım sektöründe yük taşımacılığı ise % 78.9 oranında artış göstermiştir.¹⁷⁵

Ülkede piyasa ekonomisine geçiş yolunda yapılan çalışmalar (reformlar) özel sektörün her sene daha da gelişmesine ve onun ülke ekonomisinde önemli bir yer almasına neden olmuştur. 1998 yılında özel sektör tarafından yapılan üretim hacmi GSMH içinde % 60.1, 2002 yılı verilerine göre özel sektörün payı Sanayide % 54.8, Tarım sektöründe % 99.3, Ticaret sektöründe % 98.5, İnşaat sektöründe % 84, Ulaştırım sektöründe ise % 64.3 olmuştur.¹⁷⁶

Azerbaycan Cumhuriyeti büyük sanayi olanaklarına sahip ülke olduğu için ekonomisinin gelişmesi sanayi sektörüne bağımlıdır. Sanayide üretim son yıllarda artış göstermiştir. 2002 yılını 1998 yılı ile kıyaslırsak % 20.5 oranında artış söz konusudur. Bu artış ise sanayinin her sene ortalama % 4.8 ilerlemesi (büyümesi) demektir. 1998' yılına oranla 2002 verilerine göre ekonomide üretim hacmi yükselmiştir.¹⁷⁷

Petrol hasılatı % 34, Alüminyum oksidi üretimi 14 kat, Çimento 6 kat, Etilen Polietilen 2 kat, Elektrik enerjisi % 4, et % 20, Doğal Çay 5 kat, Bira 11 kat, Üzüm şarapları 4 kat, Şeker 11 kat artmıştır. 2002 yılında sanayinin gelişmesi için yapılan yatırımlar ülke ekonomisine yapılan yatırımların % 72'ne sahiptir. Bunun sonucunda 1998-2003 yıllarında 1000'e yakın yeni sanayi şirketleri kurulmuştur. Yeni kurulan bu şirketler ağırlıklı olarak Türkiye, Rusya, İran, A.B.D ve İngiltere şirketleridir. Ülkede yapılan reformlar sonucu toprak ve emlakın özel mülkiyete verilmesi, tarım sektöründe köklü değişiklikler yapmış ve bunun sonucunda sektörel üretim hacmi büyüyerek yükselmiştir. 2002 yılında 1998 yılına oranla üretim hacmi %41.8 artış göstermiş ve üretimin tamamı özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir. Sadece buğday üretimi 2002 yılı verilerine göre 2,3 artış göstermiştir. Ülkede tarım sektörü ürünlerinin üretiminde azalma gösteren ürünler pamukçuluk, tütüncülük ve

¹⁷⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "1998-2003 yıllarında Azerbaycan'da Sosyal-Ekonomik Durum", No:S/8-4898/02, 26.11.2003, s.3-6.

¹⁷⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, A. g. e., s. 6-7.

¹⁷⁷ Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Ekonomide Yeniden Yapılanma", No:S/8-4675, 12.03.2003, s. 7-8.

üzümcülük olmuştur. Bunun nedeni de üreticilerin tercihlerine serbestlik verilmesidir.¹⁷⁸

Hayvancılıkta ister büyükbaş hayvanların sayısı, isterse bu sektördeki ürünlerin üretimi son yıllarda dinamik olarak artış göstermiştir. Bu sonuç sektörün özelleşmesi sonucu elde edilmiştir. 1998 yılında ülkede büyük baş hayvanlar 1913,2 bin olmuştur bu sayı 2002 yılında 2178,6 bine ulaşmıştır. Koyun ve keçilerin sayı 1998 - 5511,9 binden 2002 yılında 6986,4 bine yükselmiştir. Bu yıllar arasında kesilmiş et üretimi 99,9 bin tondan 124,6 bin tona, süt üretimi 946,5 bin tondan 1119,8 bin tona kadar yükseliş göstermiştir. Yumurta ve yün üretimi de artış göstermiştir.¹⁷⁹

Nakliyat (ulaşım) sektörü de son yıllarda hızla gelişmekte olan alanlardan biridir. Bu gelişimi şartlandıran Avrupa – Kafkaslar - Asya Nakliyat yolunun gerçekleşmesi ve transit yük taşımacılığıdır. Ulaşım sektörüne yapılan yatırımların hacmi 1998 yılına kıyasla 2003 yılında % 51.8 artış göstererek 445,7 milyar manat hacminde olmuştur. Bu sektörde ortalama olarak her sene % 15.6 artış söz konusudur. Uluslararası Avrasya Nakliyat yolu projesinin gerçekleştirilmesi ülkemizin bağımsızlığını yaşadığı süreçte en önemli başarılarındandır. Bu proje Azerbaycan ekonomisinin gelişmesine önemli katkıda bulunacak faktörlerden biridir.

Ülkenin sosyo-ekonomik hayatında önemli yere sahip telekomünikasyon son yıllarda gelişmekte olan sektörler arasında öncülerdendir. Mobil telefon (GSM), peycer, trunk, hızlı posta-kurye, İNTERNET ve diğer yeni telekomünikasyon hizmet çeşitlerinin yaranması ve hızla gelişmesi sonucu bu hizmetlerden elde edilen gelir tüm gelirlerin yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi son yıllarda hızla gelişen telekomünikasyon sektöründe en geniş yayılanı telefon hizmetidir. Bu alanda uluslararası standartlara, yüksek teknolojiye uygun dijital telefon istasyonlarının kurulması, mobil telefon hizmetinin geliştirilmesi söz konusudur. 2003 yılı verilerine göre her 100 aileden 49'u telefona sahiptir. Tüm

¹⁷⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Ekonomide Yeniden Yapılanma", s. 8-9.

¹⁷⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, A. g. e., s. 7-8.

telekomünikasyon hizmetlerinden elde edilen gelirin % 53,3'ünü telefon hizmetleri oluşturmaktadır.¹⁸⁰

1998 - 2003 yılları arasında ticaret ve hizmet alanlarının gelişmesi nüfusun alım gücü ve sosyal hayat şartlarının yükselmesi de bu alanlarda faaliyet de olan özel girişimcilerin faaliyetleri sonucunda olmuştur. Ülke ekonomisinin diğer alanlarında olduğu gibi dış ticarete de büyük başarılar elde edilmiştir. Azerbaycan'ın ticari ilişkide bulunduğu ülke sayısı 103'ten, 128'e yükselmiş, ticaret hacmi 2,3 kat, İhracat 3,6 kat, İthalat ise 1,5 kat artmıştır. Petrol kontratları sonucu, Azerbaycan dünyanın gelişmiş ülkeleri ile ilişkilerini genişletmiştir. Dış Ticaret açığı (-297,8) milyon dolardan 908,8 milyon dolara kadar yükselmiş. İtalya ile ticari ilişkilerde 20,6 kat, Fransa ile 9,2 kat, İsrail'le 17,5 kat, A.B.D ile 2,8 kat, İspanya ile 14,6 kat, Almanya ile 2,1 kat artış sağlanmıştır. 2002 yılında BDT ülkeleriyle ticari ilişkilerin hacmi 894,3 milyon dolar bunun karşılığında İthalat 650,6 İhracat 243,7 milyon dolar olmuştur. Rusya ile ticari ilişkiler % 25,7 artarak 376,6 milyon dolar, Kazakistan'la 2,9 kat artarak 161,4 milyon dolar, Türkmenistan'la 3,2 kat artarak 128,4 milyon dolar olmuştur. Ülke ekonomisinin gelişimi için yapılan uygulamalar sonucu (teşvikler) ülkeye yabancı yatırımcıların gelişi gittikçe artmaktadır.¹⁸¹

3.2.1.1. Hukuki Altyapı

Dünya Bankası'nın, Azerbaycan Temel Teknik Yardım Projeleri kapsamında, Özel Sektör Geliştirme ve Özelleştirme programı adı altında Hukuki Altyapı için 1 milyon dolarlık proje yardımı söz konusudur. Bu kredi kullanılarak Hukuki Altyapı çalışmaları devam etmektedir.

Ülkede uygulamaya konulan kanunlar henüz tam olarak serbest piyasa ekonomisi altyapısına cevap veremeyecek düzeydedir. Gerek ticari ve sanayi, gerekse finansal sektörün işleyişini bu çerçevede yönlendirecek ve denetlenmelerini sağlayacak yapının oluşturulmasına yönelik çalışmalar hızlandırılmış ve bu konuda uluslararası kuruluşlarla işbirliğine gidilmiştir.

¹⁸⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Ekonomide Yeniden Yapılanma", s. 12.

¹⁸¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, A. g. e., s. 10-11.

Hükümet etkin, dinamik bir özel sektör ve başarılı bir özelleştirme sürecini desteklemek için, acilen serbest piyasa ekonomisine başarılı bir geçiş sağlayacak temel düzenlemelere yönelmiş, mülkiyet haklarını şekillendirerek, netleştirmiştir. Halen ülkede birçok varlığın mülkiyetinin kurumlara mı yoksa şahıslara mı ait olduğu konusu net değildir. Mülklerin çoğu merkezîyetçi ekonomi dönemindeki usullere göre kontrol edilmekte ve kullanılmaktadır.¹⁸²

3.2.1.2. Sosyal Altyapı

Bilindiği gibi serbest piyasa ekonomisi içinde sosyal unsurların ağırlığı ekonomik ve teknik konulardan önemsiz değildir. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi, bir takım sosyal ve ekonomik göstergelerin yardımıyla ifade edilmektedir. Bu göstergelerin başlıcalarını; ülkenin eğitim durumu, GSMH ve kişi başına düşen milli geliri, fertlerin tüketim yapısı ve temel sağlık hizmetlerinden yararlanma oranları gibi faktörler oluşturmaktadır. Azerbaycan'a eski Sovyet sisteminden, oldukça gelişmiş bir sosyal ve kültürel birikim kalmıştır.

Serbest piyasa ekonomisi temelinde sosyal ve kültürel yaşamın yeniden yapılanmasına yönelik eğitim düzeninde bazı reformlara ihtiyaç vardır. Yeni düzende; Eğitim Bakanlığı yeniden yapılandırılmıştır. Özel okullara imkan tanınmalıdır. Öğretim kadrolarını teşvik edecek bir derecelendirme sistemi ve yüksek öğrenim için bir standart test sistemine geçilmiştir. Lise ve üstü eğitim kurumlarının; programlarında daha büyük esneklik sağlayacak, binalar ve eğitici kadroları daha etkin kullanacak ve daha önemli önerilen programlar ile yeni ekonomik yapı içindeki iş talepleri arasında iyi bir uyumla, daha büyük dış verimi sağlamak için geniş bir şekilde reorganizeye ihtiyaçları vardır. Eğitim kurumlarının iç verimlerine gelince; kurumu küçültmek, küçük bölümleri bir araya getirmek, benzer programları birleştirmek birim maliyetlerini azaltmakta ve güçlü eğitici kadro modelini daha çok desteklemektedir.¹⁸³

¹⁸² <http://www.azerweb.com/qanunlar.html>.2004.

¹⁸³ "Azerbaycan XXI. Asrın Astanasında", İlimi-Pratik Konferansların Materyalleri, Bakü 2002,s. 516.

3.2.1.3. Fiziki Altyapı

Azerbaycan'ın kendi coğrafyasına uygun ve talebi karşılayacak şekilde oldukça gelişmiş bir ulaşım sistemi bulunmaktadır. Buna karşın yayıtıf organizasyon, yetersiz fiyatlandırma ve bakımsızlık nedeniyle önemli problemlerle yüz yüzedir.

Ülkenin Batı ile entegrasyonunda öncelikle telekomünikasyonu gündeme getirmektedir. Devlet tekelindeki mevcut haberleşme altyapısı oldukça yetersiz ve müşterilerine güvenli servis verecek nitelikte değildir. Posta ile gönderiler ancak 1 ile 2 ay içinde ulaşmaktadır.¹⁸⁴

Telefon santral ve tesisatının % 25'i 30 yıldan eskidir. Telefon sektöründeki özel sektör, çok küçük miktartlı yatırımları bulunan üç iş ortaklığından oluşmakta olup, bunlardan biri de Haberleşme Bakanlığı ile Türk firması Netaş'ın kurduğu ortaklıktır.¹⁸⁵

3.2.2. Üretim ve İstihdam

Azerbaycan'ın üretimini artırması, öncelikle üretim yapısını değiştirmesine bağlıdır. BDT ülkelerine olan üretim bağımlılığından kurtulmak, Batı standartlarında üretim yapısına savuşmak için IMF ve Dünya Bankası desteği ile oluşturulacak Yapısal Uyum Planı ve Politikası paralelinde hareket edilmelidir. Böylece kaynakların daha etkin şekilde kullanılması ile verimliliğin ve sonuçta üretimin artışı sağlanmış olacaktır.¹⁸⁶

Hızlı bir özelleştirme programının uygulanması gerekmektedir. Çünkü, bilimsel veriler göstermektedir ki kar maksimizasyonu amacı ile çalışan özel sektör kaynak kullanımı ve dağıtımında devlet kuruluşlarına göre daha rasyonel karar almakta ve sonuçta genel üretim artmaktadır. Ancak bunun içinde piyasada etkin rekabet ortamının bulunması ile ilgili düzenleme ve denetim mekanizmalarının tamamlanmış olması gerekmektedir. Aksi taktirde özelleştirilmiş devlet

¹⁸⁴ Abbasov Abülhasan, Asgerov İlyas, Keçid Dövrü ve Yeni İqtisadi Tefekkür, Nafta-Press2002, s.55

¹⁸⁵ Abbasov Abülhasan, Asgerov İlyas, A. g. e., s. 56.

¹⁸⁶ Finance Development-A quarterly Publication of IMF, "A First Look At Financial Programing", March 1993, s.42.

işletmelerinin tüketici refahını azaltması ve piyasada kar monopolleri oluşturmaya kaçınılmazdır¹⁸⁷.

Piyasa ekonomisi içinde ücret, istihdam ve sosyal ödeme politikalarının sosyal yardım amacıyla kullanılmaması gerekir. Piyasa ekonomisine geçiş aşamasındaki ülkelerin en büyük sorunlarından biridir. Bütçe üzerine getireceği yük ile ekonomide maliyet ve yükleri artırır¹⁸⁸. Haziran 1991 tarihinde çıkarılan istihdam kanunu, Azerbaycan'da bu yöndeki uygulamayı azaltan önemli bir aşamadır. Ancak, iş garantisi ve kişilerin sosyal ve medeni durumlarına bağlı olarak oluşturulmuş kadro tahsislerinin bulunması, Azerbaycan'daki sosyal yardım amaçlı istihdam politikasını yansıtmaktadır. Ayrıca, okuldan mezun olanlara iş verilme zorunluluğu da hükümetin bu alandaki sahip olduğu dar boğazlardan biridir.

İş yerlerinin, işçilerine kendi belirlediği konularda eğitim vermesi kısıtlanmıştır. Diğer yandan, işçilerin kayıtlı ikametgah merkezleri dışında çalışmasının kısıtlanması da işgücü alışkanlığını azaltan bir etkidir.

Azerbaycan'ın, tüm bu problemleri ortadan kaldıracak, işveren ve işçi ilişkilerini ve haklarını çağdaş standartlara yükseltecek mevzuata ihtiyacı vardır. Bu konuda Dünya Bankası teknik yardım programından istifade edilmelidir.

3.2.3. Fiyat ve Ücretler

Fiyat artışları dikkate alındığında, ülkedeki enflasyon oranının ücret yapısını tamamen bozduğu görülmektedir. Dolar bazında karşılaştırıldığında en yüksek ücret 50 doları aşmamaktadır. Yaşam standartlarını karşılamayacak ücret standartları, kişileri meşru yollar dışına itmekte ve rüşvet yaygınlaşmaktadır. Ekonomik bölüşüm kişiler tarafından yapılmaktadır.

¹⁸⁷ Finance Development-A quarterly Publication of IMF, "Privitization: Exspektations, Trade-offs, and Results", June 1993, s.14.

¹⁸⁸ Finance Development-A quarterly Publication of IMF, "Protecting the Poor: Social Safety Nets During Transition", June 1993, s. 24.

Nisan 1993 itibarıyla dikkate alındığında, 1991 yılı sonuna göre fiyatlar 7 kat artmıştır. Tüketici fiyatlarındaki artış, 1992'de yıllık %1350'ye, 1993'de ise %2000'lere ulaşmıştır¹⁸⁹.

Hayat standartlarının korunması amacıyla ücretlerde yapılan artışlar, yüksek enflasyon karşısında reel anlamda çok hızlı bir şekilde gerilemektedir. Başkanlık tarafından yayınlanan 8 Ocak 1992 tarihli bir kararnameyle özel sektör ücret artışları serbest bırakılmıştır¹⁹⁰. Buna karşın reel ücret gerilemesi durmamıştır.

Gelir seviyesinin düşmesine bağlı olarak toplam talep gerilemekte, bu da ülke içinde üretilen malların stoklarında artışa yol açmaktadır. Ekonomik, sosyal ve siyasi karışıklıkların had safhaya ulaştığı Azerbaycan'da ücret seviyesini asgari yaşam standardına ulaştırılması bütçe gelirlerinin artırılmasına bağlıdır. Bunun için de üretimde verimlilik ve kapasite kullanım oranının artışı sağlanmalı, ayrıca rüşvet mekanizmasının yol açtığı vergi kaçaklarının önlenmesi gerekir.¹⁹¹

3.2.4. Maliye Politikası ve Bütçe

Merkezi ekonomilerin dönüşümü, oluşturulacak kurumların başarı ve yaratıcılığına bağlı olmaktadır. Bu ülkelerdeki politika belirleyiciler durumlarının ne olduğunu ve nereye ulaşmak istediklerini bilmektedirler. Ancak sorun hedefe nasıl ulaşılabileceğidir. Geçiş dönemindeki, önceden planlı ekonomiyle yönetilen ülkeler, gelişmekte olan ülkelerden daha çok şey öğrenmek zorundadırlar. Bunların en önemlilerinden biri de kamu finansmanı ve mali politikadır. Merkezi planlama döneminde kamu finansmanı ve mali politikadan bahsetmek, bu kavramların özel sektörü gerektirmesi ve ima etmesinden dolayı anlamsızdır¹⁹². Çünkü, değişim başlamadan önce sadece kamu vardır ve buna bağlı olarak her tür yatırım ve istihdamı sağlamaktadır. Bir geçiş döneminde olan Azerbaycan'da da devlet teşekkülleri halen ihtiyaçlarının üzerinde istihdamı sağlamakta ve çeşitli sosyal sorumlulukları yerine getirmektedir. Devletse bu kuruluşların kısmen finansmanını

¹⁸⁹ The Economist Intelligence Unit Limited (1994), EIU Country Profile 1993-94, s. 51.

¹⁹⁰ IMF Economic Reviews 1993, Azerbaycan, s. 15.

¹⁹¹ Nadirov A., Muradov Ş., Alasgarov A., Azerbaycan İqtisadiyyatı, Elm 2003, ISBN 5-8066, s. 42.

¹⁹² Steiglitz, Joseph, and Arnold Heertje, The Economic Role of the State, Oxford Basil Blackwell, 1989, s. 35.

karşılacaktır. Geçiş döneminin ilerlemesi ile zorunlu sosyal sorumluluklar devlete geçecek, Kamu İktisadi Teşekküllerinin maliyeti düşerken devletin ki yükselecektir. Bu nedenle devletin sosyal giderlerini azaltmaya ve vergi gelirlerini arttırmaya ihtiyaç vardır. Çünkü bütçe açıklarının kapatılması ancak sağlıklı bir vergi yapısı ile olanaklıdır. Bunun için vergi sisteminin yeniden yapılandırılması gereklidir. Diğer gelişmekte olan ülkelerde de uygulandığı üzere vergi reformunun şu temel esasları içermesi lazımdır:¹⁹³

- Vergi tabanı genişletilmeli, vergi oranları düşürülmelidir.
- Katma değer vergisi en fazla önem verilen alan olmalıdır.
- Vergi reformu diğer ekonomik reform paketleri esas ve amaçları ile uygun olmalıdır.
- Vergi idaresi iyileştirilmelidir.
- Vergi reformunun başlangıcında yurtiçi ve yurt dışı şartların dikkate alınması gerekir.

Kamu İktisadi Teşekküllerine bütçeden sağlanan kaynaklar ucuz maliyetli olması nedeniyle verimsiz alanlarda kullanılmaktadır. Bu teşebbüsler yeniden organize edilerek bütçeye önemli yük oluşturan bu uygulamadan vazgeçilmelidir. Eğer hükümet, Kamu İktisadi Teşebbüslerini gerçek fiyatlandırmaya yönelterek, gelir vergilerini artırırsa bankacılık sistemi de bu firmalara ucuz kredi verecek şekilde gelişir ve aynı zamanda parasal genişlemeye ihtiyaç kalmadan bütçe açıkları daraltılmış olabilecektir. Aksi durumda, parasal genişlemenin önemi alınmayacak olursa, yüksek enflasyonun sürekliliğine sebep olunacaktır.

Azerbaycan'da, halen yaygın olarak bazı ürünlerin sübvansile edilmesine bir limit konmasında yarar olduğu görüşündeyiz. Sübvansiyonlar parasal genişleme ile sağlanmaktadır. Parasal genişlemenin dışında sağlanacak sübvansiyon ise piyasa faiz oranında borçlanmayı gerektirecektir. Buna karşın kaynakların daha verimli alanlara yönlendirilmesi kalıcı çözümler üretecektir.

¹⁹³ Finance Development-A quarterly Publication of IMF, "Tax Reform in Developing Countries", Haziran/1991, s.44.

Verimsiz alanlara ve tüketime yapılan harcamalara kaynak yaratmak amacıyla Merkez Bankası kaynaklarının kullanılmasına son verilerek, ekonominin gidişine uygun bir politika oluşturulmalıdır. Bütçe kontrol mekanizmasının oluşturularak, ödenek olmayan konularda harcama yapılmaması, ek ödenek ihtiyaçlarının Merkez Bankasından değil, diğer yollardan (menkul kıymet vb.) sağlanması ve gerçekçi bir bütçe konusunda hassas olunması gerekmektedir.¹⁹⁴

3.2.5. Özel Sektör ve Özelleştirme

Bağımsızlık öncesi dönemde merkezi planlama uyarınca, belli bir bölgede tek bir ürün yetiştiriciliği yapılırken, bu ürünün işlenme, değerlendirilme ve pazarlamasıyla ilgili hizmetler başka bir bölge ya da ülkeye verilmişti. Ülkede yıllarca süren bu uygulama, ürün ile onu işleyen ve üretime girdi sağlayan sanayi arasında bütünleşmeye olanak vermemiştir. Bir yandan hammadde üretiminde ve tarımsal sanayide teknolojinin geriliği, öte yandan halkın yalnızca birincil gereksinimlerinin karşılanmasıyla yetinilip kalitenin geri plana itilmesi sonucu olarak; yeterli miktarda, bol çeşitli daha kaliteli üretim yöntemleri geliştirilip yaygınlaştırılamamıştır.

Azerbaycan'da tarımsal üretimin büyük bölümü kolhoz, sovhozlarda yapılmaktaydı; özel kişilerin tarım alanları ve üretim oranları küçüktü. Ürünlerin tek alıcısı da hemen yalnızca devletti. Tarımda yeniden yapılanmaya geçilirken ilk olarak, sovhoz ve kolhoz arazilerinin kiraya verilmesi başlatılmıştır. Kiralama uygulamasındaki ilk sonuçların olumlu oluşu; bu işletme tipinde verimin yükselmesi, tarımda özel girişimciliğin geliştirilmesine iyi bir başlangıç olarak değerlendirilmiştir.¹⁹⁵

Bağımsızlığa geçişten sonraki ilk birkaç yılda yaşanan ekonomik güçlükler karşısında, Azerbaycan Hükümeti'nin kalkınma stratejisi; ekonomik istikrarın sağlanma ve sürdürülmesine, kapsamlı yeniden yapılanma programlarının

¹⁹⁴ Memmedov Zahid, En yeni iqtisadiyyat: monetar siyaset, finans kapitalının qlobalaşması, Elmi-publisistik neşr 2002, s. 36-38.

¹⁹⁵ T.C. Devlet Bakanlığı, Ahat Andican, "Türk Cumhuriyetleri Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayiler Sektörü Ticaret ve Yatırım Ortamı", Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Ankara 1999, s.56.

uygulanmasına ve özel sektör öncülüğünde geliştirilecek dengeli ve sürdürülebilir bir ekonomik ortamın yaratılmasına odaklanmıştır. Bu kapsamda, 1995 yılında Meclis'ten geçen bir özelleştirme programı, üretim sektöründeki devlet kuruluşlarının üçte ikisinin 1995-1997 döneminde satılmasını öngörmüştür.¹⁹⁶

Özelleştirme uygulamaları küçük işletmelerin peşin bedelle satılması biçiminde başlamış olup, orta ve büyük işletmelerin ise fiyat artırma yoluyla özelleştirilmesi benimsenmiştir. Toplam 14 bin küçük işletmeden 12 bin'inin özelleştirilmesi 1997 sonlarında tamamlanmıştır. Bu tip işletmelerin yaklaşık %60'ı tüketim maddeleri üretimi, %20'si hizmetler, %15'i ticaret alanındadır. Büyük işletmelerin özelleştirilmesi ise beklenen hızı bulamamış; 1997 yılında, bu tip işletmelerin toplu özelleştirmeye sunulması amacıyla, hisse satışları yöntemi getirilmiş, yıl sonuna kadar 30 bini aşkın hissenin halka satışı gerçekleştirilmiştir.¹⁹⁷

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 29. maddesiyle getirilen özel toprak mülkiyeti, 12 Kasım 1995 günlü halk oylamasıyla ulusal düzeyde benimsenmiş, ülkede yeni tarımsal yapılanma ve toprak reformu gündeme getirilmiştir. 1995 yılı başarılarında, tarım reformuyla devlete ait ve kolektif tarım işletmelerinin yeniden yapılandırılmasını öngören yasalar kabul edilmiştir. 1996 ortasında Meclis'ce onaylanan Toprak Reform Yasası ile; özel toprak mülkiyetine ilişkin yasal temellerin belirlenmesi ve toprak dağıtımına ilişkin ilke ve yöntemlerin yürürlüğe konulması amaçlanmıştır. Yeni yapılanmalara geçiş döneminde Hükümet, mali yönden olumsuz etkilenebilecek grupların korunması için de bazı ekonomik önlemler almıştır.¹⁹⁸

Azerbaycan Meclisince kabul edilen Toprak Reform Yasası'nın içerdiği başlıca maddeler şöylece sıralanabilir:¹⁹⁹

- Toprağın sürekli yada geçici mülkiyeti ve kiralama kurallarının; mülkiyet, kullanım ve kiracı haklarının getirilmesi.

¹⁹⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Ekonomide Yeniden Yapılanma", s. 25.

¹⁹⁷ 10 illik Müstecillik ve İqtisadiyyat, Azereşr 2002, s. 10.

¹⁹⁸ <http://www.deik.org.tr/duyurular/bdt.html.2004>.

¹⁹⁹ T.C. Devlet Bakanlığı, Ahat Andican, A. g. e., s.57.

- Ortak toprak fonlarının kurulması, özelleştirilecek ve devlet elinde bırakılacak toprak tiplerinin belirlenmesi.
- Yasada öngörülen yerel ve bölgesel Reform Komisyonlarının yetkilendirilmesi.
- Bireylere ayrılacak parsellerin belirlenme ve dağıtımına ilişkin ilke ve işlemlerin tanımlanması.
- Toplu ortak tarım işletmelerinden toprak payı yada bedeliyle çıkmak isteyenlere uygulanacak yöntem ve kuralların getirilmesi.
- Sovhoz ve kolhozlardan bölünecek parsellerin seçimine ilişkin ölçütlerin tanımlanması.
- Toprak bedellerinin belirlenmesine, toprak alım-satım ve ipotek kurallarının tanımlanmasına ilişkin işlemlerin belirlenmesi.
- Bir parselin edinilmesini izleyen beş yıl içinde satışının yasal olarak önlenmesi.
- Bireylerce özel mülkiyetle edinilebilecek tarım ve tarım dışı arazi genişliğine tavan getirilmesi.
- İşletme etkinliklerinin sürdürülebilmesi için arazinin üç yıllığına ipotek edilmesine izin verilmesi.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi, Azerbaycan'da tarım işletmelerinin özelleştirilmesi; mülkiyet, kullanım hakkı, kiralama ve devir gibi kapsamlı seçenekleri öngörmektedir. Kimi Asya Türk Cumhuriyetlerindeki özelleştirmeler çoğunlukla “Kullanım Hakkı verilmesi” biçiminde uygulanırken; Azerbaycan'daki özelleştirme, tam mülkiyet dahil, değişik seçeneklere olanak vermektedir. Yasa uygulamasının başlatıldığı geçiş döneminde, seçilen belli ilçelerde önceki kolektif işletme çalışanlarından gönüllü olanlar devreye sokulmaktadır.

Kuşkusuz böyle bir köklü yapısal değişimin ülke genelinde ve dengeli biçimde gerçekleştirilmesi için zaman, uygulayıcı ve çiftçi eğitimi, kurumsal desteklerin güçlendirilmesi, girdi sağlama ve ürün pazarlamanın yeniden düzenlenmesi gibi

etkinliklerin eksiksiz yerine getirilmesine ve bu işler için başlangıçta büyük parasal kaynaklara da gereksinim vardır. Azerbaycan tarımı bugün, kamu ve özel kurumsal desteklerin azlığı, sektörün yeterince liberalleştirilememiş olması, toprak reform uygulamalarının yavaş gitmesi gibi darboğazlarla karşı karşıyadır.²⁰⁰

İstenen gelişmelerin tam olarak gerçekleşmesi; ülkenin politik istikrarına, Ermenistan'la olan bunalıma kalıcı bir çözüm getirilmesine, uluslararası pazarlara yönelik boru hatları ve ulaşım ağlarının gerçekleştirilmesine bağlı görünmektedir. Bununla birlikte, kullanılabilir toprakların %90'ının özel mülkiyete geçmesini öngören Toprak Reform Yasası'nın, ülke tarımına yakın gelecekte büyük ivme kazandırması beklenmektedir. Yasa kapsamındaki bir yıllık uygulamalar sonunda, özel mülkiyetli 6000'den fazla tarım işletmesi resmen oluşturulmuştur.²⁰¹

Azerbaycan tarımıyla, tarıma girdi veren ve tarımdan hammadde alan alt sektörlerdeki özelleştirmelerin, üretim ve ekonomiye olumlu katkılarının görülmesi için, bu alanlarda her düzeyde görev alanların eğitim ve deneyimi ile, alt sektörler ve kuruluşlar arasında iyi bir iletişim, uyum ve eşgüdümün sağlanması gerekmektedir. Bu koşulların sağlanması ise öncelikle zamana bağlıdır. Ülkede 1999 yılında hayvansal ürünlerin % 96, meyvelerin % 90, süt ürünlerinin % 85, sebze ve bitkisel ürünlerin %20'lik bölümlerin özel sektöre üretildiği bildirilmektedir. Üretimdeki özel sektör paylarının yakın gelecekte ağırlığının daha da yükselmesi beklenmektedir.²⁰²

3.2.6. Yabancı Sermaye

Yabancıların, Azerbaycanlı ortaklarla veya tek başına şirket kurma hakları vardır. ancak, bunlar çok küçük firmalardır. Büyük ölçekli firmalar yoktur. Bunun nedeni de altyapı yetersizliğidir. Yabancı Sermayenin Korunması Yasası kabul edilmekle birlikte, bu yasa tamamen başka bir ülkeden alıntı olması nedeniyle bazı kavramlar ülkeye çok yabancı ve ülkenin hukuki literatüründe yer almamaktadır.

²⁰⁰ <http://www.turkey.org/news/selected/150704sl.html>.

²⁰¹ 10 yıllık Müsteqillik ve İqtisadiyyat, Azərneşr 2002, s. 12.

²⁰² Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Ekonomide Yeniden Yapılanma", s. 27.

Azerbaycan, Eylül 1994'de petrol konsorsiyumu ile yaptığı anlaşmanın uygulamaya girerek, yatırıma başlanmasıyla birlikte, yabancı sermaye yatırımları konusunda epey bir aşama kaydedilmiş olacaktır. Ayrıca bunun dışında petrol konusunda, henüz yatırıma dönüşmemiş başka anlaşmalar da mevcuttur. Azerbaycan'ın yer altı zenginlikleri yabancı sermaye açısından cazip bir görünüm arz etmektedir. Bu durum değerlendirilerek, diğer sektörlerde de yabancı sermayeden yararlanma imkanları yaratılması, gerek teknoloji ve gerekse pazarlama konularında ülkenin ihtiyaç duyduğu birikim sağlanabilir.²⁰³

Hukuki altyapı ile birlikte ülkede istikrarın sağlanması ve yabancı sermaye transferlerinin serbest bırakılması, yabancı sermayenin cezbedilmesi açısından birincil koşuldur. Yabancı sermayenin cezbedilmesi Azerbaycan ekonomisinin gelişiminde önemli bir unsurdur. Özelleştirme sürecinde yabancı sermayenin yer almasını sağlamak her tür yatırım için etkin bir teşvik olacaktır. Bu yöntemin kullanılması, Azerbaycan için üretim teknolojisinin yükseltilmesinde ve uluslararası rekabet şansını artırmada en iyi yol olacaktır.

Yabancı sermayenin girişini teşvik amacıyla, Yabancı Sermaye Mevzuatı'nın aşağıdaki düzenlemeleri getirmesi önem arz etmektedir.²⁰⁴

- Yabancı sermayenin girişine ilişkin bürokratik prosedür asgariye indirilmeli, izin ve tescil işlemleri basitleştirilmelidir.
- Yabancı sermayedarın yerel firmalarla eşdeğer muameleye tabi tutulması ile ilgili düzenlemeler getirilmelidir,
- Kar ve sermayenin transferine, anlaşmazlıkların çözümüne, kamulaştırma ve el koymaya karşı güvence konularında asgari düzenlemeler tamamlanmalıdır,
- Belirli şartlara sahip yabancı sermayeye ayrıcalıklı veya eşdeğer muamele sağlanmalıdır.
- Yabancı yatırımların performans ve faaliyetlerinde serbestlik sağlanmalıdır.
- Milliyetlerine bakılmaksızın profesyonel yönetici çalıştırma serbestisi sağlanmalıdır.

²⁰³ Piriye Hatif, Piriye İlgar, Müsteqil Azerbaycan'ın Sosial İqtisadi İnkişafının Esas İstiqametleri, müqayiseli statistik göstereicilerle tehlili ve tedqiqatı, Seher 2002, s. 39.

²⁰⁴ <http://www.foreigntrade.gov.tr/analraporlar/ORTAASYA-BDT/azerbaycan.html>.2004.

3.3. AZERBAIJAN CUMHURİYETİ FİNANS SİSTEMİNİN SORUNLARI

3.3.1. Azerbaycan'da Merkez Bankacılığı'nın Sorunları

Azerbaycan'da merkez bankacılığı daha tam yerleşmemiştir. Bunun ekonomik olmakla beraber, teknik ve politik nedenleri de vardır. En başta tabii ki, yetişmiş eleman ve deneyim yetersizliği bulunmaktadır. Planlı ekonomiden kalan bazı alışkanlıklar Merkez Bankası'nın görevlerini yapmasını engellemektedir. Ayrıca ekonomik istikrarın daha yakalanamaması, diğer mali kurumların yerleşemeyişi, diğer kurumlarla ilişkilerini belirleyen hukuki altyapının olmayışı Merkez Bankası'nın uygulamalarına yansımaktadır.²⁰⁵

Makroekonomik politikaların yeni bir ayırımı olan para politikalarının işletilmesi, fiyat reformu ve istikrar politikalarının temel araçları olan faiz ve döviz kuru politikalarının yönetimi, kredi dağılımı ve risk yönetimi kararların verilmesi konusunda rasyonel düzenlemelerin yapılması merkez bankacılığının gelişmesine bağlı bulunmaktadır. Merkez bankalarının iyi işlemesi aynı zamanda tüm mali sektörün iyi işlemesi demektir. Bu nedenle de, Azerbaycan'ın planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçmeye çalışan diğer ülkeler gibi, merkez bankacılığının gelişimini ihmal etmemesi gerekmektedir.

Yukarıda Azerbaycan'da mali sistem ile ilgili çıkarılan kanunlardan söz edilmişti. 1992'de çıkarılan bu kanunlardan ilki "Merkez Bankası Hakkında Kanun"du. Bu kanun 10 Haziran 1996'da değiştirilmiş ve yeni kanun bu tarihte onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Eski kanunla yeni kanun arasında önemli sayılabilecek bazı değişiklikler söz konusu olmuştur. Yeni kanunun eski kanuna göre hiçbir üstünlüğü olmadığını burada belirtmemizde fayda vardır. Hatta yeni kanunda bazı eksikliklere rastlamaktayız. Bu eksiklikler Merkez Bankası'nın ve bankacılık kesiminin işleyişini olumsuz etkilemektedir.²⁰⁶

Yeni kanunla Merkez Bankası'nın sorumluluğu Milli Meclis'ten alınmış ve yürütme organı olan Cumhurbaşkanlığı'na bağlanmıştır. Bu da, Merkez Bankası'nın

²⁰⁵ Kerimov Alik, Babayev Azer, Qiyometli Kağızlar Bazarı, B. Elm 2003, s. 57.

²⁰⁶ Amirbekov Ferman, "Bakinskaya Mejbankovskaya Birja, Rezultati Perspektivi", Banki i Biznes No:1, Bakü 2002, s. 23.

özerkliğini zedelemektedir. Ayrıca, yeni kanunda mevduatların sigortalanması ve Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu hakkında düzenlemeler çıkarılmıştır. Eski kanunda bu düzenlemeler mevcuttu. Bu düzenlemelerin yokluğu, Azerbaycan Bankacılık Sistemi'nde ciddi bir sorun olan güvensizliği daha da arttırmakta ve bu da, mevduatlardaki düşüşe neden olmaktadır. Yeni kanunun Rusya'daki kanunlardan esinlenerek hazırlandığını da söyleyebiliriz. Eski kanunda ise Azerbaycan'ın şartları göz önünde bulundurulmuş ve bir ülkenin değil, birkaç ülkenin kanunları incelenerek hazırlanması söz konusu olmuştur. Yeni kanunun bazı düzenlemelere ihtiyacı vardır diyebiliriz.

Merkez bankasının iktidardan bağımsız hareket etmesi ve özerk bir yapıya sahip olmasının ne denli önemli bir olay olduğu tüm ekonomistler tarafından vurgulanmaktadır. Çünkü, merkez bankacılığının iyi bir performans gösterebilmesi, ancak banka idaresinin devletten bağımsız olmasına ve devletin kredi dağılımı ve tahsislerine karışmamasına bağlı bulunmaktadır. Maalesef Azerbaycan'da Merkez Bankası tamamen iktidarın kontrolünde olup onun bir alt birimi gibi çalışmaktadır. Merkez Bankası aracılığıyla istenildiği zaman bütçenin finanse edilmesini buna örnek olarak gösterebiliriz. Bundan şiddetle kaçınılması gerekmektedir.

Azerbaycan Merkez Bankası'nın ülke düzeyinde örgütlenmesi ve muhabir hesaplar sistemini geliştirmesi halen söz konusu olamamıştır. Bildiğimiz gibi merkez bankası, para piyasasını kontrol etmek amacıyla para politikası araçları denen enstrümanları kullanmaktadır. Bu enstrümanlar genel olarak götürürsek, karşılık oranları politikası, reeskont politikası, açık piyasa işlemleri ve selektif kredi politikasıdır. Azerbaycan'da çeşitli nedenlerden dolayı (örneğin, sermaye piyasası olmadığı için açık piyasa işlemleri yapılamamaktadır) iki enstrüman: selektif kredi politikası ve karşılık oranları politikası kullanılmaktadır.²⁰⁷

Bankacılık sisteminin etkin ve verimli çalışmasının engelleyen unsurlardan biri de kanuni yükümlülüklerin vade faktöründen bağımsız ve karışık olarak hesaplanmasıdır. Bu uygulama likidite yönetimini olumsuz etkilemektedir.

²⁰⁷ Kerimov Alik, Babayev Azer, A. g. e., s. 60-61.

Merkez Bankası'nın bankacılık sistemini denetlemesi gibi görevi de bulunmaktadır. Azerbaycan'da bu konuda ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Yasal düzenlemelerde bankaların iştirak sahibi olması ile ilgili limit ve kuralın bulunmaması, bankaların likidite, güvenilirlik ve finansal güçleri ile ilgili idari standartların belirtilmemesi, bankacılıkta tekelciliğin önlenmesi ile ilgili gerekli düzenlemelerin bulunmaması vs. gibi sorunlar çözümünü beklemektedir.

Merkez Bankası'nın bankaları denetiminde, özellikle devlet bankalarına karşı özel uygulamaların yapılması veya hiçbir uygulamanın yapılamamasına rastlanmaktadır. Bu, bankalara karşı eşit davranılmaması, yani haksız rekabet anlamına gelmektedir. Örneğin, bankaların ödemeler için Tarım Sanayi Bankası ve Sanayi Yatırım Bankası'nda hesap açma zorunluluğu ve Uluslararası Banka'nın döviz işlemlerini yapması ve kontrol etmesi gibi. Devlet bankalarına tanınan bu yetkiler, Merkez Bankası'nın özerkliği, para arzını kontrol etmesini engellemekle beraber, Merkez Bankası'nın bu bankaları denetlemesini de olanaksız kılmaktadır. Yürürlükteki mevzuata göre Merkez Bankası, Maliye Bakanlığı tarafından denetlenmektedir. Bunun yanında devlet bankası olan Uluslararası Banka'nın %51 hissesinin sahibi de Maliye Bakanlığı'dır. Bu durum, beraberinde çelişkiler doğurmaktadır. Yani Merkez Bankası'nın, Uluslararası Banka'yı herhangi bir şekilde denetimi mümkün olmamaktadır.²⁰⁸

3.3.2. Azerbaycan'da Bankacılık Kesiminin Sorunları

Bankacılık kesimi serbest piyasa sisteminin merkezinde yer almaktadır. Piyasa sisteminin önemli kurumları olan bankalar, mevduatların toplanması ve dağıtılması fonksiyonlarıyla sermaye birikiminin sağlanması ve bunların ülke kalkınmasına aktılmasında önemli görevler üstlenmektedirler. Ülke kalkınmasının sağlam yürütülmesi, bankacılık kesiminin sağlam olmasıyla direkt alakalıdır.

²⁰⁸ Özmen Hüseyin, "Bankalar Sistemi Kuruyor", Gündem Dergisi, 2000, s. 7.

Bağımsızlıktan önce Azerbaycan'daki bankacılık kesimi merkezi planlı ekonominin varlığı nedeniyle verimsiz bir yapı arz etmiş ve bu, bağımsızlıktan sonra da kendi etkisini devam ettirmiştir.²⁰⁹

Azerbaycan yetmiş yıllık merkezi planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçmeyi amaçlamış ve bu geçişin sürecini halen yaşamaya devam etmektedir. Bu sürecin ilk aşamasını ise eski sistemin kurumlarının kaldırılıp, piyasa sistemi kurumlarının yerleştirilmesi oluşturmaktadır. Tabii ki bu da serbest piyasa sistemine geçmeyi en az kayıpla gerçekleştirecek yasal düzenlemelerin çıkarılmasıyla mümkün olmaktadır. Burada yasal düzenlemelerden kasıt, sadece mali kurumlar hakkında kanunlar değil, aynı zamanda kıymetli evraklar hukuku, icra - iflas hukuku, ipotek - rehin hukuku, özelleştirme, denetim hukuku gibi idari ve yasal düzenlemelerdir. Azerbaycan, mali yapıyı ilgilendiren ilk kanunları 1992'de çıkarmıştır. Bunlar "Merkez Bankası Hakkında Kanun" "Banka ve Bankacılık Faaliyetleri Hakkında Kanun" ve "Kıymetli Kağıtlar ve Fon Borsaları Hakkında Kanun"dur.²¹⁰

Bu kanunlardan ilk ikisi Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Müdürü Sayın Prof. Dr. İlhan Uludağ tarafından hazırlanmıştır.²¹¹ 1996'da bu kanunlar üzerinde bazı değişiklikler yapılmış ve yenilendirilmiştir. Bu kanunlar, piyasa ekonomisinin gereklerini taşımakla beraber 1996'da yapılan değişikliklerle bazı eksiklikleri bulunmaktadır. Bu eksiklikler yukarıda belirtilmiştir. Ayrıca, kanunların varlığı yanında onun uygulanması da çok önemlidir. Örneğin, kanun yürürlüğe girmesine rağmen halen sermaye piyasası Azerbaycan'da mevcut değildir. Ayrıca bazı limitlerin (özellikle sermaye konusunda) kanunda belirtilmesine rağmen bunun aksi yapılmakta ve bunun denetimi takip edilmemektedir.

²⁰⁹ World Bank: Azerbaijan Country Memorandum, From Crisis to Sustained Growth, Washington D.C. 2000, s. 65.

²¹⁰ Selçuk Hasan, Azerbaycan Bankacılık Sistemi, Yapısı, Sorunlar ve Öneriler, Marmara Üniversitesi, Araştırma İnceleme Yazısı, Yayın No:596, İstanbul 1996, s. 19.

²¹¹ Selçuk Hasan, A. g. e., s. 19.

Bankacılık sisteminin işlerlik kazanması için icra - iflas, ipotek - rehin, kıymetli evraklar hukuku vs. bu gibi kanunların da hazırlanması gerekmektedir.

Serbest piyasa ekonomisinde bankacılık ve mali piyasalar çok önemli bir yere sahiptir. Yani ekonominin içinde bulunduğu konjoktürel durum piyasa ekonomisinin esas kurumlarından olan bankacılık sektörü ve mali piyasaları da etkilemektedir.²¹²

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra yaşadığı çeşit sosyal, ekonomik, siyasal olgulardan dolayı ekonomi ciddi bir bunalıma sürüklenmiştir. Bundan tüm ekonomik kurumlar, o cümleden bankacılık sistemi de etkilenmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan yüksek enflasyon, ekonomik ambargo, Ermenistan ile yapılan savaş, savaş sonrası bir milyona yakın göçmenin sorunları, üretim düşüklüğü, piyasa ekonomisine geçiş sıkıntıları, ülke para biriminin başlangıçta Ruble'ye bağımlılığı, özelleştirme sorunları, özel sektörün bulunmayışı, ülke riskinin yüksekliği, sermaye yetersizliği, yasal düzenlemelerdeki eksiklikler ve bu gibi sorunlar bankacılık kesimini de etkilemiştir. 1995'den sonra uluslararası finansal kuruluşların desteğiyle de ekonomide ciddi atılımlara başlanmış ve ülke ekonomisi rayına oturmaya başlamıştır. Bankacılık kesimi de bundan olumlu etkilenmiştir. IMF, Merkez Bankası'nın döviz rezervlerini güçlendirme amacıyla iki kez kredi kullanmıştır. Dünya Bankası ise ekonomik sistemin yeniden düzenlenmesi amacıyla Azerbaycan'a kredi ayırmıştır.²¹³

Yukarıda saydığımız ve bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan ekonomik sorunların çoğu henüz aşılmış sayılmaz. Ve bunlardan, özellikle özelleştirme ve özel sektörün güçsüzlüğü bankacılık kesimini olumsuz etkilemektedir. Özelleştirmenin halen çok yetersiz düzeyde yürütülmemesi, özellikle sistemin toplam aktiflerinin % 90, mevduatın % 96, kredilerin ise % 90'ını elinde bulunduran dört ihtisas bankasının özelleştirilmemesi sistemin etkin ve verimli çalışmasını engellemektedir. IMF yetkililerinin, Azerbaycan yetkileriyle son görüşmesinde bu konunun önemi vurgulanmıştır. Gerçi Azerbaycan Merkez Bankası Başkanı Elman Rüstemov, bu

²¹² İsmayilov Zöhrab, "Azerbaycan'da Para-Kredi Politikalarının Tarihsel Gelişimi", Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Yayınları, Bakü, 1997.

²¹³ Caferov Etibar, Azerbaycan Bankacılık Sisteminin Yapısı, Sorunları, Bankacılık Sisteminde Son Gelişmeler, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1998, s. 65-66.

bankalardan ikisinin 1998 yılının sonunda, kalan ikisinin ise 1999'da özelleştirileceğini taahhüt ettiyse de, bu konu üzerinde kapsamlı bir çalışmanın yapıldığı söylenemez. En son olarak 1998 yılının Temmuz ayında dört devlet bankasının özelleştirilmesi için Avrupa Sanayi ve Kalkınma Bankası ile Azerbaycan yetkilileri arasında Azerbaycan'a 20 milyon dolarlık kredi sağlanması konusunda anlaşma imzalanmıştır. Bunun devlet bankalarının özelleştirilmesi çalışmalarını hızlandıracağını ümit ediyoruz. Özelleştirmeden kasıt sadece bu bankaların değil, aynı zamanda devlet işletmelerinin de özelleştirilmesidir. Ancak bu, ekonomiye, dolayısıyla da mali sisteme canlılık kazandıracaktır. Özelleştirme gelirlerinin 1997'de 35 milyon dolar olarak açıklanması, bu işlemlerin hangi seviyede yürütüldüğünün açık göstergesidir.²¹⁴

Bir ülke ekonomisinin istikrarlı gelişmesi ve güçlenmesinin en önemli etkenlerinden biri de o ülkenin sahip olduğu insan kaynakları, yani yetiştirilmiş ve kalifiye elemanlardır. Ekonominin bir nevi can damarı olan finans sektörünün de başarılı olması, büyük ölçüde bu alanda kendini yetiştirmiş insanların bulunması ve istihdam edilmesiyle alakalıdır. Bunu da unutmamak gerekir ki, sadece kamu veya özel sektörde değil, her iki sektörde insan kaynakları büyük önem arz etmektedir.

Azerbaycan bankacılık sisteminin de en önemli problemlerinden biri de personel sorunudur. Bankaların istihdam ettiği personel bankacılıkla ilgili işlemleri objektif olarak yapabilecek nitelikte değildir. Kullanılan teçhizatın modernleştirilememesi bir sorun olmakla beraber personel bazı bankalarda bulunan modern teçhizatı kullanma yeteneğine sahip olmamaktadır. Bu konudaki ayrı bir sorun ise nitelikli personel yetiştirecek ve bankacılık eğitimi verecek kurumların bulunmamasıdır.

Azerbaycan bankacılık sisteminin özelliklerinden birinin rekabete kapalı olduğunu daha önce vurgulamıştık. Bu sistemin özelliği olmakla beraber, bir sorun olma özelliğini de taşımaktadır. Sistemin toplam aktiflerinin % 90, toplam mevduatın % 96 ve kredilerin % 90'ını elinde bulunduran dört devlet ihtisas bankası rekabeti

²¹⁴ Aliyev Tebriz, İsgenderov Azer, Azerbaycan'da Bank Marketinginin Teşkili, Az. ETETİİ 2002, s.5-6.

engellemekte ve bankacılık sistemini olumsuz etkilemektedir. Bu diğer bankaların gelişmesine dolayısıyla sistemin gelişmesine mani olmaktadır. Ayrıca rekabeti artıracak, sistemde var olan oligopollüğü ortadan kaldıracabilecek faaliyetlerin önu yasayla tıkanmıştır. Örneğin, son düzenlemeye göre yabancı bankaların toplam sermayesi, sistemin toplam sermayesinin % 30'nu aşamaz. Ülkedeki bankacılık sistemini geliştirecek, ülkeye yeni bankacılık ürün ve hizmetlerini beraberinde getirecek yabancı bankaların Azerbaycan'a gelmesini önleyen bu uygulamalar sistemin geleceğı açısından endişe verici bir durumdur. Ayrıca, ülkede bulunan ve faaliyet gösteren yabancı bankalara uygulanan kısıtlamalar da sakıncalıdır. Örneğin, yürürlükte olan mevzuata göre yabancı bankalar, Azerbaycan Bankalar arası Döviz Piyasası'nda (BADP) direkt olarak işlem göremezler. Sadece dört devlet ihtisas bankasından Uluslararası Banka aracılığıyla işlem yapabilirler. Bu açıkça rekabeti önlemekten başka bir şey değildir. Nitekim, 1997 yılında Azerbaycan'da faaliyet gösteren yabancı bankalardan The British Middle East of Bank yılı 2,141 milyar manat zararlar kapatmıştır.²¹⁵

Azerbaycan'da çek - senet sistemi, ipotek - rehin hukuku, icra - iflas hukuku, leasing ve factoring gibi işlemlerin hukuki altyapısı halen düzenlenmemiştir. Bu da, alınan kredilerin geriye dönmesinde zorluklarla karşılaşılmasına neden olmakta ve kredi borçlularının takibini güçleştirmektedir. Bugün bankacılık kesimi tahsili gecikmiş krediler konusunda büyük sorun yaşamakta ve bunun önünün alınması için tedbirler de alınmamaktadır. 1998 yılının ilk ayındaki verilere göre Azerbaycan'da tahsili gecikmiş kredilerin toplam miktarı 315 milyar Manat'tır. Bu rakam sorunun ciddiyetini göstermektedir. Daha büyük handikap ise bu miktarın 226 milyar manat'lık kısmının iki devlet ihtisas bankasının (Tarım - Sanayi Bankası ve Sanayi Yatırım Bankası) payına düşmesidir.²¹⁶.

1993 yılında toplam 70,5 milyar Manat (%95) kısa vadeli kredi, 3,4 milyar Manat (% 5) da uzun vadeli kredi verilmiştir. Bu kredilerin vaktinde ödenmesi ile ilgili gerekli önlemler alınmadığından 1994 yılının başında toplam kredi borçları 85,4 milyar Manat'a ulaşmıştır. Özellikle dört devlet ihtisas bankası verdiği kredileri geri

²¹⁵ Abbasov Abülhasan, Aşgərov İlyas, A. g. e., s. 57-59.

²¹⁶ İsmailov Zöhrab, "Azerbaycan'da Yabancı Bankaların Durumu", Azadlıq Gazetesi, Bakı 1998, s.9.

alamadığı zaman bunları silmeye başvurmaktadır. Bu da bankaların öz kaynaklarının erimesine neden olmaktadır. Ödenmeyen krediler ve borç silmeler ise hükümeti emisyonu başvurmaya sevk etmekte ve bu da yeni bir sorun olarak karşıya çıkmaktadır. Yasal düzenlemelerin yetersizliği sürdükçe, ülkeye getirilmesi düşünülen serbest piyasa ekonomisi kurumlarının çalıştırılması da mümkün olmayacaktır.²¹⁷

Bankacılık sisteminin hizmet kalitesi ve sürati yetersizdir. Bunun nedenleri ise piyasa ekonomisine ilişkin bilgi ve deneyimin olmaması, yeterli teknolojiye sahip olunmaması vs.dir. Ülke içinde bankalar arası takas işlemleri ancak bir gün içinde tamamlanabilmekte, ülkelerarası işlemler ise daha uzun zaman almaktadır. Bankacılık hizmetinde otomasyona geçilmesi de mümkün olmamıştır.

Bankaların kasalarında bulundurdıkları nakit miktarı son derece kısıtlıdır. Bu da bankacılık hizmetlerinin etkin ve verimli çalışmasını engellemektedir. Ayrıca, bankalarda verilen bu hizmetler kalitesiz olmakla beraber, son derece pahalıdır. Müşterinin kendi hesabından para çekmesi durumunda bile komisyon talep edilebilmektedir. Ülkedeki bankaların sermayeleri çok yetersiz kalmaktadır. Bağımsızlığın ilk yıllarında banka açmanın sağlam temellere bağlanmamış olması ve banka açmanın merkez bankası kredileri nedeniyle teşvik görmesi sonucu çok sayıda küçük sermayeli ve ek şubeli ve bankacılık konusunda çok deneyimsiz bankalar ortaya çıkmıştır.

1996'da yapılan bazı düzenlemeler (yeni kurulacak bankalar için asgari sermayenin 1.250.000 dolar'a, mevcut bankalar için ise sermayelerinin 200.000.dolar'a çıkarılması zorunluluğu gibi) sonucu bu bankaların sayısında gerileme olmuştur. Banka sayısı 1996'da 146'dan 117'ye kadar gerilemiştir. Bu küçük ve özel bankaların işlem hacminin toplam bankacılık sisteminin ancak 1/10 oranında olması bir diğer sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bankaların sermayeleriyle ilgili diğer bir sorun ise, sermayelerinin çoğunun devlet veya devlet kuruluşlarına ait olmasıdır. Ayrıca, bu kamu kuruluşlarının bankalara ortak olması,

²¹⁷ Kerimov Alik, Babayev Azer, A. g. e., s. 65.

suiistimalleri beraberinde getirmektedir. Sermaye yetersizliğinin bir nedeni de halkın gelir düzeyinin düşük olması ve tasarruf olanağının bulunmamasıdır.²¹⁸

Bankalar verdikleri kredilerin geri dönmesini takip edememekle beraber bu kredilerin verilış maksadına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını da denetleyememektedirler. Bu da, sorumsuz uygulamaları ve alınan kredilerin şahsi çıkarlara uygun şekilde kullanımı sonucunu vermektedir. Ayrıca, bankalar kredi verirken teminat almamaktadırlar. Kredilerin verildiğı sahalarda ülke ekonomisinde önceliğı olup olmadığı da dikkate alınmamaktadır.

Bankaların fon kaynaklarının çoğunluğunu Merkez Bankası'ndan alınan krediler oluşturmaktadır. Bu da, bankacılığın gelişmesini ve topluma yayılmasını engellemektedir. Ticari bankacılık faaliyetlerinin sadece büyük şehirlerde yoğunlaşması da sistemin bir sorunudur.

Azerbaycan'da mevcut İnterbank piyasası aktif yapıya sahip değildir. Bunun nedeni ise ticari bankaların merkez bankasının prefinansman kredilerine bağımlı olmalarıdır. Ayrıca buradaki sistemin kompüterize olmaması da kredi hacminin zamanında izlenmesini engellemektedir. İnterbank piyasasının zayıflığı tabii olarak bankacılık sisteminin gelişmesini önlemektedir. Ülkede hem makroekonomik göstergeler hem de finansal sektörü ilgilendiren veriler tek ağızdan açıklanmadığı için çok farklı istatistiksel verilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Bu da diğer sektörlerde olduğu gibi bankacılık sektöründe de yaşanan gelişmelerin izlenmesine ve rasyonel olarak değerlendirilmesine mani olmaktadır. Kanımca, bu verilerin tek yetkili kurum tarafından veya farklı yetkili kurumların bir araya gelip ortak çalışmasıyla açıklanması ve açıklamalar yapılırken de siyasi iradenin etkisinde kalınmaması bir çok işlemleri kolaylaştıracaktır.

²¹⁸Allahverdiyev Ali, Bazar İqtisadiyyatının Teşekküllü Prosesinde Makroiqtisadi Dinamik ve Struktur Değişiklik, İSBN-5-8066, s. 12.

3.3.3. Azerbaycan'da Sermaye Piyasasının Azgelişmişliği'nden Kaynaklanan Sorunlar

Ocak 1993'den, Borsa ve Menkul Kıymetler hakkında ki kanunun yürürlüğe girmesinden sonra anonim şirketlere benzer hisse senetli şirketlerin hisselerinin alınıp satılabildiği bir borsa kurulmakla birlikte, gerçek anlamda sermayenin el değişimine yönelik çalışmamaktadır.²¹⁹ Sadece şirketlerin devir işlemlerini sağlamaktadır. Sermaye piyasasına ait diğer ürünlerin bulunmayışı da borsanın sadece hisse senedi bazında kalmasının bir diğer nedenidir.

Mevcut yapısı ile sermaye piyasasında işlem görececek enstrümanları oldukça sınırlı olan Azerbaycan Borsası'nın işlevsellik kazanması, özelleştirmede başarıya ulaşılması ve devletin sermaye piyasalarında işlem görecektürden mali enstrümanlar kullanmaya başlaması ile sözkonusu olabilir. Sermaye piyasasına yönelik faaliyetler ancak, serbest piyasa ekonomisinin gerekleri yerine getirilmiş bir ortamda anlam kazanabilir. Serbest piyasa ekonomisine geçişte, bankacılık kesimiyle birlikte diğer mali piyasaların geliştirilmesinin de önemi vardır. Bu piyasaların varlığı, serbest piyasa ekonomisinin kısa sürede yerleşmesine ortam hazırlayacaktır, çünkü bankacılık kesimiyle birlikte diğer mali piyasaların varlığı ve serbestliği yeterli düzeyde temin edilmezse, ülkedeki makroekonomik istikrarsızlık artacaktır.²²⁰

Bundan dolayı, yürürlüğe konan sermaye piyasası kanunu önünde bulunan engellerin kaldırılması kıymetli evraklar hukukunun tamamlanması ve menkul kıymetler borsasının geliştirilmesi gerekmektedir. Borsanın geliştirilmesi, birçok soruna çözüm getirmekle beraber finansal sektörün canlanmasına da neden olacaktır. Tabii ki burada borsa çalışmalarının sağlam yürütülmesinin ne denli önemli olduğunu da unutmamak gerekir. Borsanın gelişmesi ekonominin gelişmesine bağlı olarak zaman alacaktır.

²¹⁹ Selçuk Hasan, A. g. e., s. 20.

²²⁰ Kerimov Alik, Babayev Azer, A. g. e., s.70-72.

SONUÇ

Bağımsızlığını yeni ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti, yetmiş yıl Sovyet rejimi altında kalmasından ve kendi devlet tecrübesinin olmamasından kaynaklanan birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Bunlardan en önemlisi Azerbaycan ekonomisinin Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri, özellikle de Rusya Federasyonu ekonomisine bağımlı bir şekilde yapılanmış olmasıdır. 1990'lara kadar Azerbaycan ekonomisi Moskova'da hazırlanan Beş Yıllık Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Planlarına uygun olarak yönetilmiştir.

Bugün Azerbaycan'ın tam bağımsızlığına kavuşmasının ön koşullarından birisi ekonomisinin Rusya dahil tüm dünya ülkelerinin ekonomileriyle entegrasyonu sağlaması ve bağımsız olarak yeniden yapılanmasıdır. Bu da her şeyden önce onun finans sisteminin sağlıklı bir yapıya sahip olmasını gerektirmektedir. Azerbaycan'da bankacılık dışında diğer finans sektörlerinin az gelişmişliği ve bankacılık sektörünün finans sistemi içerisindeki egemen rolü dikkate alındığında ekonominin çağdaş yönde yeniden yapılanmasında bankacılık sektörünün etkin bir yapıya kavuşturulmasının önemli olduğu açıktır.

Tez çalışmasında Azerbaycan Cumhuriyetinin finans sistemi, sistemin yeniden yapılanma sürecinde çalışma mekanizması ve etkinliğinin artırılması yolundaki sorunlar incelenmiştir. Finans sistemi içinde bulunduğu ekonomide oluşan gelişmelerden büyük ölçüde etkilenir. Azerbaycan'da piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ekonomik reformlar devam etmektedir. Ekonominin dışı açılması yönünde adımlar atılmıştır. Bunlar finans sistemini olumlu yönde etkilerken, Karabağ bölgesindeki savaş, üretimdeki düşüş, Azerbaycan ekonomisinin Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'ye bağlı oluşu, aynı sistemi olumsuz yönde etkilemektedir.

7 Ağustos 1992 tarihinde yürürlüğe giren "Merkez Bankası Kanunu" ile "Bankalar ve Banka Faaliyetleri Hakkındaki Kanun"lar piyasa ekonomisinin gerektirdiği niteliklere büyük ölçüde sahiptir. Ancak dünya standartlarına uygun ve gelişen teknolojinin getirmiş olduğu yeni sistemlerde personelin tecrübe yetersizliği ve Azerbaycan'ın özel koşulları gereği dünya ülkeleriyle ekonomik entegrasyonu sağlayabilmesi için finans sisteminde değişiklik yapması zorunluluğu söz konusudur.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin finans sisteminin ən olumsuz yönü rəqabətə kapalı olması və sistemin etkin olaraq işləməməsidir. Son yıllarda Azərbaycan'ın finans sisteminde özəlliklə bankacılıq sektoründə gelişmə gözlemlenmektedir. Bunun nedeni bu sektöre yeni sistemin getirilmesi ile bankalar arası rekabetin artması ve diğer bir unsur olarak da real faiz uygulamalarına başlanmasıdır.

Azərbaycan Mərkəz Bankası (AMB) qısa zamanda, aracılıq rolünü etkin bir bankalar arası piyasaya bırakmalıdır. Bir həyli məsafə kət edən bu yöndəki çalışmaları, Mərkəz Bankası'nın bankalara düşük faizlə qısa vadeli fonlama uygulamasının sona erdirilmesi, bunun yerine spesifik alanlara cari piyasa faizi üzerinden krediti verilməsi və Emanət bankası (Sberbank) fonlarının da bu yöndə kullandırılması hızlandırılmalıdır.

Ekonomiyanın gelişimi için etkili ve verimli ödemeler sistemine her zaman ihtiyaç vardır. Bankalar, Mərkəz Bankası nezdinde cari hesab açmalı və bankalar arası borç ve alacaklar bu hesaplarda üzerinde günü gününə gerçekleştirilmeli. Mərkəz Bankası para politikası üzerinde kontrol hakimiyeti sağlamalıdır.

Karşılık ve dispoizibilite oranlarının hesaplanma şekli değiştirilmeli, her ayın ilk günündeki toplam mevduat üzerinden hesaplanan karşılık miktarı, ortalama mevduat bakiyeleri üzerinden daha qısa dönemlerde hesap edilmelidir. Bilindiği gibi ek karşılık ve dispoizibilite enstrümanı açık piyasa işlemlerinin önemli bir bölümünü teşkil eder. Bu durum para politikasının oluşturulmasında ve uygulanmasında en önemli qısa vadeli para politikası aracıdır.

Bütçe kaynaklarının Mərkəz Bankası kaynaklarından finanse edilmesi azaltılmalıdır. Bu alanda finans sistemi yardımıyla sermaye piyasası araçları devreye sokulmalıdır, çünkü Mərkəz Bankası kaynaklarının kulllanması enflasyon artışına ve kaynakların verimsiz kullanılmasına yol açmaktadır.

Bankalar Birliğı, bankacılık eğitimi konusunda aktif rol üstlenerek sektörün bu alandaki açığını gidermeli ve mesleki düzenlemeler konusunda çalışmaları yaparak, rekabet ortamında çalışacak şekilde sektörün yapılandırılmasında katkıda bulunmalıdır.

Gerek ekonomik faaliyetlerin düzenli olarak sürdürülmesi, gerekse bankacılığın gelişmesi açısından piyasaya yetecek nakit para sürülmesi ve bankaların nakit para işlemleri için kasalarında yeteri kadar nakit para bulundurmalarına ilişkin uygulamaya geçilmelidir. Piyasadaki para miktarı Azerbaycan ekonomisinin ihtiyacına cevap verememektedir. Ayrıca çek gibi ödeme araçlarının kullanımının kolaylaştırılması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Takas düzenlemelerinin yetersizliği, bilgi akışının gecikmesi ve ödemeler sisteminin yasayla netleştirilmemiş olması bankaların bilançolarında tasfiye etmesi gereken kalemlerin birikimine, fon akışlarının yavaşlamasına, böylece parasal istatistiklerin yanı sıra karşılık mekanizmasının düzensiz çalışmasına yol açmaktadır. Yeni doğacak ihtiyaçlara da cevap verecek şekilde teknolojik imkanlardan yararlanılarak merkezi ve bölgesel takas merkezleri kurulmalıdır.

Ülkedeki bankalar, muhabir banka ilişkilerini geliştirmeli ve dünyadaki standart uygulamalara geçmelidir. Cumhuriyetler arasındaki ödemelerin yetersizliği uluslararası ticaretin gelişimini olumsuz yönde etkilemekte ve takas ticaretine hız vermektedir. Serbest işleyen, etkin uluslararası ödemeler sisteminin bankacılık ve ticaretin gelişimine önemli katkısı olacaktır.

Bankalararası döviz piyasası 26 Temmuz 1993'te faaliyete geçmesine rağmen döviz piyasasında kayda değer bir işlem hacmine erişilememiştir. Bu durum gerçek değeri üzerinden işlem görmeyen dövizin arz yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.

Bankalararası döviz piyasasının gelişmesi için bu piyasaya kolay ve seri ulaşım sağlayan bir iletişim sistemi oluşturulmalı, döviz alım-satım işlemlerinin kuralları pazar katılımcılarından oluşan döviz uygulama komitesi tarafından belirlenmeli, açık pozisyonların hesaplanmasında uluslar arası kurallar uygulanmalı, Merkez Bankası günlük alım-satım kurlarını her gün ilan etmeli ve dövizli mevduatlar için kanuni karşılık uygulaması getirilmelidir. Yerli para birimi manatın yabancı paralara karşı konvertibiliteye geçirilmesinde yarar vardır.

Bankaların iştirak sahibi olması ile ilgili herhangi bir limit ve kural bulunmamaktadır. Bu alandaki yasal boşluklar giderilmelidir. Bankalara kuruluş izinleri verilirken tekel oluşturulmaması için, bankaların birbirleriyle gerçekten rekabet içinde bulunması, bankanın bir kişinin eline geçmemesine özen gösterilmesi, bankacılık lisanslarının asgari standartları yerine getiren her vatandaşa verilmemesi, sermaye gücü olan teşebbüslere verilmesi gerekir.

Azerbaycan'ın finans sisteminin yapısının piyasa ekonomisi standartlarına erişmesi için bir dizin reform paketinin oluşturulması ve birbiri ile uyum içinde uygulanması gerekmektedir. Bu alanda Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF) ve Dünya Bankası (World Bank-WB) gibi uluslararası kuruluşların teknik yardımlarının sağlanması geçiş sürecine ivme kazandıracaktır. Ekonomik, sosyal ve kültürel alandaki birikim ve çağdaş bankacılık mevzuatı Azerbaycan'ın bu aşamada sahip olduğu başlıca avantajlardır.

KAYNAKÇA

- Abbasov Abulhasan, Asgarov İlyas, **Keçid Dövrü ve Yeni İqtisadi Tefekkür**, Nafta-Press, 2002.
- Akalın Güneri, **Türkiye’de Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Ekonomik Kriz**, TİSK-Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Yayın No:215, Ocak 2002.
- Akdiş Muhammet, **“Azerbaycan’da Bankacılık ve Mali Kurumlar”**, Türk Dünyası Araştırmaları, sayı 101, İstanbul 2002.
- Akyol Taha, **Azerbaycan Sovyetler ve Ötesi**, 1994.
- Aliyev Tebriz, İsgenderov Azer, **Azerbaycan’da Bank Marketinginin Teşkili**, Az.ETETİİ 2002.
- Allahverdiyev Ali, **Bazar İqtisadiyyatının Teşekkülü Prosesinde Makroiqtisadi Dinamik ve Struktur Deyişiklik**, 2000.
- Altuğ Yılmaz, **Piyasa Ekonomisi ve Türkiye Uygulaması**, TÜSİAD 1995.
- Amirbekov Ferman,”**Bakinskaya Mejbankovskaya Birja, Rezultatı Perspektivi”**, Banki i Biznes, Bakü 2002.
- Axundov Şemşeddin, Axundov Mecid, **Bazar İqtisadiyyatının Esasları**, Elm 1996.
- Azerbaijan, Azerbaijan and USA Chamber of Commerce, 2000.

- Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, Yıllık İstatistik Veriler 2003.
- Azərbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, **“1998-2003 yıllarında Azərbaycan’da Sosial-İktisadi Durum”**, sayı S/8-4898/02, 2003.
- Azərbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, **“Ekonomide Yeniden Yapılanma”**, Bakü 2003.
- **Azərbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası**, Yıllık Bülten, Bakü 2002 ve 2003.
- **Azərbaycan Merkez Bankası**, Yıllık Rapor, Bakü 2003.
- Azərbaycan XXI. Asrın Astanasında, **İlmi-Pratik Konferansların Materyalleri**, Bakü 2002.
- Birleşmiş Milletler Ofisi, **BMT’nin Basın Raporu**, Bakü 1994.
- Bünyadov M. Ziya, **Azərbaycan Tarihi**, Azərneşr, 1994.
- Caferov Etibar, **Azərbaycan Bankacılık Sisteminin Yapısı, Sorunları, Bankacılık Sisteminde Son Gelişmeler**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.
- Dartan Muzaffer, **“Azərbaycan’ın Ekonomik Yapısı ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Dönemi Sorunlar”**, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Orta Asya Cumhuriyetleri, İSO 1992.
- Desai, Padma, **“Perestroika Perspective: The Design and Dilemmas of Soviet Reform”**, London D. Tauris 1989.

- Finance Development-A quarterly Publication of IMF, **"Privitization: Exspektations, Trade-offs and Results"**, June 1993.
- Finance Development-A quarterly Publication of IMF, **"A First Look At Financial Programing"**, March 1993.
- Finance Development-A quarterly Publication of IMF, **"Protecting the Poor: Social Safety Nets During Transition"**, June 1993.
- Finance Development-A quarterly Publication of IMF, **"Tax Reform in Developing Countries"**, Haziran/1991.
- Fesis, Andrew and Croom Helm, **"The Soviet Industry Enterprise"**, London 1984.
- Friedman Milton, Capitalism and Freedom, Chicago, Chikago University Press, 1963.
- Gürses Emin, **"Doğu-Batı İlişkileri Işığında Türkiye'nin Azerbaycan Politikası"**, Cumhuriyet Gazetesi, 1992.
- Hüsnü Erkan, **Sosyal Piyasa Ekonomisi**, İzmir 1987.
- **10 İllik Müsteqillik ve İqtisadiyyat**, Azərneşr 2002.
- **IMF Economic Reviews**, Azerbaijan 1993.
- **IMF, International Monetary Fund Economic Reviews**, Azerbaijan, 2002.
- **IMF, International Monetary Fund Economic Reviews**, Azerbaijan, 1993.

- **Information File on Azerbaijan**, 2002.
- İsgender Murad, **“Azerbaycan Ekonomisi”**, Azerbaycan İktisat Üniversitesi, Yayınlanmamış Notlar, Bakü 2001.
- İskender Murad, Kitapçı Hakan, **Değişim Dönüşüm ve Dünya Ekonomisine Entegrasyon Sürecinde Azerbaycan Ekonomisi**, TDİF yayını 001, Bakü 2003.
- İsmayılov Eldar, **“Azerbaycan Tarihi”**, Öğretmen Evi, Bakü 1995.
- İsmayılov Zöhrab, **“Azerbaycan’da Para-Kredi Politikalarının Tarihsel Gelişimi”**, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Yayınları, Bakü,1997.
- İsmayılov Zöhrab, **“Azerbaycanda Yabancı Bankaların Durumu”**, Azadlık Gazetesi, Bakü, 14 Mart 1998.
- İstanbul Sanayi Odası, **Azerbaycan, Gürcüstan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu ve Ukrayna**, İSO Araştırma Dairesi, Yayın No: 1993/2, İstanbul 1993.
- İstanbul Ticaret Odası, **“Azerbaycan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri”**, İTO,Yayın No: 1997/37, İstanbul, 1997.
- K.Kozminski Andrey, **“Transition from Planned to Market Economy”**, Studies in Comparative Communism, Vol.XXV, No:4, 1992.
- Karabağlı Aslan, O.Kemal Ağa, A.R. Güneş Oktay, **Azerbaycan’ın Doğal Kaynaklarıyla Ekonomik Potansiyeli Karşısında Türkiye’nin Dış Ticaretinin**

Geliştirme Olanakları, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları No: 489, Ankara 2001.

- Kerimov Alik, Babayev Azer, **Qiyometli Kağızlar Bazarı**, B. Elm 2003.
- Kesgin Mustafa, **Azerbaycan'ın Yeniden Yapılanmasında Finans Sisteminin Rolü**, İstanbul 1997.
- Kılıçbay Ahmet, **Türkiye’de Piyasa Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3303, Gür-Ay Matbaası, İstanbul 1987.
- KOSIA-SMEDA, **“Information File on Azerbaijan”**, 2001.
- Kovacs, Janos and Bruna Dallago, **“Economic Planning in Transitio”**, Cambridge 1990.
- Mamedli Djavid, **“Serbest Piyasa Ekonomisine Geçişte Azerbaycan’da Bankacılık Sistemi ve Para Politikaları”**, Yüksek Lisans Tezi 1998.
- Memmedov Zahid, **En Yeni İqtisadiyyat: monetar siyaset, finans kapitalının qloballaşması**, Elmi publisistik neşr 2002.
- Mihmandarlı Nuran, **“Azerbaycan”**, İTO Yayın No:1993/15, 2.Baskı, İstanbul 1993.
- Nadirov A., Muradov Ş., Alasgarov A., **Azerbaycan İqtisadiyyatı**, Elm 2003
- National Bank of Azerbaijan Republic, **Annual Report**, 2002.

- Nesibli Nesip, “**Azərbaycan’ın Geçmiş və Geleceğinde Petrolün Yeri**”, Hazar Üniversitesi Yayını, Bakü 2002.
- Nuriyev Barat, **Bazar İqtisadiyyatı və Azərbaycan**, Elmi yayın 2002.
- Oğan Sinan, **Azərbaycan**, TDAV yayınları, İstanbul 1997.
- Özmen Hüseyin, “**Bankalar Sistemi Kuruyor**”, Gündem Dergisi, 2000.
- Paul Marer and Salvatore Zecchini, “**The Transition to a Market Economy**”, OECD Paper 1991.
- Piriye Hiti, Piriye İlgar, **Müstəqil Azərbaycan’ın Sosial İqtisadi İnkişafının Esas İstiqametləri, müqayiseli statistik göstəricilərlə təhlil və tədqiqat**, Şəhər 2002.
- Sancak Ercan, “**Azərbaycan İqtisadiyyatı**”, Qafqaz Üniversitesi Yayınları 1, Bakü, 1999.
- Selçuk Hasan, **Azərbaycan Bankacılık Sistemi, Yapısı, Sorunları və Öneriler**, Marmara Üniversitesi, Araştırma İnceleme Yazısı, Yayın No:596, İstanbul 1996.
- Selimov Ali, “**Azərbaycan’da Borsa Çalışmaları ve Türkiye Modeli**”, Zaman gazetesi, 2002.
- **Sodrujestvo Nezavisimix Gosudarstv**, Statistiçeskiy Ejeğodnik 2002.
- Steiglitz, Joseph, and Arnold Heertje, **The Economic Role of the State**, Oxford Basil Blackwell, 1989.

- The Economic Intelligence Unit Limited, **EIU Azerbaijan Country Profile**, 1993.
- The Economic Intelligence Unit Limited, **EIU Report 1st quarter**, 1997.
- TİKA, **Azerbaycan Ülke Raporu**, TİKA Yayınları No:12, Ankara, Haziran 1999.
- Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, **Azerbaycan Ülke Raporu**, TİKA Yayın No:32, Ankara, 1996.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanlığı, **“Türk Cumhuriyetleri Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayiler Sektörü Ticaret ve Yatırım Ortamı”**, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Ankara 1999.
- Uludağ İlhan, **“Azerbaycan Bankacılığı”**, Finans Dünyası Dergisi, Ağustos 1998.
- Varış Meral, **“BDT’de Finansal Yapının Dünü ve Bugünü”**, BDT ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, İSO, Yayın No: 1992/11, İstanbul 1992.
- Watts Michal (Levent Köker), **Piyasa Ekonomisi Nedir**, Türk Demokrasi Vakfı, Yetkin Basımevi Ankara 1992.
- World Bank: Azerbaijan Country Memorandum, **From Crisis to Sustained Growth**, Washington D.C. 2000.
- Yayla Atilla, **Devletçi Zihniyet ve Piyasa Ekonomisi**, Liberte Yayınları: 43, 2001.

– Yıldırım Nesrin, **Serbest Piyasa Ekonomisi Hakkında Genel Bilgiler**, Gazi 2001.

İNTERNET SAYFALARI

<http://www.525ci.com/2004/03/17/read.php>.

<http://www.azerweb.com/iqtisadiyyat.html>

<http://www.azerweb.com/qanunlar.html>

<http://www.bozkurt.net/html/azerbaycan/cografiyapisi/2004>.

<http://www.bozkurt.net/html/azerbaycan/nufusyapisi/2004>.

<http://www.bse.az.html>

<http://www.bse.az/Informacionniybulleten.2004>

<http://www.bse.az/Informacionniybulleten/19/04/2004>.

<http://www.byegm.gov.tr/turkiye/turkce/dunya229.html>.2004

<http://www.deik.org.tr/duyurular/bdt.html>.2004

<http://www.ekutup.dpt.gov.tr/anlasma/2000.html>

<http://www.foreigntrade.gov.tr/anl/raporlar/ORTAASYA-BDT/AZERBAYCAN.html>.2004

<http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/rapor/baku/tureko.html>.2004

<http://www.igeme.org.tr/TUR/foylar/ulke/azer/azer8.html>.2004

<http://www.interfax.ru/macroeconomica>.2004

<http://www.liberal-dt.org.tr/dergiler/1dsay19>.

<http://www.liberal-dt.org.tr/dergiler/say15>.

http://www.min.edu.az/def_upb/a_t.asp.2004

http://www.nba.az/az/annual_report/html.2004

<http://www.nba.az/az/history.shhtml>.2004.

<http://www.nba.az/az/law.shhtml>.2004.

http://www.nba.az/az/legal_structur.shhtml.2004.

http://www.nba.az/az/statistics/macroeconomic_indicators/html.2004.

<http://www.nba.az/az/str.shhtml>.2004

http://www.president.az/s29_information/2004.

<http://www.turkbe.org.az/sanayi.html>.2004

<http://www.turkbe.org.az/tarim.html>/2004.

<http://www.turkbe.org.az/temel.html>/2002

<http://www.turkey.org/news/selected>

<http://www.turkish-media.com> (elçilikler)